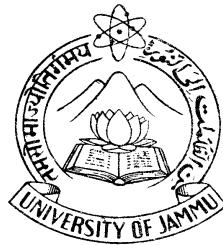

Directorate of Distance Education

UNIVERSITY OF JAMMU JAMMU

SELF LEARNING MATERIAL B.A. SEMESTER

B.A. - SEMESTER

UNIT - I-IV

DG-101

Lesson No. 1-14

Mr. Stanzin Shakya
Course Co-Ordinator

*Printed and Published on behalf of the Directorate of Distance
Education, University of Jammu. Jammu by the Director, DDE,
University of Jammu, Jammu.*

Dogri

Reviewed & Edited by :

DR. MANOJ HEER

Teacher Incharge, Dogri
DDE, Jammu University

© Directorate of Distance Education, University of Jammu, Jammu, 2021

All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form, by mimeograph or any other means, without permission in writing from the DDE, University of Jammu.

The script writer shall be responsible for the lesson/script submitted to the DDE and any plagiarism shall be his/her entire responsibility.

Printed by :- Khajuria Printers/Feb. 2021

SYLLABUS

DOGRI

Course No. : DG-101

Title : Dogri

Duration of Exam. : 3 Hrs

Total Marks : 100

Theory Examination : **80**

Internal Assessment : **20**

1. **Poetry - Adhunik Dogri Kavita - Part - I**
2. **Drama - Bawa Jitto** by Prof. Ran Nath Shastri, Published by Dogri Sanstha, Jammu.

Break up of Syllabus Unit - wise :

Unit - I	Explanation with reference to the context of two stanzas from prescribed books of Poetry & Drama	20 Marks
Unit - II	General Questions pertaining to the life and works of the poet.	20 Marks
Unit- III	General Questions pertaining to the Drama Bawa Jitto and Writer.	20 Marks
Unit - IV	Very Short answer from both the books - " Adhunik Dogri Kavita - Part-I and Bawa Jitto "	10 Marks
Objective type questions from both the books :		10 Marks

Note for Paper Setter :

The question paper will contain one question (containing a & b) with 100% internal choice from each Unit and the candidates will be required to answer all questions (total questions to be attempted will be four).

Internal Assessment (Total Marks : 20)

TITLE OF THE COURSE

CONTENTS

L. NO.	TITLE	PAGE NO.
1.	REFERENCE TO CONTEXT (POETRY)	5-14
2.	REFERENCE TO CONTEXT (POETRY)	15-22
3.	REFERENCE TO CONTEXT (DRAMA)	23-28
4.	REFERENCE TO CONTEXT (DRAMA)	29-33
5.	LIFE AND CONTRIBUTION OF WRITERS IN DOGRI POETRY	34-46
6.	LIFE AND CONTRIBUTION OF WRITERS IN DOGRI POETRY	47-65
7.	LIFE AND CONTRIBUTION OF WRITERS IN DOGRI POETRY	66-85
8.	LIFE AND CONTRIBUTION OF WRITERS IN DOGRI POETRY	86-98
9.	MATERIAL RELATED TO DRAMABAWA JITTO	99-102
10.	MATERIAL RELATED TO DRAMABAWA JITTO	103- 108
11.	MATERIAL RELATED TO DRAMABAWA JITTO	109-115
12.	LIFE AND CONTRIBUTION OF PROF. RAM NATH SHASTRI	116-119
13.	STUDY ADHUNKI DOGRI KAVITA PART-I, POEMS	120-123
14.	FILL IN THE BLANKS AND OBJECTIVE TYPES IN BOTH BOOKS 'ADHUNKI DOGRI KAVITA', PART-I AND 'BAWAJITTO' (DRAMA)	114-130

• **रूपरेखा**

1.1 **उद्देश्य**

1. कविता – अंश दी व्याख्या पढ़ने परैन्त विद्यार्थी उन्नें कविताएं दे पूरे संदर्भ कन्नै परिचित होइ सकडन।
2. कविता अंश च कवि आसेआ व्यक्त कीते गेदे विचारें दी गूढ़ ते विस्तृत जानकारी प्राप्त करी सकडन।
3. प्रसंगों समेत व्याख्या पढ़ने परैन्त विद्यार्थी विशे–समग्री गी शैल चाल्ली समझने ते उसदे बारे च अपने विचारें गी व्याख्यात्मक रूपा च प्रगट करने दी समर्था प्राप्त करी सकडन।

1.2 **पाठ–परिचे**

इस पाठ च डोगरा देस जगाई जायां, कलजुग दी मैहमा, तपाश, संघर्ष, एह कु'न माऊ दा लाल, बारांमाह, जिदा अ'ऊं चिर पुजारी आ, त'वी, मेरा दिल, सच्चा राही नांड दी दस्से कविताएं दे पद्यांशें दा प्रसंग दस्सियै व्याख्या कीती गेदी ऐ।

1.3 **पाठ प्रक्रिया :** पाठ आस्ते लैती गेदियें कविताएं चा इक इक पद्यांश दी प्रसंग समेत व्याख्या कीती गेदी ऐ।

1.3.1 **पैहला कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-**

खंड बी डोगरे, खीर बी डोगरे,
खूहे दा ठंडडा नीर बी डोगरे,
आकड़ै कोई तां पीर बी डोगरे,
डंडे दी गल्ल समझाई जायां,
डोगरा देस जगाई जायां।

संदर्भ :- एह कविता – अंश साढ़ी पाठ्य–पुस्तक ‘आधुनिक डोगरी कविता भाग-1’ थमां लैता गेदा ऐ। एह कविता अंश ‘डोगरा देस जगाई जायां’ नांड दी कविता थमां लैता गेदा ऐ ते इसदे रचनाकार ‘रघुनाथ सिंह सम्याल’ होर न।

प्रसंग :- कवि ने इन्हें पंगतियें च अपने डोगरे देसै दा गुनगान कीते दा ऐ जे साढ़ा डोगरा देस ते डोगरे लोक किन्हे म्हान न ते इंदी शान ते ब्हादरी दे चर्चे दूरै-दूरै तगर फैले दे न।

व्याख्या :- कवि दे आक्खने दा मतलब ऐ जे साढ़े डोगरे लोकें दा सभाइ इन्ना चंगा ऐ जे ओह खंड ते खीरु आंगर मिट्ठा ऐ। डोगरे लोकें दा सभाइ इन्ना सिदधा ते सादा ऐ जे ओह दूरं गी अपने आंगर गै समझी लैंदे न पर जेकर कोई इंदे कन्नै धोखेबाजी करै जां इंदे अगगै कोई आकड़ै तां इनेंगी पीरें आहला लेखा अपनी गल्ल मनोआना बी औंदा ऐ। पर जेकर कोई पही बी नेई मन्नै तां इनेंगी अपनी गल्ल डंडे कन्नै समझानी बी औंदी ऐ। कवि दा आक्खना ऐ जे साढ़े डोगरे देसै च जनचेतना आहनने दी लोड़ ऐ।

1.3.2 दूआ कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

उल्ट-पुल्ट करियै धर्म गी पंथ नमे गै चलान लगा,
श्रद्धा ते विश्वास मनै थों लोकें दा सब जान लगा।
श्राद्ध पितर, गौ, ब्राह्मण, पूजा, दान धर्म छकाई गेआ,
बन्नो बेद पुराण-पोथियां, कलजुग दौड़दा आई गेआ।

संदर्भ :- एह सतरां साढ़ी पाठ्य-पुस्तक ‘आधुनिक डोगरी कविता भाग-1’ थमां ‘कलजुग दी मैहमा’ नां दी कविता थमां लैतियां गेदियां न। इसदे कवि श्री हरदत्त शास्त्री होर न।

प्रसंग :- इस कविता च कवि ने कलजुग दे औने कारण ओहदे कन्नै औने आहलियें बुराइयें दा वर्णन कीते दा ऐ जे कियां अस लोक कलजुग दे औने कारण अपने रीति-रवाज ते संस्कार भुलदे जा करने आं।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे कलजुग दे औने कारण अस अपने पुराने धर्म गी भुलियै हर दिन नमें गै पंथ चला करने आं। इस्सै कारण लोकें दे मनै च इन्हें धर्म दे प्रति जेहडा श्रद्धा ते विश्वास हा ओह अज्जकल घटदा जा करदा ऐ। हुन लोक श्राद्ध, पितर पूजना, गौ-पूजा, ब्राह्मण पूजा ते दान-पुन्न बगैरा गी छड़ा ढोंग गै मनदे न ते आस्ता-आस्ता इनें चीजें आहली बक्खी दा हटदे जा करदे न। इस करी कवि दा गलाना ऐ जे हुन एह बेद-पुराण बगैरा सब किश बन्नियै रक्खी ओड़ो की जे हुन कलजुग ने अपनी दस्तक देई ओड़ी ऐ ते इस जुग च इनें पवित्र चीजें गी मन्नने आहले लोक घट्ट गै न।

1.3.3 त्रीआ कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

बरत ते रोजे रक्खी-रक्खी तनै गी कैत सतांदे ओ,
माला-तसबीह फेरी-फेरी, पोटू न्हक्क घसांदे ओ
पढी पोथियां पढी थोथियां, सभता उल्ट पढांदे ओ
सैंख फूकियै नाद बजाओ, छैने बी छनकांदे ओ

ਚਢੀ ਬਨੇਰੈ ਹਾਕਾਂ ਲਾਓ, ਰਥ ਨਿੱ ਤੁੰਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ।

ਸੰਦਰ्भ :- ਏਹ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠਧ-ਪੁਸ਼ਟਕ 'ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ-1' ਥਮਾਂ 'ਤਪਾਸ਼' ਨਾਂਡ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਥਮਾਂ ਲੈਤਾ ਗੇਦਾ ਐ। ਇਸਦੇ ਕਵਿ ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਲਮਸ਼ਤ ਹੋਰ ਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ੰਗ :- ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਚ ਕਵਿ ਨੇ ਆਕਖੇ ਦਾ ਐ ਜੇ ਅਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੀ ਪਾਨੇ ਆਸਟੈ ਕੋਈ ਚਾਲੀ ਦੇ ਢੋਂਗ ਰਚਾਨੇ ਆਂ, ਮਨਦਰੇ-ਮਸੀਤੋਂ ਜਨੇ ਆਂ ਪਰ ਜੇਕਰ ਅਸ ਉਸੀ ਸਚੇ ਮਨੈ ਕਨੈ ਤੁਪਚੈ ਤਾਂ ਓਹ ਸਾਫ਼ੇ ਅੰਦਰ ਗੈ ਐ।

ਵਾਖਿਆ :- ਕਵਿ ਦਾ ਗਲਾਨਾ ਐ ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੀ ਪਾਨੇ ਆਸਟੈ ਲੋਕ ਬਰਤ ਤੇ ਰੋਜੇ ਰਕਖੀ-ਰਕਖੀ ਏਹਮੌਂ ਗੈ ਅਪਨੇ ਸ਼ੇਰੀਰੈ ਗੀ ਕਸ਼ਟ ਦਿੰਦੇ ਨ। ਦਿਨ ਭਰ ਏਹਮੌਂ ਗੈ ਮਾਲਾ ਫੇਰਦੇ ਰੌਹਦੇ ਨ ਭਾਮੋਂ ਸਨੈ ਚ ਕਿ'ਨਾ ਬੀ ਪਾਪ ਕੀ ਨੀ ਹੋਏ। ਏਹਮੌਂ ਗੈ ਅਸ ਪੋਥਿਆਂ ਪਫੀ-ਪਫੀ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਤਲਟਿਆਂ ਮਤਾਂ ਦਿੰਨੇ ਆਂ। ਮਨਦਰੋਂ ਚ ਸੰਖ ਤੇ ਛੈਨੇ ਬਜਾਨੇ ਆਂ। ਕਵਿ ਦਾ ਆਕਖਨਾ ਐ ਜੇ ਭਾਮੋਂ ਬਨੇਰੇ ਉਪਰ ਚਢਿਧੈ ਜਿ'ਨੇ ਮਰਜੀ ਆਲੇ ਦੇਓ ਜਿ'ਨੇ ਚਿਰ ਅਪਨਾ ਮਨ ਸਾਫ਼ ਨੇਈ ਹੋਏ ਇ'ਨੇ ਚਿਰ ਰਾਬ ਨੇਈ ਲਭਦਾ। ਕਵਿ ਦੇ ਆਕਖਨੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਐ ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੀ ਪਾਨੇ ਆਸਟੈ ਭਾਮੋਂ ਜਿ'ਨੇ ਮਰਜੀ ਢੋਂਗ ਰਚਾਓ ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੀ ਪਾਨੇ ਆਸਟੈ ਮਨ ਸਾਫ਼ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਦਾ।

1.3.4 ਚੌਥਾ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਪ੍ਰਸ਼ੰਗ ਵਾਖਿਆ :-

ਅ'ਊ ਚਾਹਨਾਂ ਹੁਂਕਾਰੇ ਦਿੰਦਾ ਕੈਹਰੋਂ ਭਰੇਆ ਨੀਲਾ ਸਾਗਰ,
ਚੁਭਾਂ ਦਿੰਦੇ ਬਿਸਲੇ ਕੱਡੇ ਸੋਹਗ ਰਕਖਨ ਜੋ ਹਰ ਬੇਲੈ
ਗੈਈ-2 ਪਰ ਫਿਨਿਧਰ-ਬਿਸਿਧਰ, ਮਿਲਨ ਅਗਗੋਂ ਫੁਨਕਾਰੇ ਦਿੰਦੇ।
ਮੀਂ ਨਿੱ ਭਾਵੇ ਓਹਕੇ ਥਾਹਰੇ, ਜਿਥੈ ਏਹਕੀ ਹੋਡ ਨੇਈ ਐ।

ਸੰਦਰ्भ :- ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦਿਯਾਂ ਏਹ ਸਤਰਾਂ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠਧ-ਪੁਸ਼ਟਕ 'ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ-1' ਚਾ ਲੈਤਿਆਂ ਗੇਦਿਆਂ ਨ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਸੰਘਰਣ' ਤੇ ਇਸਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ 'ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ' ਹੋਰ ਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ੰਗ :- ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਵਿ ਦਾ ਗਲਾਨਾ ਐ ਜੇ ਮਿਗੀ ਏਸ਼-ਓ-ਆਰਾਮ ਆਹਲਾ ਜੀਨ ਨੇਈ ਚਾਹਿਦਾ। ਓਹ ਆਖਦੇ ਨ ਜੇ ਮਿਗੀ ਸੰਘਰਣੀ ਜੀਵਨ ਚਾਹਿਦਾ ਤਾਂ ਜੇ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਚ ਔਨੇ ਆਹਲਿਧੈਂ ਔਕਖੋਂ, ਅਡਚਨਾਂ ਨੇਈ ਹੋਨ। ਓਹ ਏਸੇ ਜੀਨ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਨ ਜਿਥੈ ਹਰ ਬੇਲੈ ਟੁਕੁਖੋਂ ਭਰੇਆ ਸਮੁੱਦਰ ਹੁਂਕਾਰੇ ਦਿੰਦਾ ਰਵੈ। ਜਿਥੈ ਹਰ ਬੇਲੈ ਮਸੀਬਤੋਂ ਰੂਪੀ ਕੱਡੇ ਚੁਭਾਂ ਦੇਈ-ਦੇਈ ਮਿਗੀ ਇੰਦੇ ਕੋਲਾ ਲਡਨੇ ਲੇਈ ਸੋਹਗਾ ਰਕਖਨ। ਗੈਈ-ਗੈਈ ਪਰ ਮਸੀਬਤਾਂ ਅਗਗੋਂ ਬਿਸਲੇ ਨਾਗੋਂ ਆਂਗਰ ਫੁਨਕਾਰੇ ਦੇਇਧੈ ਮਿਲਦਿਆਂ ਰੋਹਨ ਤਾਂ ਜੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹੋਂ ਮਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਹਿਮਤ ਕਨੈ ਸਾਮਨਾ ਕਰਿਧੈ ਜਿਸਲੈ ਅਪਨੀ ਮੰਜਲ ਉਪਰ ਪੁਜ਼ਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨੈ ਚ ਕੁਸੈ ਚਾਲੀ ਦਾ ਰੋਹ-ਰੋਸਾ ਨੇਈ ਰਵੈ ਕੀ ਜੇ ਮੈਂ ਸੰਘਰਣ ਕਰਿਧੈ ਅਪਨੀ ਮੰਜਲ ਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਦਾ ਐ।

1.3.5 ਪੜਮਾ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਪ੍ਰਸ਼ੰਗ ਵਾਖਿਆ :-

ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਿੰਠਰੇ—ਆਕਡੇ ਢੁੱਡ—ਹਤਥੋਂ, ਬਛਾਏ ਕਦੇ ਫੁਲ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਬਤੋਂ,
ਬੋ ਆ ਓਹ ਗਾਡਰ ਘਸੀਟੇ ਤੇ ਗਾਰੇ ਬਨਾਏ, ਤੇ ਚਿਪਸੋਂ ਤਿਲਕਨੇ ਫਰਸ਼ ਬੀ ਬਛਾਏ।
ਬੋ ਆਪੂ ਗੀ ਜੁਡੇਆ ਦੁਖੋਂ ਦਾ ਕਨਾਰਾ, ਨਾਂ ਜੀਨੇ ਦਾ ਆਹਰਾ ਨਾਂ ਮਰਨੇ ਦਾ ਥਾਹਰਾ,
ਨਾਂ ਸ਼ਿਕਵਾ—ਸ਼ਿਕਾਧਤ, ਨਾਂ ਫਰਿਧਾਦ ਕੋਈ, ਮੇਰੇ ਪਾਰ ਦੀ ਗੋਦ ਖਾਲੀ ਕਰੀ ਆ।

ਸਂਦਰਭ :- ਏਹ ਸਤਰਾਂ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠਿ—ਪੁਸ਼ਟਕ ‘ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ—1’ ਥਮਾਂ ‘ਏਹ ਕੁਨ ਮਾਝ ਦਾ ਲਾਲ’ ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਥਮਾਂ ਲੈਤਿਆਂ ਗੇਦਿਆਂ ਗੇਦਾ ਏ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਵਿ ‘ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਂਤ’ ਹੋਰ ਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ੰਗ :- ਕਵਿ ਨੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ ਜੇਹਡੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਆਸਤੈ ਦਿਨ—ਰਾਤ ਮੇਹਨਤ ਕਰਦੇ ਨ ਪਰ ਤੁਂਦਾ ਨਾਂ ਕੁਤੈ ਨੇਈ ਆਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੀ ਦੇਸੇ ਗੀ ਅਜਾਦੀ ਦੋਆਨੇ ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗਦਾਨ ਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰ ਤੁਂਦਾ ਨਾਂ ਕੁਤੈ ਨੇਈ ਆਂਦਾ॥

ਵਾਖਿਆ :- ਕਵਿ ਦਾ ਗਲਾਨਾ ਏ ਜੇ ਏਹ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤਬਕਾ ਜੇਹਡਾ ਮੇਹਨਤ ਕਰਦਾ ਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀ ਤੇ ਕਦੇ ਅਪਨੇ ਦੇਸੇ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਆਸਤੈ ਇਨ੍ਹੀਂ ਠੰਡੂ ਚ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਔਨੈ ਦੇ ਸ਼ਵਾਗਤ ਚ ਫਰਸ਼ ਬਛਾਏ ਹੋਨੇ ਨ ਪਰ ਆਪੂ ਉਸੀ ਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦੁਕਖ ਗੈ ਦੁਕਖ ਮਿਲਦੇ ਨੈ। ਏਹ ਕੋਠਿਆਂ, ਬਛੁ—ਬਛੁ ਬਾਂਗਲੇ ਓਹ ਕੁਸੈ ਆਸਤੈ ਬਨਾਂਦਾ ਏ ਪਰ ਆਪੂ ਸਿਰ ਢਕਕਨੇ ਆਸਤੈ ਝੁਗਗੀ—ਯਾਂਪੜੀ ਗੈ ਨਸੀਬ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਤੁਂਦੇ ਲਾਡ ਬਡੇ ਨੇਤਾ ਤੇ ਅਪਸਰ ਲੋਕ ਗੈ ਲੇਈ ਲੈਂਦੇ ਨ ਤੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮਾਹਨੂ ਚੁਪਚਾਪ ਇਧਾਂ ਗੈ ਦੇਸੇ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਚ ਅਪਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਈ ਸਰੀ ਜੰਦਾ ਏ ਉਸੀ ਕੁਸੈ ਕਨੈ ਬੀ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਧਤ ਨੇਈ ਏ।

1.3.6 ਛੇਮਾਂ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਪ੍ਰਸ਼ੰਗ ਵਾਖਿਆ :-

ਜੇਠ ਮਨੈ ਬਿਚ ਸੋਚ ਮਨੁਕਖਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨੇਈ ਤੇਰਾ ਜੀ,
ਤੁਂ ਮਸਾਫਰ ਚਾਰ ਧਧਾਡੇ ਬਿਚ ਸਰਾਈ ਡੇਰਾ ਜੀ।
ਦਿਨ ਚਢਾਦੇ ਤੁਡੀ ਜਾਨਾ ਪਰਦੇਸੀ ਮੈਰੀ ਨਮਾਨਾ ਜੀ,
ਇਕ ਪਲ ਨੇਈ ਰੈਹਨੇ ਮਿਲਦਾ ਜਦ ਸੁਕਦਾ ਅਨ੍ਹ—ਜਲ ਦਾਨਾ ਜੀ।

ਸਂਦਰਭ :- ਏਹ ਸਤਰਾਂ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠਿ—ਪੁਸ਼ਟਕ ‘ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ—1’ ਥਮਾਂ ‘ਕਲਜੁਗ ਦੀ ਮੈਹਮਾ’ ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਥਮਾਂ ਲੈਤਿਆਂ ਗੇਦਿਆਂ ਨ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਬਾਰਾਮਾਹ’ ਤੇ ਇਸਦੇ ਕਵਿ ‘ਰਾਮਲਾਲ ਪਪੀਹਾ’ ਹੋਰ ਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ੰਗ :- ਕਵਿ ਦਾ ਆਕਖਨਾ ਏ ਜਿਧਾਂ ਬਾਰੇ ਚ ਪੂਰੇ ਬਾਰਾਂ ਮੌਹਿਨੇ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਜੇਕਰ ਅਸ ਹਰ ਮੌਹਿਨੇ ਏਹ ਨਸੀਹਤ ਲੇਇਧੈ ਚਲਚੈ ਜੇ ਅਸੋਂਗੀ ਚੰਗਾ ਕਮਮ ਗੈ ਕਰਨਾ ਏ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁ ਗੀ ਪਾਨੇ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਏ ਤਾਂ ਗੈ ਸਾਫ਼ੀ ਸੁਕਿਤ ਹੋਈ ਸਕਦੀ ਏ।

ਵਾਖਿਆ :- ਕਵਿ ਦਾ ਆਕਖਨਾ ਏ ਤੇ ਜੇਠ ਮੌਹਿਨੇ ਚ ਅਸੋਂਗੀ ਏਹ ਸੋਚਨਾ ਚਾਹਿਦਾ ਜੇ ਮਨੁਕਖੈ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ, ਓਹ ਇਕਕਲੇ ਗੈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਚ ਆਂਦਾ ਏ ਤੇ ਇਕਕਲੇ ਗੈ ਵਿਦਾ ਹੋਈ ਜੰਦਾ ਏ। ਮਨੁਕਖੈ ਗੀ ਏਹ ਸੋਚਨਾ ਚਾਹਿਦਾ ਜੇ ਏਹ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਸਰਾਈ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਏ ਤੇ ਓਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰੈ ਬਿਚ ਮਸਾਫਰ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਏ, ਜੇਹਡਾ ਦਿਨ ਚਢਾਦੇ ਗੈ ਅਪਨੇ ਸਫਰ ਆਹਲੀ

ਬਕਖੀ ਟੁਰੀ ਪੌਂਦਾ ਏ। ਜਿਸਲੈ ਮਾਹਨੂ ਦਾ ਦਾਨਾ—ਪਾਨੀ ਇਸ ਦੁਨਿਆਂ ਥਮਾਂ ਸੁਕਦਾ ਏ ਤਾਂ ਉਸੀ ਇਕ ਪਲ ਬੀ ਇਸ ਦੁਨਿਆ ਚ ਰੈਹਨੇ ਆਸਤੈ ਨੇਈ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਕਰੀ ਮਾਹਨੂ ਗੀ ਦੁਨਿਆ ਚ ਮ਼ਹਸ਼ਾਂ ਚਂਗੇ ਕਰਮ ਗੈ ਕਰਨੇ ਚਾਹਿਦੇ।

1.3.7 ਸਤਮਾਂ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਪ੍ਰਸ਼ੰਗ ਵਾਖਿਆ :-

ਮੈਂ ਕੁਦਦੀ ਛਾਲ ਦੇਈ ਦਿਤੀ ਫਿਰੀ, ਸਾਗਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪਰ
ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਨੇ ਕੱਬੀ ਗੇਆ ਹਾ, ਪਾਨੀ ਬੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ
ਤੇ ਪਾਨੀ ਥਰਥਰਾਯਾ, ਕਬਿਧਾਂ ਲੈਹਰਾਂ ਤਮਾਮੈ ਨੈ
ਤੇ ਫਹੀ ਇਕ ਕਾਫਲਾ ਲੈਹਰੋਂ ਦਾ ਹਾ, ਮੇਰੇ ਨੈ ਟੁਰੇਆ ਦਾ।

ਸਂਦਰਭ :- ਏਹ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠ੍ਯ—ਪੁਸ਼ਟਕ ‘ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ—1’ ਚ ਸਂਕਲਤ ‘ਜਿ’ਦਾ ਅ’ਊ ਚਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ’ ਨਾਂਡ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਥਮਾਂ ਲੈਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਇਸਦੇ ਕਵਿ ‘ਤਾਰਾ ਸਮੈਲਪੁਰੀ’ ਹੋਰ ਨ।

ਸਪ੍ਰਸ਼ੰਗ :- ਕਵਿ ਦਾ ਆਕਖਨਾ ਏ ਜੇ ਮਾਹਨੂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਚ ਭਾਮੇ ਜਿਨ੍ਹਿਆਂ ਬੀ ਸੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਦੁਖ—ਕਸਾਲੇ ਔਨ ਉਸੀ ਉਂਦਾ ਮਕਾਬਲਾ ਤੰਦੇ ਕੋਲਾ ਘਬਰਾਇਥੈ ਨੇਈ ਬਲਿਕ ਉਂਦਾ ਹਿਮਤ ਕਨੈ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਦਾ।

ਵਾਖਿਆ :- ਕਵਿ ਦਾ ਗਲਾਨਾ ਏ ਜੇ ਜਿਸਲੈ ਓਹਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਸੀ ਦੁਕਖੋਂ ਰੂਪੀ ਗੈਹਰੇ ਸਾਗਰ ਬਿਚ ਛੋਡੀ ਓਡੇਆ ਪਰ ਓਹ ਇਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਦੁਕਖੋਂ ਕੋਲਾ ਘਾਬਰੇਆ ਨੇਈ ਸਾਗਰ ਜਿਸਲੈ ਤਾਂ ਨੈ ਇਨ੍ਹੋਂ ਦੁਕਖੋਂ ਦੇ ਸਾਗਰ ਬਿਚ ਹਿਮਤ ਰੂਪੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੁਕਖ, ਸਾਰਿਆਂ ਔਕਥਾਂ, ਅਝੜਨਾਂ ਬੀ ਉਂਦਾ ਹਾਂਸਲਾ ਦਿਕਿਖਿਥੈ ਘਾਬਰੀ ਗੇਝਿਆਂ ਤੇ ਓਹ ਬੀ ਉਂਦੇ ਕਨੈ ਸਾਥ ਦੇਨੇ ਲੇਈ ਇਕ ਕਾਫਲਾ ਬਨਾਇਥੈ ਟੁਰੀ ਪੇਝਿਆਂ। ਕਵਿ ਦਾ ਆਕਖਨਾ ਏ ਜੇਹਡਾ ਔਕਖੇ ਸਮੇਂ ਕੋਲਾ ਨੇਈ ਘਬਰਾ ਵਕਤ ਬੀ ਓਹਦਾ ਗੈ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਏ।

1.3.8 ਅਠਮਾਂ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਪ੍ਰਸ਼ੰਗ ਵਾਖਿਆ :-

ਮੇਰਾ ਸਫਰ ਅਨਮੁਕ ਅਨਨਤ ਏ –
ਜੇਹਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਪਡਾਂਡ ਪਰ ਪੁਜਨੇ ਲੇਈ,
ਅ’ਊ ਬਿਜਨ ਬਸਾਂਡ ਕਿਤੇ
ਚਲਦੀ ਗੈ ਰੋਹਣੀ ਆਂ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ।
ਕਦੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਥਾਹਰ ਤੂ ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਹੋਂਦਾ
ਤਾਂ ਕਿਨ੍ਹੀ ਛੈਲ ਗਲਲ ਹੈ।

ਸਂਦਰਭ :- ਏਹ ਕਵਿਤਾ ਅਂਸ਼ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠ੍ਯ—ਪੁਸ਼ਟਕ ‘ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ—1’ ਚ ਸਂਕਲਤ ‘ਤ’ਵੀ’ ਨਾਂਡ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਥਮਾਂ ਲੈਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਇਸਦੇ ਕਵਿ ‘ਧਾਰ ਸ਼ਾਰਮਾ’ ਹੋਰ ਨ।

ਸਪ੍ਰਸ਼ੰਗ :- ਕਵਿ ਦਾ ਆਕਖਨਾ ਏ ਤ’ਵੀ ਨਾਂਡ ਦੀ ਨਦੀ ਜੇਹਡੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਸ਼ੈਹਰੇ ਦੇ ਬਿਚ੍ਚੋ—ਬਿਚ ਬਡੀ ਮਜਾਜੈ ਕਨੈ ਲਂਘਦੀ ਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਏ, ਤ’ਵੀ ਦੀ ਆਪਬੀਤੀ ਕਵਿ ਨੇ ਅਪਨੀ ਜੁਬਾਨੀ ਲਿਖੀ ਦੀ ਏ।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे त'वी आखदी ऐ मेरा कम्म चलना गै चलना ऐ ते मेरा जेहङ्गा सफर ऐ ओहदा कोई अंत नई मैं बगेर रुके दे दिन-रात समें दे कन्नै चलदी रौहन्नी आं पर जेकर समें दे थाहर कवि ओहदा साथी होदां तां किन्ना शैल होंदा जे ओह ओहदे साथें-साथें सब किश दिक्खी लैंदी जेहङ्गा किश दिक्खने दी उसी चाह ऐ।

1.3.9 नौमां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

मेरा दिल ऐ इक राजे दा, अन-मिनेआ, अन-गिनेआ ते अनसंभ खजाना
जिसदे अंदर हीरे, लाल, जवाहर, मोती कई चाल्ली दे भांत-सभाते
रंग-बरंग मानक पेदे जिन्दे अग्गें-पिछें सारे
कई फिनियर नाग खडप्पे सूकै करदे, न्हेर-मन्हेरै इस अंदर
अ'ऊं सोचें आहला दीया बाल्ली इंदे कोला बचदा-2 झाकदा-2
दिक्खै करनां जग-मग करदे संसार गी।

संदर्भ :- एह कविता अंश साढी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' थमां लैत्ता गेदा ऐ। इस कविता दा नां 'मेरा दिल' ऐ ते कवि 'मोहन लाल सपोलिया' होर न।

प्रसंग :- कवि ने इस कविता च अपने दिलै गी कई चाल्ली दे रूप दिते दे न। कदें ओह अपने दिलै गी राजे दे खजाने आहला लेखा मनदे न ते कदें नीले ते गेहरे सागर आहला लेखा।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे ओह अपने दिलै गी कई चाल्ली दे रूप दिदे न। कदें ओह अपने दिलै गी इक राजे दे अनसंभ खजाने आहला लेखा मनदे न जेहङ्गे बिच्च हीरे, जवाहरात ते मोतियें आहला लेखा विचार आँदे रौहङ्गे न पर इनें ख्याले दे कन्नै-कन्नै कई ऐसे माडे विचार बी आँदे रौहङ्गे न जेहङ्गे फनियर नागे आहला लेखा सुंकदे रौहङ्गे न पर कवि आखदे न ओह अपने मनै अंदर चंगियें सोचें आहला दीया बाल्ली इंदे कोला बचियै इस संसारै गी दिक्खै करदा ऐ।

1.3.10 दसमां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

नां गै चढ़दा सूरज लब्है, नां पौन तरकालां,
चलदे-चलदे साह जा मुक्की मौत जपा दी मालां।
मंजल कोल खड़ोइयै आखै सच्चा राही एह ऐ।
जेहङ्गे रस्ते खिनै च मुक्के, ओह बी राही केह ऐ॥

संदर्भ :- एह सतरां साढी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' थमां लैत्तियां गेदियां न। इस कविता दा नां 'सच्चा राही' ऐ ते कवियत्री 'संतोष खजूरिया' होर न।

प्रसंग :- कवियत्री दा गलाना ऐ जे जिंदगी दे सफर च जिन्हे बी दुक्ख, मसीबतां आँदियां न, माहनू गी उंदे कोला भरना नेई चाहिदा बल्कि उंदा सामना बड़ी हिम्मत कन्है करना चाहिदा तां गै ओह सच्चा राही बनी सकदा ऐ।

व्याख्या :- कवियत्री दा आक्खना ऐ जे जिंदगी दे सफर च सच्चा राही उयै ऐ, जेहड़ा अपनी मंजल उपर पुज्जने आस्तै हर जी—तोड़ हीला करदा ऐ। उसी अपनी मंजल उपर पुज्जने दा इ'न्ना जुनून होना चाहिदा जे मंजल दी तपाश च भामें ओहदे साह बी मुक्की जान पर उसी तां बी कोई परवाह नेई होऐ। कवियत्री दा आक्खना ऐ जे इस चाल्ली दे सच्चे राही आस्तै ओहदी मंजल बी कोल आनियै आखदी ऐ जे इयै सच्चा राही ऐ। जेहदा सफर अपनी मंजल गी पाने आस्तै किश खिनें च गै मुक्की जा अर्थात् मंजल बड़ी असानी कन्है थ्होई जा, ओहबी कोई राही ऐ। जेहड़ा अपनी मंजल गी पाने आस्तै हर औख, हर अड़चन झल्लै दरअसल सच्चा राही उयै ऐ।

1.4 अभ्यास :-

ख'ल्ल दित्ते दे कपिता—अंशों दा संदर्भ ते प्रसंग दस्सियै व्याख्या करो :-

1. मूर्ति, धर्म ते कर्म बी डोगरे,
कुंगले पट्ट ते नर्म बी डोगरे,
लगै लड़ाई तां गर्म बी डोगरे,
आई दी छ्वार भखाई जायां।
डोगरा देस जगाई जायां।।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 11)

2. धर्मशालां सब बेहलियां होईयां लगी शबील शराबै दी,
नाज खाने गी मन नेई आक्खै लगी रसोइ कबाबै दी।
गंगाजल, तुलसीदल खुसियै बोतलें दा पानी पलैई गेआ,
ब'न्नो बेद—पुराण—पोथियां, कलजुग दौड़दा आई गेआ।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 13)

3. ओ 'अलमस्ता' ओह परमेशर, शाहरगा दे नेडै ई,
जिस खोजू दी खोजा चढ़ेआ, खोजू तरै बेहडै ई।
जिसगी हेरी—हेरी हार तूं आखें, ओह हरदा—2 हेरा ई,
छोड़ी दूजी गी पकड़ो एकता, साब दौर नेडै ई।

ਈਸ਼ਵਰ ਅਲਿਆ ਇਕ ਕਰੀ ਜਾਨੋ, ਏਹ ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਖੇ ਦਾ।

(ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਤਾ ਭਾਗ-1, ਸਫਾ ਨं. 15)

4. ਦ੍ਰਾਏਂ ਦੀ ਭੁਕਖ ਮਟਾਨੇ ਗਿੱਤੈ ਫੀਨ ਜਿ'ਧਾਂ ਚੁੰਗਾ ਦੇ ਦਾਨੇ,
ਤਿੜ-ਤਿੜ ਕਰਦੀ ਭਟਠੀ ਅੰਦਰ ਜਿਸ ਚਾਲੀ ਨੇ ਭੁਜ਼ਜਨ ਖੀਲਾਂ।
ਠੰਡੇ ਨੀਰ ਪਲਾਨੇ ਗਿੱਤੈ ਪਕਕੈ ਆਵੈ ਬਿਚਚ ਸੁਰਾਹੀ
ਆਪ—ਸਮਪੰਣ ਪਾਠ ਐ ਮੇਰਾ ਮੀ ਪਢਨੇ ਦੀ ਲੋਡ ਨੇਈ ਐ।

(ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਤਾ ਭਾਗ-1, ਸਫਾ ਨं. 18)

5. ਇੰਦੇ ਨਾਂਡ ਦਿਧਾਂ ਜੋਜਨਾਂ ਪੰਜ—ਬਾਹਿਧਾਂ,
ਓ ਦੱਸ੍ਥੋ ਕੁਨੈ ਖੂਹੋਂ—ਖਾਤੋਂ ਚ ਬਡਿਧਾਂ।
ਓ ਸੁਤ੍ਰੀਮ—ਜਜ਼ੀ, ਬਕੀਲੀ, ਤਾਂ ਬੋਲਲੀ,
ਕਨੂੰਨੋਂ—ਬਧਾਨੋਂ ਦੇ ਬਾਕੇ ਫਰੋਲੀ।
ਕੇਹਡੀ ਓਹ ਦਫਾ ਐ ਕੇਹਡੀ ਐ ਓਹ ਧਾਰਾ?
ਜੋ ਪਗਡੀ ਸਕੈ ਇਸ ਦਾ ਹਤਿਆਰਾ।

(ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਤਾ ਭਾਗ-1, ਸਫਾ ਨं. 13)

6. ਮਾਧ ਮਨੈ ਬਿਚਚ ਸੋਚ ਮਨੁਕਖਾ ਕਕਖ ਨੇਈ ਬਿਗਡੇਆ ਤੇਰਾ ਜੀ,
ਬਿੰਦਾ—ਸਾਰਾ ਮਨ ਭਲੇਖਾ, ਛੋਡੀ ਦੇ ਮੇਰਾ—ਤੇਰਾ ਜੀ।
ਓਹ ਦੀਨ ਦਧਾਲੂ ਬਡੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਝਾਟਟ ਸ਼ਰਣਾ ਲੇਈ ਲੈਂਦੇ ਜੀ,
ਕੋਲਲੈ ਸਦਦੈ ਭਗਤ ਪਾਰਾ, ਹਰ ਬੇਲਲੈ ਦਿਖਦੇ ਰੌਹਦੇ ਜੀ।

(ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਤਾ ਭਾਗ-1, ਸਫਾ ਨं. 25)

7. ਔਕਿਖਿਯੋਂ ਜਾ ਭਾਰਿਧੋਂ ਬਿਚਚ ਸਿਮਰੇਆਂ ਇਸਗੀ,
ਏਹ ਉਸਸੈ ਗੀ ਲੇਆਈ ਐ ਸਦਾ ਮੌਤੀ ਦੇ ਪੰਜੇ
ਨੈਹੁਖਰੋਂ ਚਾ ਖੂਸਿਸਥੈ ਕਂਢੈ ਤੇ ਏਹ ਹਿਮਤ ਦੀ ਦੇਵੀ ਐ,
ਜਿ'ਦਾ ਅ'ਊਂ ਚਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ।

(ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਤਾ ਭਾਗ-1, ਸਫਾ ਨं. 28)

8. उट्ठ समें दे रावणै नै टक्कर लै,
नोआई लै काल अपने पैरें च,
अ'ऊं पार्वती नेई, तापती आं तापती,
जेहदा पिता सूरज उसी पुहाने पैरें
बैतल फिरने गितै छोड़ी गेआ भुंजा,
ते आपूं जाई चढ़ेआ उच्च संधासन ॥

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 30)

9. एह सागर ऐ किन्ना डूँहगा
एह सागर ऐ किन्ना चंचल
एह धीरज दा मंबा ऐ इक
मेरा दिल मेरा गै दिल नेई
एह सारी सरिश्टी दा दिल ऐ
इस सोचा ने मिगी अपनी, खाइयें च छप्याली लेदा ॥

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 32)

10. आस बिचारी हुट्टी-हारी
ठसडे खंदी जा।
मन आसा दा लड़ निं छोड़ै
भावें आस, सजाइ।
एह रस्ते दे ठोकर-ठसडे
मेरे नै पनछान।
जे तुम्ही एं साथ देआ दा
तो राहीं दा मान।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 34)

1.5:- संदर्भ-ग्रन्थ :-

1) प्रो. ललित मगोत्रा (स.): आधुनिक डोगरी कविता; प्रकाशक, डोगरी संस्था; जम्मू।

000000

रूपरेखा :-

2.1 उद्देश्यः कविता अंशे दी प्रसंग समेत व्याख्या करने दी कला च विद्यार्थियें गी निपूण करना इस पाठ दा उद्देश्य ऐ।

2.2 पाठ-परिचयः : इस पाठ च गीत, भाख मियां डीडो, तूं की रोन्नी, लीरे कच्चे खाबे दे, नगमा, पैঁঁঁী, पटोआরी, औঁগল ফড়ী বসতা ने ते मेरे हास्से मेरी खुशियां दे पद्याशें दी व्याख्या कीती गेदी ऐ।

2.3 पाठ प्रक्रिया : पाठ आस्तै लैती गेदी कविताएं थमां इक-इक पद्यांश दी व्याख्या कीती गेदी ऐ।

2.3.1 पैहला कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

अंगनै च सरुए दा बूहटा अज्ज झुल्लेआ,
मूँह जोर मन अज्ज कुसै पर ढु'ल्लेआ।
होई गेआ तन-मन परबस्स मेरा,
काले-काले बदलुए गास पाया घेरा।

संदर्भ :- एह कविता अंश साढ़ी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' थमां लैता गेदा ऐ। इस गीत दे कवि 'प्रद्युमन सिंह जिंद्राहिया' होर न।

प्रसंग :- कवि ने इ'नें पंगतियें च हिरखै दा बखान कीते दा ऐ जे जिसलै सच्चे गै कुसै गी हिरख होई जंदा ऐ तां उसी हर पास्सै सब किश शैल गै शैल लगदा ऐ।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे उसी कुसै कन्नै हिरख होई गेदा ऐ ते इस हिरखै दे नशे च उंदा तन-मन कुसै दे बस्सै च होई गेदा ऐ। न चाहदे होई बी उंदा मन कुसै दे हिरखै च रंगोई गेदा ऐ। इस हिरखै दे रंगे च रंगोए दे कवि गी हर चीज शैल लभा करदी ऐ ते हिरखै दे इस खमारै च काले-काले बदलें शमानै उपर अपना घेरा पाए दा ऐ ते अंगने च लगे दे सरुए दा बूहटा बी अज्ज मस्ती कन्नै झुल्ला करदा ऐ।

2.3.2 दूआ कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

राज शरीकै जुलम कमाया पापी जाल बछाया ओ,
खलकत रेही दुहाई दिंदी डीडो मार मुकाया ओ।
ल्हौरी ठग नेई मारी सकदे भाइयें दिती हार ओ,
डीडो ने कुरबानी दिती बनी डुग्गर सरकार ओ।

संदर्भ :- एह कविता अंश साढी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' च रचित 'भाख मियां डीडो' थमां लैत्ता गेदा ऐ ते इसदे रचनाकार 'ध्यान सिंह' होर न।

प्रसंग :- इ'नें पंगतियें च कवि दा गलाना ऐ जे मियां डीडो जेहड़ा साढे डुग्गर दी शान हा ओह अपने लोकें दे दगा देने कारण गै मारेआ गेआ नेई तां दुश्मन ओहदा कक्ख नेई हे बगाड़ी सकदे।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे डीडो जनेह वीर योद्धा गी जेहड़ा आम गरीब लोकें दा मसीहा हा, उसी कोई बी मारी नेहा सकदा पर ओहदे खलाफ ओहदे अपने गै लोकें धोखे कनै जाल बछाया ते उसी मरवाई ओड़ेआ आप लोक ओहदी कुरबानी उप्पर दुआई दिंदे रेह। डीडो इ'न्ना वीर सूरमा हा जे ल्हौरी ठग ओहदा किश नेई हे बगाड़ी सकदे पर ओहदे अपने गै साथियें उसी दगा दिता ते ओह मौत दा शकार होई गेआ। ओहदी कुरबानी दी बदौलत गै डुग्गर सरकार बनी, डीडो आम लोकें दी सुनने आहला माहनू हा पर ओह अपनें दे धोखे दा शकार होई गेआ।

2.3.3 त्रीआ कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

की रोन्नी भारत दिये नारे? तुप्पनी की तूं बखले स्हारे?
बैठी दी की निम्मोझान! अपनी शक्ति गी पनछान।
अथरुं तुगी दना नेई सोभन, दुकखें दे गारे बिच खोभन।

संदर्भ :- डोगरी कविता दियां एह सतरां साढी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' चा लैत्तियां गेदियां न। कविता दा सिरलेख 'तूं की रोन्नी' ते इसदियां रचनाकार 'चम्पा शर्मा' होर न।

प्रसंग :- कवित्री दा गलाना ऐ जे भारत दी नार जेहड़ी अज्ज मर्दे कोला कुसै बी खेतर च पिच्छे नेई ऐ। पर अज्ज बी ओहदे हालात पैहले समें दी नारी कोला बक्खरे नेई हैन की जे ओह अज्ज बी अपने-आपै गी पुरुश दे अधीन समझदी ऐ।

व्याख्या :- कवित्री नारी गी सम्बोधित करदे होई गलांदी ऐ जे तूं अपने अंदरै दी शक्ति गी कीज नेई पनछानदी? की तूं अज्ज बी इन्नी सफल होंदे होई बी पराएं दे अधीन रौहन्नी ऐ। कवियत्री दा गलाना ऐ जे तूं भारत दी नार ऐ, तूं बगान्ने स्हारे की तुप्पनी ऐ? अथरुं ते मनुक्खे गी होर कमजोर बनांदे न। इस लेई एह अथरुं तुगी शोभा नेई दिंदे सगुआं एह होर दुकखे आहली बक्खी लेई जंदे न। कवियत्री दा आक्खना ऐ जे एह भारत दिये नारे, तूं इन्नी कमजो नेई बन ते दूएं दे स्हारे उप्पर जीने दी बजाय तूं अपने अंदरै दी शक्ति गी पनछान।

2.3.4 चौथा कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

घर-घर फिरदा तील्ले-तील्ले हिरखा चुनियै
पीड़ां साम्ही-2 रखदा इसदी झोली
अत्थरुएं ने धोते कागद कुसै गोरी दे कैन्ता लीके दे
कापियें अंदर सुकके फुल गुलाबें दे।

संदर्भ :- डोगरी कविता दियां एह सतरां साढी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' चा लैतियां गेदियां न। कविता दा सिरलेख 'लीरे कच्चे खाबें दे' ते रचनाकार 'मुहम्मद यासीन बेग' होर न।

प्रसंग :- कवि दा गलाना ऐ जे उंदी सोच इक बनजारे आहला लेखा फिरी-फिरियै कुसै दे चेतें ते हिरखे दियां टूम्हां पोटली च पाइयै बेचा करदी ऐ।

व्याख्या :- कवि दा गलांदे न जे उंदी सोच जेहडी बनजारे आंगर फिरी-फिरियै घर-घर हिरख बंडदी ऐ ते सभने दे दुक्खें गी ओह अपनी झोली च पाई लैदा ऐ। कवि दे सोच रूपी बनजारे दी झोली च कुसै गोरी दे अपने कैता गी लिखे दे खत लभदे न ते कैता दे बी हिरख भरोचे सुकके गुलाबे दे फुल कापियें दे अंदर लभदे न। आक्खने दा मतलब ऐ जे कवि अपने-आपे गी बिछडे दे हिरखियें दे दुक्खै च दुखी समझादा ऐ।

2.3.5 पञ्चां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

दिक्ख दनां तांह-तुआंह,
एह मस्त रंगला समां।
छैंहडी-छैंहडी ब्हा चलै,
गीत गा ओ मना।

संदर्भ :- एह कविता अंश साढी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' च संकलत 'नगमा' नां दी कविता थमां लैता गेदा ऐ ते इस दे रचनाकार 'जितेन्द्र उधमपुरी' होर न।

प्रसंग :- कवि दा गलाना ऐ जिसलै कुसै गी कुसै कन्नै सच्चा हिरख होई जंदा ऐ तां हिरखै दे खमारै च चबक्खै सब किश शैल गै शैल लगदा ऐ।

व्याख्या :- कवि दा आक्खना ऐ जे उसी कुसै कन्नै हिरख होई गेदा ऐ ते इस हिरखै दी मस्ती च पूरा मौसम गै रंगला लग्गा करदा ऐ। हिरखै दे खमारै च मस्त-2 ब्लाड चलै करदी ऐ ते इथै जनेह समें उंदा गीत गाने गी मन करा करदा ऐ। कवि दा आक्खना ऐ जे जिसलै कुसै गी हिरख होई जंदा ऐ तां हर चीज शैल गै शैल लगदी ऐ।

2.3.6 छेमां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

अंधी-झाक्खड़ दिक्खे ज्हारां रेहा दुक्खै नै लड़दा,

धुप्प कड़कदी फंघें स्हारी, रेहा में अग्गे बधदा।
 आसें दा इक दीया बाल्ली, पैंडे लैते मारी,
 में गासै दा पैंछी मेरी, उच्ची दूर डुआरी।

संदर्भ :- डोगरी कविता दियां एह सतरां साढ़ी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' चा लैतियां गेदियां न। इस कविता दा सिरलेख 'पैंछी' ते इसदे रचनाकार 'कुलदीप सिंह जिंद्रहिया' होर न।

प्रसंग :- कवि दा गलाना ऐ जे उंदा मन इक अजाद पैंछी आहला लेखा ऐ, जेहङ्ग गासो-गास उड्डये पूरी दुनिया गी दिक्खना चांहदा ऐ।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे उंदा मन गासै दे पैंछी आहला लेखा ऐ ते उंदी डुआरी बडी उच्ची ऐ। उंदा आक्खना ऐ जे उन्नै अपनी जिंदगी च ज्हारां दुक्ख दिक्खे पर ओह हिम्मत कनै इनें दुक्खें कनै लड़दा रेहा ते म्हेशां गै इक मेद दे स्हरे अपनी मंजल आहले पासै बधदा रेहा ते उस तकर पुज्जने दा हर कठन रस्ता तैऽ करी लैता। कवि दा आक्खना ऐ जे मनुक्ख हिम्मत नेई हारै तां कदें नां कदें मंजल तगर पुज्जी गै जंदा ऐ।

2.3.7 सतमां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

कदे खलांदा रुट्टी कोई, कदें करांदा न्हारी,
 केह करना गरदौरी अडेओ, खरा में पटोआरी।
 छोडी जा मक्के दा आटा, कोई आलू कसरोड़,
 कपडा लत्ता जिनस करैना, कोई निं रौहदी थोड़।

संदर्भ :- एह कविता अंश साढ़ी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' थमां 'पटोआरी' नांद दी कविता थमां लैता गेदा ऐ। इसदे रचनाकार 'इन्दरजीत केसर' होर न।

प्रसंग :- कवि दा आक्खना ऐ जे पटोआरी दी नौकरी च इन्ना मुनाफा ऐ जे इन्ना ओहदे कोला उपरले ओहदे गरदौर च बी नेई ऐ। इस करी उंदा गलाना ऐ जे मैं पटोआरी गै खरा आं।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे पटोआरी कोला अपने जमीन-जैदाद सरबंधी कम्म करोआने लेई लोक उसदी कई चाल्ली दी खुशामद करदे न। कोई उनेंगी खुश करने आस्तै रुट्टी खलांदा ऐ ते कोई शैल-शैल चीजां खलांदा ऐ। कोई अपना कम्म कड़दने आस्तै उंदे घर मक्के दा आटा, आलू जां साग छोडी जंदा ऐ तां जे पटोआरी खुश होइयै उंदा कम्म करी ओडे। इस लेई कवि गलांदे न जे मैं पटोआरी गै खरा आं, गरदौरी करियै केह करना ऐ की जे पटवारपुने च जिन्ना फैदा ऐ उन्ना कुसै ओहदे च नेई।

2.3.8 अठमां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

हून डोगरी बी डोगरी भुलाई जारदे,

हून सभता च बच्चे गी रंगाई जारदे।
 हून के किश सिक्खना—सखाना जम्मुआ,
 किन्ना लगदा हा प्यारा ओह पराना जम्मुआ।

संदर्भ :- एह कविता अंश साढ़ी पाठ्य-पुस्तक ‘आधुनिक डोगरी कविता भाग-1’ च संकलत कविता लैता गेदा ऐ। इसदे रचनाकार ‘ज्ञानेश्वर’ होर न।

प्रसंग :- कवि दा गलाना ऐ जे अज्ज कल्लै दे जम्मू ते पराने जम्मू च बड़ा फर्क आई गेदा ऐ। अज्ज लोक फैशन दी दौड़े च अपने संस्कारें गी भलाई जा करदे न।

व्याख्या :- कवि दा आक्खना ऐ जे अज्जकल डोगरे लोक डोगरी बोलने च बी शर्म समझदे न ते अंग्रेजी सभ्यता दी होड़ च अपने बच्चे गी रंगाई जा करदे न। अपने पराने संस्कारें गी भुलाइयै बच्चे गी पुटियां-पुटियां मत्तां पढ़ा करदे न। कवि दा गलाना ऐ जे ओह पराना जम्मू जेहड़ा बड़ा सिद्धा—साद्द हा, जेहडे च अपनापन हा, ओह अज्ज दे जम्मू कोला बड़ा शैल हा।

2.3.9 नौमां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

नई—नई गेदे सारे डालू पैरे च पाला, ठंडा जालू
 इस ठारा च, इस धारा च इस डंडकारा च, इस छ्वारा च
 दिक्ख में कियां इसी सजाया गुदरुं कराए, खुल्ला स्हाया
 एहदे हास्से च मेरा हास्सा, एहदी रंगत च मेरा दनासा।

संदर्भ :- एह सतरां साढ़ी पाठ्य-पुस्तक ‘आधुनिक डोगरी कविता भाग-1’ थमां लैतियां गेदियां न। इसदे रचनाकार ‘ओम विद्यार्थी’ होर न ते कविता दा सिरलेख ‘ऑंगल फड़ी बसंता ने’ ऐ।

प्रसंग :- कवि दा गलाना ऐ जे बसैत रितु दे औने कारण चारे पास्सै फुल्ल खिडे दे हाँदे न। बूहटे बी अपना पराना लाब्बा छोड़ियै नमां लबास पाई लैंदे न ते हर पास्सै इक खुशी आहला वातावरण हाँदा ऐ।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे बसैत रितु कवि गी आखदी ऐ जे ओह कवि गी धरती दे हर चप्पे-चप्पे पर लेई जंदी ऐ, जित्यें उसने आपुं उसी सजाया ऐ। बसैत छ्वार आखदी ऐ जे मेरे आगमन कारण सारे बूहटे नमे-2 पत्तर औने कारण झुकी जा करदे न। इस ठंडू च बी बसैते ने इस डंडकारै गी किन्नी शैल सजाए दा ऐ। हर बूहटा, हर फुल्ल इयां खिडा करदा ऐ जियां एह छ्वार इसी गुदरुं कराइयै स्हाई करदी ऐ ते एहदे हास्से च गै एह रितु खुश ऐ। आक्खने दा मतलब एह ऐ जे जियां बसैत रितु औने कारण हर पासै गै खुशी ऐ इयां गै माहनू गी बी खुश होना चाहिदा।

2.3.10 दसमां कविता अंश ते उसदी सप्रसंग व्याख्या :-

ते उसलै मिगी बझोआ हा –
 मेरा बी ऐ कोई साथी कोई दर्दी।
 जि'न बुज्जियै पीड़ मेरे मनै दी,
 अ'ऊं चली पेआ हा तेरे कन्नै
 तेरी औंगल पकड़ियै
 कुसै निकके जागतै आहला लेखा।

संदर्भ :- एह सतरां साढी पाठ्य-पुस्तक 'आधुनिक डोगरी कविता भाग-1' थमां लैत्तियां गेदियां न। इसदे कवि 'शिव देव सिंह सुशील' ते कविता दा नांड 'मेरे हास्से मेरी खुशियां' ऐ।

प्रसंग :- कवि दा गलाना ऐ जिसलै सारा संसार उसी बगान्ना बझोंदा हा ते चपासै दुक्ख हा उसलै ओहदी जिंदगी च कुसै ने हिरखै दी लोऽ जगाइयै उसी न्हेरे थमां रोशनी आहले पास्सै परतोने दी प्रेरणा दित्ती ही।

व्याख्या :- कवि दा गलाना ऐ जे ओहदी प्रेमिका ने जिसलै कवि गी दुक्खें दे न्हेरे चा बाहर कढ़देया हा तां उसी एह सेही होआ हा जे ऐसा बी कोई ऐ जेहडा ओहदे दुक्खें गी समझी सकदा ऐ। ओहदा बी कोई हमदर्द ऐ जि'न्ने उसी इस समाज दे बन्धनें गी त्रोड़ने दी हिम्मत दित्ती ही ते इस हालत च कवि इक निकके जागतै आहला लेखा ओहदी औंगल पकड़ियै चली पेआ हा ते उसी बी जीने दी इक आस जागी ही।

2.4 अभ्यास :-

ख'ल्ल दित्ते दे कविता-अंशें दा संदर्भ ते प्रसंग दस्सियै व्याख्या करो :-

1. ठंडी-ठंडी छाऊ दे फनूके औन लगी पे,
 सामनियें धारें आहले नाले सारे बगी पे।
 मोही गेआ मन केई मनै दा लुटेरा,
 काले-काले बदलुएं गास पाया घेरा ॥

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 36)

2. सीह गरजदा शक्ती दा ओह डुग्गर दी हा आन ओ,
 बैरियें दा ओह बैरी बड्डा डुग्गर दी ही शान ओ।
 डोले तुपदे हाकम माझी गैरत पग्ग पतारी ओ,
 भज्जी-टुट्टी फही जम्मुआं धाडुएं आन लताडी ओ ॥

3. तूं की रोन्नी एं, मेरिये धीये? तेरे लेई अ'ऊं करड कजीये,
शैल खलाड तुगी पढ़ाड उच्ची ठीहसी पर बठलाड।
शाना नै उच्चा सिर करियै, चलेआं गौरव नै गै भरियै,
बलबूते पर करेआं राज, सौरी जाने तेरे काज।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 39)

4. सौन सुहागन सैलियां बंडा, यादें दे कच-नीले कंगन,
हिरखै दे लाल गुआचे हीरे मोती झूठे लारे।
बुन्दे, टिकके, टापस पैडल, पित्तल, ताम्बा, गैहने-टूम्बां
पोटलियें च लाँगे दा लशकारा,
सोचें दा बनजारा.....।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 42)

5. मस्त सुर साज ऐ,
गूंजदी आवाज ऐ।
तूं पूजा ऐं सवेर दी,
स'आं दी नमाज ऐ।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 46)

6. डूंहगे-2 नालुएं फरियै, गीत मनै दे गाए,
पीड़ बगान्नी आपूं स्हारी, बखले मन पत्थाए।
दुख-दर्द दा साथी बनेआ, खुशी लुटाइयै सारी,
में गासै दा पैঁछी मेरी, उच्ची दूर डुआरी॥।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 48)

7. मिगी तरककी नेई लोड़दी, अ'ऊं लिखियै दिन्नां,

जे कुसै मजबूर मी कीता, तां ओहदे नै छिन्ना।
 अपने पैर कुहाड़ी मारा, मेरी मत्त निं मारी,
 केह करना गरदौरी अडेओ, खरा में पटोआरी।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 51)

8. हून लभदा ऐ सूध ते भलोका कोई-कोई,
 हून लभदा घटन्ना-साफा जोका कोई-कोई।
 हून भुल्ली गेआ ओहका लाना-खाना जम्मुआ,
 किन्ना लगदा हा प्यारा ओह पुराना जम्मुआ।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 54)

9. चल हून होर खलेडै ठंडे पाले छोड़ परेडै,
 ओह दिक्ख खड्डा दी टोर न्यारी।
 छालीं पेदी चिट्ठे छम्ब खलारी,
 अत्त चिट्ठा दुद्ध जन पानी,
 फुलें सज्जी दी कांदेई रानी।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 57)

10. ब केह पता हा मिगी, इस गल्ला दा,
 जे तूं कलिंदयै बाहर काल कोठड़ी चा
 देइयै दलेरी, सौंगलां त्रोड़ने दी
 छुड़ी देना ऐ साथ
 इ'न्ना चिर किट्ठे कटिट्यै।

(आधुनिक डोगरी कवता भाग-1, सफा नं. 62)

2.5:- संदर्भ ग्रंथ :-

- 1) प्रो. ललित मगोत्रा (स.): आधुनिक डोगरी कविता; प्रकाशक, डोगरी संस्था; जम्मू।

000000

Dogri (Drama)

reference to Context

नाटक दे गद्यांशों दी सप्रसंग व्याख्या ।

• **रुपरेखा**

3.1 उददेश्य

नाटक दे गद्यांशों दे संदर्भ , प्रसंग ते उंदे च व्यक्त विचार जां भाव दी व्याख्या पढ़ने परैन्त विधार्थियें च उंनें विचार गी शैल चाल्ली सूखमता कन्ने समझनें दी समर्था पैदा होग । उंदी विचार-शक्ति च तर्क ते दलील दी भावना मठोग । इसदे इलावा ओह आपू बी कुसै विशे भाव जां विचार गी मसालां देइयै समझाने दी समर्था प्राप्त करी सकडन ।

3.2 पाठ –परिचे

इस पाठ च बावा जितो नाटक चा चार गद्यांशों गी आधार बनाइयै उंदी संदर्भ ते प्रसर्ग समेत व्याख्या कीती गेदी ऐ ।

3.3 पाठ –प्रक्रिया

(i) पैहले संदर्भ दस्तेआ गेदा ऐ, जिस च लेखक ते रचना दा नां ते गद्यांश दे वक्तस दा परिचे दित्ता गेदा ऐ ।

(ii) हर इक गद्यांश दी उसदे अगले-पिछले प्रसंग कन्नै संगति दस्ती गेदी ऐ ।

(iii) गद्यांश च व्यक्त कीते गेदे विचार दी खोहलियै व्याख्या कीती गेदी ऐ तां जे विधार्थी उसी शैल चाल्ली समझी सकन । एह व्याख्या उस विचार दी पुश्टी आस्तै घेर मसालां देइयै बी कीती गेदी ऐ तां जे विधार्थीयें च तर्क-शक्ति बधै ते ओह कुसै विचार गी स्पश्ट करने च होरनें मसालें-विचारें दा प्रयोग करने दी समर्था प्राप्त करी सकन ।

3.3.1 पैहला गद्यांश ते उसदी प्रसर्ग समेत व्याख्या

“बाह भई बाह! एङ्डा सत बल ऐ तेरे च, तां साभेआ अपना आप! तेरी माऊ दा कालजा बी में गै खाददा हा, अज्ज में तुगी खाना ऐ । ते कल्ल तेरे , बापू उस जितों गी!”

(i) संदर्भ

एह सतरां साढी पाठ्य-पोथी 'बावा जित्तो' नाटक चा लैतियां गेदियां न जिसदे लेखक प्रो. रामनाथ शास्त्री होर न।

(iii) प्रसंग

इ'नें सतरे च उस बल्ले दी घटना दा वर्णन ऐ जिसलै बुआ गौरी न्हरे –हरे प्रभाती बैलै अपने बापू दे ठौगरें गी शनान कराने गिते नाडू दा पानी लैन जन्दी ऐ तां रस्ते च चाची जोजां उसी रोकियै डरांदी ऐ, पर बुआ गौरी चाची जोजां दियें गल्ले शा डरदी नेई सगुआं बडे आत्म विश्वास कनै उसदी गल्ले दा परता दिन्दी ऐ। चाची जोजां बुआ गौरी दे आत्म-विश्वास ते सत-बल गी दिकिखयै रहान होदी ऐ ते उसदे सत-बल गी त्रोड़ने आस्तै उसी डराने दी कोशिश करदी ऐ ते आखदी ऐ जे तेरे च इन्ना गै सत-बल ऐ तां साभ्म अपने आप गी में बार करन लगियां। चाची जोजां आखदी ऐ जे तेरी माऊ दा कालजा बी में खाददा हा, अज्ज में तुगी खाना ऐ ते कल्ल तेरे बापू गी। चाची जोजां मैतर जन पढ़दी ऐ ते बुआ गौरी गी धिक्का जन लगदा ऐ ते वेहोश होई जंदी ऐ।

(iii) व्याख्या

एह गल्ल सच्च ऐ जे इन्सान आपू नकरा, नकम्मा, नफिटट होए अर्थात जिसदे अन्दर गुणे दी कमी ते छङ्गिया खामियां गै खामियां होन ओह इंसान गुणी इंसान दी रीस करियै अपने आपै गी उच्चा चुक्कने दी गल्ल नेई सोचदा सगुआं ईरखा जां दुक्ख करी दुश्ट थमां दुश्ट ते नीच थमां नीच हरकते पर उतरियै गुणी इंसान गी पछाडना चांहदा ऐ, उसदा जीना औखा करी दिदां ऐ, इ'यै हाल बावा जित्तों दी चाची जोजां दा ऐ। उसदे सत्तै जागत नकम्मे, नखटटू नकरा ते कम-अकल न, जेहडे हत्थ-पैर ल्हाना नेई जानदे अर्थात कोई कम्म –कार नेई करदे ते तुआही बावा जित्तों इकलें होइयै बी अपने सदगुणें ते मेहनती सभाऽ करी हर औखा कम्म सौखा करी लैदा ऐ जिस्सी दिकिखयै चाची जोजां ते उसदे पुतरे अंदर दुक्ख ईरखा ते दुश्मनी दे भाव उठी औदे न ते ओह इस्सै तक्का च गौरी गी मारी मकाइयै उंदियें जमीनें पर कब्जा करना चांहदे न। इस्सै करी चाची जोजां बुआ गौरी गी डरेंदी ऐ ते ओहदे पर तन्त्र मैत्तर करदी ऐ।

3.3.2 दूआ गद्यांश ते उसदी प्रसंग समेत व्याख्या

"बिना कारण बैर करना गै बुरे लोकें दी नशानी होदी ऐ जित्तो! तूं इस कंजका गी उस डैनी दी करोपी कोला बचायां। तूं बैश्णों दा भगत ऐ। उ'यै भगती इस मस्मै गी अपने हृथ्यें दी छां च रक्खै।"

(i) संदर्भ

एह सतरा साढी पाठ्य-पुस्तक 'बावा जित्तो' नांड दे नाटक चा लैतियां गेदियां न। इस नाटक दे नाटककार प्रो० रामनाथ शास्त्री होर न।

(ii) प्रसंग

एह उस बेल्ले दा वर्णन ऐ जिसलै ठौगरें गी शनान कराने गितै बुआ गौरी नाडुए दा पानी लेहयै परतोऐ दी होंदी ऐ तां मौका दिकिखयै बावे दी चाची जोजां उस चायानी कुड़ी गी डरांदी ऐ ते अपने बार दा शकार बनांदी ऐ। जिस करी बुआ गौरी वेहोश होई दी पेदी होंदी ऐ ते आसे –पासे दे लोक चीख सुनिये किट्ठे होई जंदे न ते बुआ गी इस हालै च पेदा दिकिखयै रहान होंदे न। तुआहीं किश लोक चाची जोजा दे सुलातम ते उसदी नीत बारै

ਜਾਨਦੇ ਨ ਤੇ ਆਪੂ ਚੇ ਜੋਯਾ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਮੰਡੀ ਦੀ ਨਿਨਦੇਆ ਬੀ ਕਰੈ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਇੱਨ੍ਹੇ ਵਿਰਾ ਚ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਬੀ ਆਈ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਓਹ ਅਪਨੀ ਧੀਡ ਗੀ ਦਸ ਹਾਲ ਚ ਦਿਕਿਖਿਥੈ ਘਾਬਰੀ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਬਰਲਾਪ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਏ। ਤਾਂ ਉਤੱਥੋਂ ਖਡ਼ਾਤੇ ਦੇ ਆਦਮਿਯੋਂ ਚਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਗਲਾਦਾਂ ਏ ਜੇ ਏਹ ਸਭ ਥੁਆਫੀ ਚਾਚੀ ਜੋਯਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਸ਼ਤਰਨੀ ਏ ਤੇ ਉਸੈ ਨੇ ਏਹਦੇ ਪਰ ਬਾਰ ਕੀਤਾ ਏ। ਉਥੈ ਜੋਏ –ਯੋਏਂ ਗਡਾਕੇ ਮਾਰੈ ਕਰਦੀ ਹੀ। ਤਾਂ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਤੁਨੋਂ ਲਗਦਾ ਏ ਜੇ ਤੁਸ ਗੈ ਦਸ਼ਸੋ ਜੇ ਮੈਂ ਚਾਚੀ ਜੋਯਾਂ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਕੇਹ ਬਗਡੇਆ ਏ? ਸਗੁਆਂ ਓਹ ਮੇਰੀ ਚਾਚੀ ਗੈ ਨੇਈ ਮਾਸੀ ਬੀ ਏ ਤੇ ਹੂਨ ਮੇਰੀ ਮਾਝ ਦੇ ਬਾਦ ਤਾਏ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਏ। ਫਹੀ ਉਸਨੇ ਨੇਹਾ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਏਹ ਸੁਨਿਧੈ ਆਦਮੀ ਬੋਲਲੇਆ ਜੇ ਬਿਨਾ ਕਾਰਣ ਬੈਰ ਕਰਨਾ ਗੈ ਤੇ ਬੁਰੇ ਲੋਕੇ ਦੀ ਨਸ਼ਾਨੀ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਇਧੈ ਨੇਹ ਲੋਕ ਈਸ਼ਖਾ ਕਰੀ ਗੈ ਮੇਹਨਤੀ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਕਸ਼ਟ ਪੁਜਾਂਦੇ ਨ।

(iii) ਵਾਖਿਆ

ਇਨ੍ਹੋਂ ਸਤਰੋਂ ਰਾਹੋਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਇੱਤਾਨ ਦੇ ਵਾਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਲਲ ਗੀ ਬਾਂਦੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਕੋਈ ਕੁਸੈ ਗਿਰੈ ਬੁਰਾ ਸੋਚੇ ਤਾਂ ਪਰਤੇ ਚ ਦੁਏ ਪਾਸੇਆ ਬੁਰਾ ਚਤੇਨਾ ਜਾ ਕਰਨਾ ਸੁਭਾਵਕ ਏ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕੁਸੈ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨੇਈ ਕਰੈ ਸਗੁਆਂ ਅਪਨੇ ਰਸ਼ਤੇ ਟੁੱਹੈ ਤੇ ਅਪਨੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਨੇਕ –ਨੀਤੀ ਕਨੈ ਬੁਰੇਆਈ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਬੈਰ ਕਰਨਾ ਬੁਰੇ ਲੋਕੋਂ ਦਾ ਗੈ ਕਮ ਏ। ਬੁਰਾ ਇੱਤਾਨ ਮ੍ਹੇਸ਼ਾਂ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੇਹਨਤੀ ਲੋਕੋਂ ਕਨੈ ਬੈਰ ਕਰਨਾ ਏ, ਉਸਦਾ ਨਾਸ਼ ਚਾਂਹਦਾ ਏ ਉਸਦੀ ਤਵਹੀ ਦਿਧਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸੋਚਦਾ ਏ। ਓਹਦੀ ਆਦਤੋਂ ਤੇ ਓਹ ਮਨੈ ਥਮਾਂ ਗੈ ਕਨੀਤੀ ਹੋਦਾ ਏ। ਓਹ ਗਲਲ ਤੇ ਨੀਚ ਗਲਲੋਂ ਗੀ ਸੋਚਨੇ ਜਾਂ ਕਰਨੇ ਚ ਗੈ ਅਪਨਾ ਸਥਾਨ ਕਿਸ਼ ਲਾਈ ਓਡੇਂਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦੀ ਚਾਚੀ ਜੋਯਾਂ ਬੀ ਇੱਤਾਨੈ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਮਜ਼ੁਕਖ ਏ ਜਿਸਦੇ ਗੁਣ ਕਰਮ ਸੁਭਾ ਚ ਜਿਤ੍ਤੀਂ ਦੇ ਬਦ ਨੇ –ਫੁਲਨੇ ਗੀ ਦਿਕਖੀ ਜਲਨ ਤੇ ਬੈਰ ਬਸਤੀ ਗੇਦਾ ਏ ਤੇ ਓਹ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਬਾਗੈ ਕੁਸੈ ਕਾਰਣ ਦੇ, ਤਾਂਗ ਕਰਦੀ ਏ, ਉਸ ਕਨੈ ਬੈਰ ਪਾਲਦੀ ਏ, ਉਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਧੀਡ ਬੁਆ ਗੀ ਮਾਰਨਾ ਚਾਂਹਦੀ ਏ। ਇਸ ਗਲਲਾ ਗੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹੋਂ ਸਤਰੇ ਰਾਹੋਂ ਦਸ਼ਸਨੋਂ ਦਾ ਜਲ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਇੱਤਸੈ ਕਰੀ ਇਕ ਆਦਮੀ ਬਾਵੇ ਗੀ ਇਧੈ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਏ ਜੇ ਤੂਂ ਅਪਨੀਆਨੀ ਕਂਝਕਾ ਗੀ ਜੋਯਾਂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਕਥਾ ਬਚਾਵਾ। ਤਾਂਆਂ ਬੀ ਤੂਂ ਮਾਤਾ ਬੈਣਾਂ ਦਾ ਭਗਤ ਏ ਤੇ ਮਾਤਾ ਬੈਣਾਂ ਗੈ ਇਸਗੀ ਅਪਨੇ ਹਥਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਚ ਰਕੈਖਮੋਂ ਮ੍ਹੈਸ਼ਾ ਇਧੈ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨਾ।

3.3.3 ਤ੍ਰਿਧਾਂਸ਼ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਪ੍ਰਸ਼ਾਂ ਵਾਖਿਆ

” ਜਿਤ੍ਤੀ ਮਲਖੋਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਤੁੰਦਾ ਪਰੋਆਰ ਨਾਮੀ ਪਰੋਆਰ ਏ। ਤੁੰਦੀ ਜਿਮੀ ਦੀ ਬੰਡੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਨੇਈ ਹੀ ਹੋਈ। ਦਸ ਕਰੀ ਉਸ ਬੰਡੇ ਗੀ ਪਕਕੀ ਬੜ ਨੇਈ ਸਮਝੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ। ਤੁੰਦੇ ਇਸ ਝਾਗਡੇ ਗੀ ਮਟਾਨੇ ਦਾ ਇਕੱਕੇ ਰਸਤਾ ਏ, ਜੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਜਿਮੀ ਦੀ ਬੰਡ ਦੁਬਾਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ।”

(i) ਸਾਂਦਰਭ

ਏਹ ਗਦਾਂਸ਼ ਸਾਫੀ ਪਾਠਿ–ਪੁਸ਼ਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਨਾਂਡ ਦੇ ਨਾਟਕ ਚ ਲੈਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਹੋਰ ਨ।

(ii) ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਗ

ਏਹ ਉਸ ਬੇਲਵੈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਏ ਜਿਸਲੈ ਚਾਚੀ ਜੋਯਾਂ ਦੇ ਸਤਤ ਪੁਤਰ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਡਡਲਾ ਦਾ ਰੁਲਕਾਦੇਂ ਨ ਪਰ ਰਾਜਾ ਮਂਡਲੀਕੈ ਦੀ ਕ੃ਪਾ ਕਰੀ ਬਾਵਾ ਬਚੀ ਜਂਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਚਾਚੀ ਜੋਯਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰੇ ਦਿਧੀਂ ਕਨੀਤੋਂ ਥਮਾਂ ਤਾਂਗ ਪੇਦਾ ਪੰਚੈਤ ਬਲਾਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਜੇ ਉਸੀ ਇੱਤਾਨ ਮਿਲੀ ਸਕੇ। ਪੰਚੈਤ ਚ ਚਾਚੀ ਜੋਯਾਂ ਗੀ ਅਪਨਾ ਪਕਖ ਰਕਖਨੇ ਦਾ ਪੈਹਲੇ ਮੋਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਂਦਾ ਏ ਪਰ ਓਹ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਪਰ ਝੁਠੇ ਇਲਜਾਮ ਲਾਂਦੀ ਏ ਤੇ ਜਿਮੀਂ ਗੀ ਪਰਤਿਧੈ ਬੜਨੋਂ ਆਸਤੈ ਆਖਦੀ ਏ। ਓਹ ਆਖਦੀ ਏ ਜੇ

ਕਨੈ ਸਾਫ਼ੀ ਅਦਦੀ ਕੋਲਾ ਮਤੀ ਜਮੀਨ ਮਾਰੀ ਲੈਂਤੀ ਏ, ਇਸ ਕਰੀ ਜਮੀਨ ਗੀ ਪਰਤਿਧੈ ਬੰਡਨੇ ਆਸਟੈ ਆਖਦੀ ਏ। ਓਹ ਆਖਦੀ ਏ ਜੇ ਜਿਤੋ ਨੇ ਮਿਗੀ ਡੈਨ ਬਨਾਯਾ ਏ, ਤੇ ਕਨੈ ਸਾਫ਼ੀ ਅਦਦੀ ਕੋਲਾ ਮਤੀ ਜਮੀਨ ਮਾਰੀ ਲੈਂਤੀ ਏ, ਇਸ ਕਰੀ ਜਮੀਨ ਗੀ ਪਰਤਿਧੈ ਬਡਿਧੈ ਮੇਰਾ ਨਾਂਡ ਕੀਤਾ ਜਾ। ਪਚੈਤ ਚ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਬੀ ਬੋਲਨੇ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਂਦਾ ਏ, ਓਹ ਅਪਨੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਏ, ਤੇ ਆਖਦਾ ਏ ਜੇ ਸਾਫ਼ਾ ਘਾਰ ਗ੍ਰਾਂਡ ਨਿਕਕਾ ਜਨੇਹਾ ਏ ਤੇ ਸਾਰੋਂ ਗੀ ਪਤਾ ਏ ਜੇ ਕੁਨ ਗਲਤ ਏ ਤੇ ਕੁਨ ਠੀਕ ? ਮੈਂ ਕਦੇ ਬੀ ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂ ਗੀ ਡੈਨ ਨੇਈ ਆਖਦਾ ਤੇ ਰੇਈ ਗਲਲ ਜਮੀਨਾ ਦੀ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ੇ ਪਿਤਾ ਦੋ ਭਾਡ ਹੈ। ਦੌਨੇ ਗੀ ਬਰਾਬਰ —ਬਰਾਬਰ ਹਿੱਸਾ ਥਹੋਏ ਦਾ ਏ। ਮੈਂ ਮੇਹਨਤ ਕਰਿਧੈ ਖਾਨੇ ਜੁਗਡੇ ਦਾਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਾਂਡ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਨਦੇ ਨ ਜੇ ਹਰ ਫਸਲੈ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮੇਰੀ ਫਸਲਾ ਗੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਯਾਧਾ ਜਂਦਾ ਏ। ਸਰਣੈਂਚ ਦੌਨੇ ਪਕਖੋਂ ਦਿਧੋਂ ਦਲੀਲੇ ਗੀ ਸੁਨਨੇ ਪਰੈਤ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਆਖਦਾ ਏ, ਜੇ ਪਚੈਤੀ ਦਾ ਧਰਮ ਝਗਡੇ ਦਾ ਨਪਟਾਰਾ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਬੇਨਧਾਈ ਗੀ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਏ। ਤਾਂ ਸਰਣੈਂਚ ਅਪਨਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਨਾਦੇ ਹੋਈ ਆਖਦਾ ਏ ਜੇ ਜਿਤੋਂ ਮਲਖੋਤ੍ਰੇਂ ਦਾ ਤੁੰਦਾ ਪਰੋਆਰ ਨਾਮੀਂ ਪਰੋਆਰ ਏ। ਤੁੰਦੀ ਜਿਮੀ ਦੀ ਬਡੈ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਨੇਈ ਹੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਰੀ ਉਸ ਬੰਡ ਗੀ ਪਕਕੀ ਬੰਡੇ ਨੇਈ ਸਮਝੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ। ਤੁੰਦੇ ਇਸ ਝਗਡੇ ਗੀ ਮਟਾਨੇ ਦਾ ਇਕੱਕੇ ਰਸਤਾ ਏ, ਜੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਜਿਮੀਂ ਦੀ ਬੰਡ ਦੁਬਾਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ।

(iii) ਵਾਖਧਾ

ਇਨ੍ਹੋਂ ਸਤਰੋਂ ਚ ਉਸ ਬੇਲਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੈਂਚ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋਨੇ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ। ਜਿਧਾਂ ਅਜ਼ ਸਮਾਜ ਚ ਬੀ ਪਕਖਤਾਪ ਦਿਧਾਂ ਕੇਈ ਘਟਨਾ ਹੋਨਿਆਂ ਰੈਹਿਨਦਿਆਂ ਨ। ਇਸੈ ਚਾਲੀ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਚ ਬੀ ਲੋਕ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋਂਦੇ ਹੈ ਤੇ ਆਸ ਜਨਤਾ ਕਨੈ ਬੇਨਧਾਈ ਕਰਦੇ ਹੈ। ਪੈਂਚੋਂ ਗੀ ਪਰਮੇਸਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਇਸ ਕਰੀ ਦਿੱਤਾ ਗੇਦਾ ਏ ਜੇ ਓਹ ਬਿਨਾ ਕੁਸੈ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇਂ ਇਸਾਫ ਕਰੈ। ਪਰ ਉਸ ਬੇਲਲੇ ਦੇ ਪੈਂਚੋਂ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋਂ ਦੇ ਖਲਾਫ ਫੈਸਲਾ ਸੁਨਾਧਾ ਤੇ ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂਜਨੇਹ ਕਨੀਤੀ ਮਨੁਕਖੋਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਮੀ ਦੀ ਬਡੀ ਪੈਹਲੇਂ ਹੋਨੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੀ ਸਰਣੈਂਚ ਨੇਂ ਦੁਬਾਰਾ ਛੱਕ ਕਰਨੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਨਾਧਾ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋਂ ਪਚੈਤ ਦਾ ਗਲਤ ਫੈਸਲਾ ਕਹੂਲੀ ਲੈਂਦਾ ਏ, ਤੇ ਸਾਰੀ ਜਮੀਨ ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂ ਤੇ ਓਹਵੇ ਪੁਤਰੇ ਗੀ ਸੌਂਪਨੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰੀ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਕੀ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗਲਲਾ ਦਾ ਬਡਾ ਦੁਕਖ ਪੁਜ਼ਦਾ ਏ ਜੇ ਅਸ ਇਨ੍ਹੇ ਕਾਧਰ ਹੋਈ ਗੇਆ ਗਲਤ ਗੀ ਗਲਤ ਬੀ ਨੇਈ ਆਖਦੀ ਸਕਦੇ।

3.3.4 ਚੌਥਾ ਗਦਾਂਸ਼ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸਮੇਤ ਵਾਖਧਾ

“ਅਸ ਤੰਦਿਆਂ ਸਾਮਿਆਂ ਜੇ ਹੋਏ ਬਾਵਾ। ਤੰਦੀ ਰਿਆਧਾ ਜੇ ਹੋਏ। ਪਿਤਾ —ਪੁਰਖੀ ਦਿੱਨੋਂ ਆਵਾ ਕਰਨੇ ਆਂ ਏਹ ਵਗਾਰਾਂ—ਵਗਾਰਾਂ ਦਿੱਨੋਂ ਪਤਾ ਨੇਈ ਕਿਨ੍ਹੋਂ ਗਮਰੂ ਮਰੋਏ ਜਾਂ ਅੰਗ ਹੀਨੇ ਹੋਏ ਹੋਡਨ। ਕੁਨ੍ਹੋਂ ਰਖਿੇਆ ਏ ਤੰਦਾ ਰਹਾਵ? ਅਸ ਲੋਕ ਤੇ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਸਬਰ ਗੈ ਕਰਦੇ ਆਏ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਬਰ ਕਰ।

(i) ਸਂਦਰਭ

ਏਹ ਗਦਾਂਸ਼ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠ੍ਯ—ਪੋਥੀ ‘ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ’ ਨਾਟਕ ਚਾ ਲੈਂਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰ ਨ।

(ii) ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ

ਏਹ ਉਸ ਬੇਲਲੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਏ ਜਿਸ ਬੇਲਲੈ ਮੈਹਤਾ ਬੀਰਸਿਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰ—ਮੁਖਤਾਰ ਸ਼ਾਮੇਂ ਚਕਕੈ ਦੇ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਮੈਹਤਾ ਬੀਰਸਿਹਾਂ ਦੀ ਤਡਦੀ ਦਿਦਾਂ ਤੋਂ ਗਲਾਦਾ ਏਂ ਜੇ ਅਜ਼ ਜਮੀਦਾਰ ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਹੋਰੇ ਸ਼ਕਾਰ ਖੇਡਨ ਜਾਨਾ ਏਂ ਇਸ ਲੇਈ ਸ਼ਾਮੇਂ ਚਕਕੈ ਦੇ ਸਮਨੋਂ ਘਰੋਂ ਚਾ ਇਕ—ਇਕ ਗਮਰੂ ਚਾਡ ਪਾਨੇ ਆਸਟੈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ ਜਾਂ। ਏਹ ਸੁਨਿਧੈ ਤੰਦੀ ਸਮਿਧੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਟੀਨ—ਕਨਸ਼ਟਰ ਬਜਾਦੋਂ ਇਕ ਰੀਹਾ ਚ ਹੇਲੀ —ਹੇਲੀ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨ ਤਾਂ ਇਕ ਬੁਡ਼ਾ ਏਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਕਿਖਧੈ ਚੀਖਾ ‘ਮਾਰੀ ਮਾਰੀ ਕਰਲਾਈ ਤਢਨਾ ਏ, “ਹਾਏ ਖਾਈ ਤਡੇਆ। ਹਾਏ ਹੋਏ ਮੈਹਤੇਆ ਬੀਰ ਸਿਹਾਂ ? ਓ ਚਿਤਰੇਆ ! ਦਸ਼ ਮੇਰਾ ਪੁਤਰ

ਫੰਦੀ ਕੁਥੋਂ ਏ, ਤੇਰਿਆਂ ਗੈ ਬਗਾਰਾਂ ਦੇਨ ਗੇਆ ਹਾ, ਪਰਤਿਯੈ ਕੀ ਨੇਈ ਆਯਾ ?”

ਇੱਨ੍ਹੈ ਚਿਰੈ ਚ ਈਸੋ ਮੇਘ ਲਡ਼ਾਦਾ ਕੋਲਾ ਲਾਂਘਦਾ ਤੇ ਉਸੀ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਾ ਏਂ ਜੇ ਸਬਰ ਕਰ। ਹੂਨ ਕੁਥੈ ਐਨਾ ਫੰਦੀ ਨੇ। ਪਰ ਬੁਝਦਾ ਚਤਰੁ ਉਸੀ ਪਛਾਨਦਾ ਨੇਈ ਫ਼ਹੀ ਈਸੋ ਉਸੀ ਅਪਨੀ ਪਨਘਾਨ ਕਰਾਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਚਤਰੁ ਉਸੀ ਗਲਾਂਦਾ ਤੁਗੀ ਬੀ ਚਿਤਰੇ ਨੇ ਦਲਕੇਅਹਾ ਹਾ, ਇਕ ਬਾਰੀ ਈਸੋ ਗਲਾਨ ਲਗਾ ਜੇ ਮੈਹਤੇ ਦੇ ਗੈ ਸ਼ਕਾਰ ਚਾਢ ਪਾਨ ਗੇਵੇ ਸਿਗੀ ਚਿਤਰੇ ਨੇ ਦਲਕੇਅਹਾ। ਫ਼ਹੀ ਚਤਰੁ ਦੁਖੀ ਹੋਇਥੈ ਪੁਛਦਾ ਏ ਕੀ ਦੇਨਿਆਂ ਪੌਦਿਆਂ ਨ ਅਦੱਗੀ ਏਹ ਬਗਾਰਾ ਪੁਤਰਾ? ਤਾਂ ਈਸੋ ਸੂਕ ਸੁਟਿਟਧੈ ਪਰਤਾ ਦਿੰਦਾ ਏ ਜੇ ਬਾਵਾ ਅਸ ਤੰਦਿਆਂ ਸਾਮਿਆਂ ਜੇ ਹੋਏ ਇਸ ਲੇਈ ਤੰਦਾ ਹੁਕਮ ਪਾਲਨਾ ਪੌਂਦਾ ਏ।

(iii) ਵਾਖਿਆ

ਇਸ ਗਦਾਂਸ਼ ਰਾਹੋਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਢੁਗਗਰ ਦੇ ਸਾਮਨ੍ਤੀ ਰਾਜ ਚ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਿਧੋਂ ਆਪਰਾਜਿਅਂ ਤੇ ਮਨਮਾਨਿਅਂ ਤੇ ਸਾਮਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਿਜਾਮ ਚ ਪਰਜਾ ਗੀ ਅਪਨਾ ਜੀਵਨ ਅਪਨੀ ਮਰਜੀ ਕਨੈ ਜੀਨੇ ਦਾ ਕੋਈ ਹਕਕ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਮਾਲਕੋਂ ਦੀ ਮਰਜੀ ਜਿਸਲੈਂ ਚਾਹਨ ਤਾਂਨੇਗੀ ਕਾਰਾ—ਬਗਾਰਾ ਲਾਈ ਸਕਦੇ ਨ। ਤੇ ਓਹ ਬੀ ਸੁਫ਼ਤ। ਇਸ ਚਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਕੁਸੈ ਇਕ ਪੀਛੀ ਦਾ ਨੇਈ ਪੀਛੀ ਦਰ ਪੀਛੀ ਚਲਦਾ ਰੱਹਦਾ ਏ। ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੋਂ ਦਾ ਲੇਖਾ—ਜੋਖਾ ਪੋਤਰੋਂ—ਪੱਧਪੋਤਰੋਂ ਤੇ ਅਗ੍ਗੁ ਵੋਂ ਤੰਦੇ ਜਾਏਂ ਗੀ ਬੀ ਚਕਾਨੈ ਪੌਂਦਾ ਏ। ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਬੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਤੇ ਸਾਮਨ੍ਤੀ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਮੀ ਰਾਜਾ ਹੋਆ ਏ, ਜਿਸਦੇ ਜੁਲਮ—ਜਬਰ ਦੀ ਗੁਆਹੀ ਢੁਗਗਰ ਦਾ ਲੋਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇਆ ਕਰਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤਾਂ ਦੀ ਬਲਿਦਾਨ ਗਥਾ ਉਸਦੀ ਕਾਰਕ ਉਸਦੇ ਥੜ੍ਹੇ—ਥਾਨ, ਉਸਦੀ ਮਾਨਤਾ ਸਾਮਧਾਮ ਸਬੂਤ ਏ ਇਸ ਗਲਲਾ ਦਾ ਜੇ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਮੈਹਤੋਂ ਜਨਨੋਂ ਸਾਮਨਤ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜੋਂ ਢੁਗਗਰ ਦੀ ਭੋਲੀ ਮਸੂਮ ਤੇ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਪਰ ਕਨੇਹ—ਕਨੇਹ ਕੈਹਰ ਢਾਏ ਨ। ਇਸ ਢੁਗਗਰ ਚ ਇਨ੍ਹੋਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਕੋਈ ਇਕ ਚਤਰੁ ਜਾਂ ਇਕ ਈਸੋ ਨੇਈ ਕੇਈ—ਕੇਈ ਚਤਰੁ ਤੇ ਈਸੋਂ ਅਪਨੇ ਕਾਲਜੋਂ ਦੇ ਘਾਏਂ ਗੀ ਜੀਂਦੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਨ। ਜਗੀਰਦਾਰ ਤੇ ਸਾਮਿਆਂ ਮਜ਼ੋਟੈ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਮੀਰੀ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਫਾਸਲੇਂ ਦੀ ਬਡ਼ਡੀ ਖਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਏ ਤੇ ਉਪਰਾ ਗਰੀਬੋਂ ਗੀ ਸ਼ਰੀਰੀ ਧਾਤਨਾ, ਮਾਨਸਕ ਧਾਤਨਾ ਬਕਖਰੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਮਦੇਂ ਗੈ ਏਹ ਏਹਸਾਸ ਖਾਈ—ਖਾਈ ਮਾਰਦਾ ਏ ਜੇ ਅਸ ਤੰਦਿਆਂ ਸਾਮਿਆਂ ਆਂ। ਇਸ ਕਰੀ ਓਹ ਤੰਦੇ ਹਰ ਜਬਰ ਗੀ ਜਰਦੇ ਆਏ ਨ ਤੇ ਜਰਦੇ ਰੈਹਨਾ ਏ। ਇਸੈ ਗਲਲਾ ਗੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰੇ ਈਸੋ ਦੇ ਇਸ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੋਂ ਬਾਵੈਂ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

3.4 ਅਭਿਆਸ

ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਦੋਂ ਗਦਾਂਝੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਸਮੇਤ ਵਾਖਿਆ ਕਰੋ।

(i) ਸ਼ਰੀਕੀ ਦਾ ਜੈਹਰ ਜੇ ਧੁਲੇ ਕਰਦਾ ਏਂ ਉਸਦੇ ਅੰਨਦਰ। ਏਹ ਸਾਰੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਜਿਤਾਂ ਦਿਧਾਂ ਜਮੀਨਾਂ ਖੂਸਨੇ ਆਉਣੈ ਚਲੈ ਕਰਦੀ ਏ। ਸਤੋਂ ਪੁਤਰੋਂ ਦੀ ਮਾਂ ਏਂ ਜੋਜਾ। ਫ਼ਹੀ ਪੁਤਰ ਬੀ ਸਾਰੇ ਚੁਟਟ—ਚਟੇਸ਼ਾਰ ਤੋਂ ਸੂਫ਼ ਮਤੂ। ਜੇਹਦੋਂ ਪੇਸ਼ ਪੇਈ ਜਾਨ ਓਹਦਾ ਗੈ ਜੀਨਾ ਆਖਾ ਕਰੀ ਦੇਨ।

(ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤਾਂ ਲੇਖਕ —ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸਫ਼ਾ—24)

(ii) ਮੇਰੀ ਬੀ ਇਥੈ ਫਰੇਆਦ ਏਂ ਪੈਂਚ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਕਨੈਂ ਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾ। ਏਹ ਜੋਰ—ਅਤਿਆਚਾਰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਤੇ ਜੋਰ —ਜੁਲਮ ਕਰਨੇ ਆਹਲੋਂ ਗੀ ਕੋਈ ਰੋਕ ਲਾਈ ਜਾ।

(ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤਾਂ ਲੇਖਕ —ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸਫ਼ਾ—35)

(iii) “ नेहा शैल थाहर छोड़ियै अस जागे कुथें बापू ? एह माता बैश्णों दी सैली घार एह छर-छर करदे नाडुएं दा सअरत तुल्ल मिट्ठा नीर। एह चीड़े दी सां –सां करदी ठंडी हवा।”

(नाटक बावा जित्तो, लेखक –प्रो० राम नाथ शास्त्री सफा-38)

(iv) “ छोड़ी नेई जागे तां चुविकयै किया लेई चलगे एह सारी धिस्त ? अस करसान लोक आं धिये। साड़े आस्तै हल्ल, पंजाली ते बवदें दी जोड़ी दा सरिस्ता होना गै जरुरी ऐ। इंदे स्हारै मुड़ी बनाई लैगे कुतै अपना आहलड़ा।”

(नाटक बावा जित्तो, लेखक –प्रो० रामनाथ शास्त्री सफा -39.

3.5:- संदर्भ-ग्रंथ :-

- 1) प्रो० रामनाथ शास्त्री; बाबा जित्तो (नाटक); प्रकाशक, डोगरी संस्था; जम्मू।

000000

ਬਾਬਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦੇ ਗਦਾਂਸ਼ੋਂ ਦੀ ਸਪ੍ਰਸ਼ਾਂਗ ਵਾਖਿਆ

• **ਰੁਪੇਰੇਖਾ**

4.1 ਉਦੇਸ਼

ਨਾਟਕ ਦੇ ਗਦਾਂਸ਼ ਪਫ਼ਨੇ ਪਰੈਨਤ ਵਿਦਾਰ्थੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਾਂਦਰਭ ਕਨੈ ਪਰਿਚਿਤ ਹੋਈ ਸਕਡਨ ਤੇ ਨਾਟਕ ਚ ਵਕਤ ਕੀਤੇ ਗੇਂਦੇ ਵਿਚਾਰੋਂ ਜਾਂ ਭਾਵੋਂ ਦੀ ਗੂਢ ਤੇ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਜਾਨਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀ ਸਕਡਨ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਓਹ ਆਪੂ ਬੀ ਕੁਸੈ ਵਿਸ਼ੇ ਭਾਵ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਗੀ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕਰਨੇ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਗੂਢ -ਤਤਥ ਗੀ ਖੋਲਿਯੇ ਤੇ ਮਸਾਲਾ ਦੇਇਧੈ ਸਮਝਾਨੇ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਜੁਟਾਈ ਸਕਡਨ।

4.2 ਪਾਠ -ਪਰਿਚੇ

ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦੇ ਚ'ਊ ਗਦਾਂਸ਼ੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਗ ਸਮੇਤ ਵਾਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗੇਂਦੀ ਏ।

4.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਿਆ : ਹਰ ਗਦਾਂਸ਼ ਦੀ ਸਾਂਦਰਭ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਗ ਤੇ ਵਾਖਿਆ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕੀਤੀ ਗੇਂਦੀ ਏ।

4.3.1 ਪੈਹਲਾ ਗਦਾਂਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਗ ਸਮੇਤ ਵਾਖਿਆ

” ਕੀ ਕੱਢਦਗ ਕੋਈ ਗਾਲਿਧਾਂ ਅਖੋਂਗੀ ਕੀ ਕਮਾਗ ਕੋਈ ਦਗਾ ਸਾਢੇ ਕਨੈ ? ਅਸ ਤੇ ਦਸ਼ਸੈ ਨੈਹੈ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਉਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕ ਆਂ। ਪਹੀ ਤੁਂ ਜੇ ਮੇਰੇ ਕਨੈ ਏ, ਤਾਂ ਅ'ਊ ਸਮਝਨਾਂ ਜਿ'ਧਾਂ ਮਾਤਾ ਬੈਣਾਂ ਗੈ ਮੇਰੇ ਆਂ ਸਾਂਗ ਏ।

ਸਾਂਦਰਭ :-

ਏਹ ਸਤਰਾਂ ਸਾਫ਼ੀ ਪਾਠਧ ਪੁਸ਼ਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਥਮਾਂ ਲੈਤਿਧਾਂ ਗੇਦਿਧਾਂ ਨ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋ। ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰ ਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਗ :-

ਇਸ ਗਦਾਂਸ਼ ਚ ਅਸ ਬੇਲਲੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਏ ਜਿਸ ਬੇਲਲੇ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਜੋਜਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਤ੍ਤੇਂ ਪੁਤਰੇ ਦਿਧੈਂ ਬਦਨੀਤੇਂ ਤੇ ਭੈਡਿਧੈਂ ਚਾਲੇ ਕਥਾ ਤਾਂਗ ਆਇਧੈ ਰਹਾਰ ਗ੍ਰਾਂਡ ਛੋਡੁਨੈਂ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਅਪਨੀ ਲਾਡਲੀ ਧੀਡ ਬੁਆ ਗੌਰੀ ਕਨੈ ਏਹ ਗਲਲ ਬਚਾਰਦਾ ਏ। ਤਾਂ ਬੁਆ ਬਾਪੂ ਦੀ ਏਹ ਗਲਲ ਸੁਨਿਧੇ ਸੋਚੇ ਚ ਪੇਈ ਜਂਦੀ ਉਸਦੇ ਮਨੈ ਚ ਬਨਨੇ ਆਗਮ ਆਂਦੇ ਨ। ਓਹ ਬਾਪੂ ਗੀ ਅਪਨੇ ਮਨੈ ਦਾ ਖਤੋਲਾ ਦਸਦੇ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਏਂ, ਬਾਪੂ ਤੁਸੇ ਸੁਨੇਂ ਦਾ ਨੇਈ ਜੇ ਖਲਕੇ ਦੇਸਾ ਹਾਕਮ ਚਲਾਕ ਹੋਂਦੇ ਨ ਤੇ

जानियै लालच लांदे न, हेरा—फेरी करदे दगा कमादे ते मुहै पर गाली कढदे न। बुआ गौरी दे एह बोल सुनियै बावा जितो समझांदे होई आखदे न। असेंगी कोई गालियां की कढ़दग ? की कोई साढे कन्नै दगा कमाग ? अस कोई कुसै पर भार थोहड़े आं असें अपनी मैहनत दी कमाई खानी ऐ। ते पही माता बैश्णों दा सामधम रुप मेरे कन्नै ऐ। पही असेंगी कैहदा डर ऐ।?

व्याख्या

भले जमाने दा इ‘यै लक्ष्य ऐ जे बिना कारण कोई कुसै गी दुक्ख नेई दिन्दा कुसै गी बिना कारण तंग नेई करदा। खास करियै मैहनती लोक अपने कम्में कन्नै बास्ता रखदे न। दिन रात मैहनत करियै अपनी रोजी रुट्टी चलांदे न। इसकरी बावा जितो बी बुआ गौरी गी गल्ल समझांदा ऐ जे अस कुसै गी चंगी माड़ी नेई आखदे। कुसै दा बुरा नेई चांहदे तां भला असेंगी कोई की चंगा—माड़ा आक्खग, की गालियां कढ़दग ? की साढे कन्नै धोखा करग? दूर्घ गल्ल एह जे अस मैहनत कश लोक आं ते मैहनत करियै कट्टी कमानी ऐ, ते अपनी मैहनत दे भरोसे बनना ऐ, जे कुसै गी साढत्रा भार वज्होऐ ते असें गी चंगी—माड़ी आखे। इसकरी असें गी उत्थें जाने च कोई डर नेई। बड़डी गल्ल ते एह ऐ जे तूं मेरे कन्नै ऐ ते मिगी बड़ा स्हारा ऐ। मिगी इ‘या सेही होदा ऐ जे माता बैश्णों गै मेरे अंग—संग ऐ। अर्थात तूं माता बैश्णों दा गै साम धाम रुप ऐ ते माता बैश्णों तेरे रुपै च आपू मिगी अपना आश्रम देआ करदी ऐ। इसकरी इन्ने बड़डे स्हारें दे होने करी असेंगी कोई डर नेई।

4.3.2 दूर्यै गद्यांश दी सप्रसंग व्याख्या

“कठन कोई कम्म नेई होदा ईसो जी। जिस बेल्लै तुस सोची लौ जे कोई कम्म करना गै करना ऐं तां हर औख बी सौख बनन लगी पौदी ऐ। तुसें ते उस कम्मै च मेरा भ्याल बनना ऐ।”

संदर्भ

एह सतरां साढ़ी पाठ्य—पुस्तक ‘बावा जितो’ नां॑ दे नाटक थमां लैतियां गेदियां न। इस नाटक दी रचना प्रो० रामनाथ शास्त्री होरें कीती दी ऐ।

प्रसंग

एह सतरां बावा जितो ने ईसो गी गलाई दियां न। एह उस बेल्लै दी गल्ल ऐ जिस बेल्लै रूल्लों लुहार ते बावा जितों बीर सिंह मैहते दे दरबार च जंदे न ते राहने—बाहने आस्तै जमीन दी गुजार करदे न तां मैहता बीर सिंह सभनें दे आखने पर जमीन देने गी त्यार होई जंदा ऐ पर जेहड़ी जमीन देने दी गल्ल होंदी ऐ ओह बट्टें आहली कंडे आहली ते ठंगर जाड़ ऐ, जिस पर सप्प गनाही ते बिच्चुं सूकदे न। एह फैसला सुनियै ईसो सोचे पेई जंदा ऐ तां बावा जितो उसगी इस चाल्ली सोचे पेदे दिक्खियै पुच्छदा ऐ। “केह गल्ल ऐ ईसो। तुस इन्नै गम्भीर की होई गे ओ? क्या एह जिमीं आहला फैसला ठीक नेई होआ? बावा जितों दी इस गल्ला दे परते च ईसो गलादा ऐ जे इस कठन कठोर जाड़े गी साफ करियै राहने—बाहनै जोग बनाना बड़ा गै औखा कम्म ऐ ऐ इसलेई तुस इस गल्ला पर परतियै विचार करो।

ਇਸੋ ਦੀ ਏਹ ਗਲ ਸੁਨਿਧੈ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨੇ ਉਸੀ ਸਮਝਾਨੋਂ ਦੇ ਲੈਹਜੇਂ ਚ ਆਕਖੇਆ 'ਕਠਨ ਕੋਈ ਕਮ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ ਇਸੋ ਜੀ ਜਿਸ ਬੇਲੈ ਇਨਸਾਨ ਕੁਸੈ ਕਮਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰੀ ਲੈ ਤਾਂ ਫ਼ਹੀ ਔਖਾ ਕੇਹ ਤੇ ਸੌਖਾ ਕੇਹ ਸਗੁਆਂ ਔਖਾ ਕਮ ਬੀ ਸੌਖ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਵਾਖਿਆ

ਇਨ੍ਹੋਂ ਸਤਰੋਂ ਥਮਾਂ ਇਧੈ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ ਜੇ ਇੰਸਾਨ ਕੁਸੈ ਕਮਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰੀ ਲੈ ਤਾਂ ਬਡ਼ਡੇ ਸ਼ਾ ਬਡ਼ਡਾ ਤੇ ਔਖੇ ਸ਼ਾ ਔਖਾ ਕਮ ਬੀ ਤੋਡ ਚਢੀ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਅਰਥਾਤ ਇਹਾਦਾ ਮਜਬੂਤ ਤੇ ਧਾਰਣਾ ਪਕਕੀ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬੀ ਮੰਜਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੇਈ ਏ। ਇਸਾਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਅਟਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਸੀ ਸੇਹੀ ਬੀ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ ਜੇ ਇਸ ਕਮਾ ਚ ਕੋਈ ਦੁਖਵਾਰੀ, ਕੋਈ ਔਖਾ ਕੋਈ ਆਡਚਨ ਬੀ ਆਈ ਸਕਦੀ ਏ। ਉਸਲੈ ਉਸਗੀ ਇੱਥੀ ਸੇਹੀ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ ਜੇ ਉਸਗੀ ਕੋਈ ਮੈਨੁਨਤ ਕਰਨੀ ਪਵੈ ਕਰਦੀ ਏ, ਕੋਈ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਪਵਾ ਕਰਦਾ ਏ। ਆਖਦੇ ਨ ਜੇ ਇਹਾਦੇ ਮਜਬੂਤ ਹੋਨ ਤਾਂ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਸਾਨ ਹੋਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਹਰ ਔਖਾ ਕਮ ਸੌਖਾ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਚ ਇਧੈ ਦਰਸਾਨੇ ਦੀ ਕੋਥਾਂ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੀ ਕਮ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੇਈ ਹੋਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਪਕਕਾ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਦਾ।

4.3.3 ਤ੍ਰਿਧੋਂ ਗਦਾਂਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸਮੇਤ ਵਾਖਿਆ

"ਕੁਤੈ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰੇ ਚ ਗੈ ਤੇ ਇੰਨੀ ਉਮਰ ਬਿਹਾਈ ਛੋਡੀ ਏ ਜਿਤੋਂ ਜੀ। ਇਸਾਂ ਜਾਡਾ ਦਾ ਰਾਖਾ ਅਊ। ਡਰ ਇਤੈ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰੇ ਦਾ ਗੈ ਨੇਈ ਏ। ਇਸ ਜਗੀਰ ਚ ਤੱਦੋਂ ਕੋਲਾ ਬੀ ਖਤਰਨਾਕ ਜਨੌਰ ਹੋਰ ਬੀ ਹੈਨ।

ਸਾਂਦਰਭ

ਏਹ ਸਤਰਾ ਸਾਢੀ ਪਾਠਿ ਪੁਸ਼ਟਕ 'ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ' ਨਾਂਡ ਦੇ ਨਾਟਕ ਚਾ ਲੈਤਿਆਂ ਗੋਦਿਆਂ ਨ। ਇਸਦੇ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋ। ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸ਼ਵੀ ਹੋਰ ਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ

ਏਹ ਸਾਂਵਾਦ ਇਸੋ ਨੇ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ। ਏਹ ਉਸ ਬੇਲੈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਏ ਜਿਸਲੈ ਇਸੋ ਜਿਮੀਂ ਬਾਰੈ ਸੋਚੇ ਪੇਈ ਜਾਂਦਾ ਏ ਤੇ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋਂ ਗੀ ਤਕੀਦ ਕਰਦਾ ਏ ਜੇ ਤੁਸ ਇਕ ਬਾਰੀ ਫ਼ਹੀ ਜਮੀਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਸੋਚੀ ਲਾਓ। ਇਸੋ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਆਕਖਦਾ ਏ ਜੇ ਇਸ ਕਠਨ—ਕਠੋਰ ਜਾਡੈ ਗੀ ਸਾਫ ਕਰਿਧੈ ਰਾਹਨੇ ਬਾਹਨੇ ਜੋਗ ਬਨਾਨਾ ਬਡਾ ਗੈ ਔਖਾ ਕਮ ਏ। ਪਰ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋਂ ਸਮਝਾਦਾ ਏ ਜੇ ਇਸੋ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰੇ ਤੇ ਚਿਤਤਰੋ—ਮਿਰਗੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਜਾਡੈ ਦੀ ਜਗਹ ਥਮਾਂ ਘਾਵਰਾ ਕਰਦਾ ਏ, ਇਸ ਕਰੀ ਆਹ ਇਸੋ ਗੀ ਪੁਛਦਾ ਏ ਜੇ ਕੁਤੈ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰੇ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਗਲ ਸੋਚਿਧੈ ਤੇ ਨੇਈ ਤੁਸ ਝਾਕਕੇ ਕਰਦੇ ਇਸ ਜਮੀਨਾ ਕਸ਼ਾ। ਤਾਂ ਇਸੋ ਪਰਤੇ ਚ ਆਖਦਾ ਏ ਜੇ ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਉਮਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰੇ ਚ ਬਿਹਾਈ ਓਡੀ ਏਂ ਮੈਂ ਇਸ ਜਾਡਾ ਦਾ ਰਾਖਾ ਆਂ। ਮਿਗੀ ਡਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰੇ ਦਾ ਨੇਈ। ਇਸ ਜਗੀਰਾ ਚ ਤੱਦੋਂ ਸ਼ਾ ਬੀ ਖਤਰਨਾਕ ਜਨੌਰ ਹੋਰ ਨ ਅਰਥਾਤ ਏਹ ਸਾਮੜੀ ਰਾਜੋਂ, ਜਗੀਰਦਾਰ ਤੇ ਤੱਦੋਂ ਕਾਰ—ਮੁਖਾਰ ਜਾਂਗਲੀ ਜਨੌਰੇ ਸ਼ਾ ਬੀ ਬਦਦ ਖਤਰਨਾਕ ਨ।

ਵਾਖਿਆ

ਇਨ੍ਹੋਂ ਸਤਰੋਂ ਚ ਇਸੋ ਨੇ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਅਗਾਹ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕੋਥਾਂ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ ਤੇ ਇਸਾਰਤਨ ਬਡਾ ਕਿਥ ਗਲਾਏ

दा ऐ। इक ते ओह जगीरदारें दा काम्मा—राखा ऐ दूआ जाति दा मेद्य ते त्रिया गरीब—गुरबा माहनू उसदी केह ओकात ऐ जे ओह इ'नें अत्याचारियें खलाफ सिद्दें साफ शब्दें च किश गलाई सकै। पर ओह बावा जितो दा हितेशी ऐ। ओह नेई चाहदा जे इस धर्मी—कर्मी भलेमानस गी कोई दुख्ख पुज्जै, इसकरी ओह बार—बार उस जमीना गी लैने थमां सोहगा करदा ऐ ते परतियै विचार करने आस्तै आखदा ऐ। की जे ईसो ने उंदे जुल्म दिक्खें दे गै नेई भोगे दे बी न। ओह इ'ब्बी जानदा ऐ जे जगीरदारे दे कार—मुख्तार ते लग्गे—बज्जे लोक जगीरदारें शा बी खतरनाक न, ओह उनेंगी गुमराह करियै उंदे शा शरीफ लोकें पर जुल्म ढोआने आस्तै कन्न भरदे रौहदें न। केहड़े हरबे बरतदें न? केहड़ियां केहड़िया चाल्ला चलदें न जिंदे अग्गे भलेमानसें दी कोई पेश नेई चलदी। इसकरी ईसो सार—संकेत राहें इ'नें लोकें गी जंगली मिरगें कशा बी खतरनाक जनौर गलाइयै उंदे डर थमां सोहगा करना चाहदा ऐ। उस पता ऐ जेएह गरीब मेहनतकश दा दुख्ख—दर्द नेई समझदे। ओह अपनी जगीरे दे नशे च मगरूर अपने आप गी सभनें दा भगवान समझदें ने ते आम लोकें गी कुत्ते, बिल्ले समझियै उंदे पर जुल्म ढादे न।

4.3.4 चौथे गद्यांश दी सप्रसंग व्याख्या

“सरकार, निकलो इत्थों तौले निकलो। जे ग्राइ आहले लोक इत्थै आई गै तां कोई बखैद नेई बनी जा।”

संदर्भ

एह गद्यांश साढी पाठ्य—पुस्तक ‘बावा जितो’ नाटक थमां लैता गेदा ऐ। इसदे लेखक प्रो० रामनाथ शास्त्री होर न।

प्रसंग

एह सतरां मल्ली ने बीर सिंह मैहते गी बोली दिया नं। एह उस बेल्ले दी घटना ऐ जिस बेल्लै मैहता बीर सिंह अपने कार—मुख्तारें कनै बावा जितो दें खलाडे चा जोर—जबरदस्ती करियै कनक लुट्टन लगदा ऐ। बावा जितो मैहते गी आखदा ऐ जे लिखत च तुसें आपू फैसला कीता हा जे फसल दा चौथां हिस्सा लैगा। पर बीर सिंह मैहता अपने करार कोला मुकरी जंदा ऐ। बावा जितो ईश्वर दी दुहाई दिन्दे होई उसी अनर्थ करने आस्तै मना करदा ऐ। पर बीर सिंह मैहता पूरी कमीनगी पर उतरी आँदा ऐ ते जबरदस्ती कनकू दियां छट्टा भरनें दा हुक्म दिदां ऐ। बावा जितों आखदा ऐ जे मैं चौथें हिस्से कोला बदद इक दाना बी नेई लैन देना। पर मैहते दे आदमी बावा जितों गी मारन लगदे न। जिसलै बावे दी कोई पेश नेई जंदी तां अपना कटारा कढ़ियै आत्महत्या करी लैदा ऐ।

व्याख्या

इस गद्यांश च मैहते बीर सिंह दे लालची ते अत्याचारी होने दा पता लगदा। नाटककार प्रो० रामनाथ शास्त्री होरें डुगर दे सामन्ती राज च जगीरदारी नजाम च होने आहले अत्याचारें जुल्में ते शोशन गी बादे कीते दा ऐ। किस चाल्ली जगीरदार तें उंदे कार मुख्तार आम लौंक पर जुल्म ते कैहर ढांदे न। बावा जितो मैहनती करसान ऐ ते दस्से उंगलियें दी कमाई पर विश्वास करदा ऐ। ओह ईसों कनै मिलियै जाडे आहली जमीना चा कनकू दी फसल त्यार करदा ऐ। पर मैहता बीर सिंह अपने फैसलें परा मुकरी जंदा ऐ ते सारी कनकू गी लुट्टना चाहदा ऐ। बावा जितों दी जिसलै कोई पेश नेई चलदी तां ओह कनकू दी ढेरी पर चढ़ियै आत्मघात करी लैदा ऐ। एह सब दिविख्यै मैहता

ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਘਬਰਾਈ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਆਖਦਾ ਏ ਜੇ ਏਹ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਹਤਿਆ ਹੋਈ ਗੇਈ। ਮੈਹਤਾ ਡੌਰ—ਬੌਰ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਉਸੀ ਕਿਥ ਨੇਈ ਸੁਜ਼ਦਾ ਤਾਂ ਮਲ੍ਹੀ ਆਖਦਾ ਏ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਇਥੀਆਂ ਤੌਲੇ—ਤੌਲੇ ਨਿਕਲੇ ਜੇ ਗ੍ਰਾਂਡ ਆਹਲੇ ਲੋਕ ਇਥੈ ਆਈ ਗੇ ਤਾਂ ਬਖੇਦ ਬਨੀ ਜਾਨਾ।

4.4 ਅਭਿਆਸ

ਫੇਠ ਦਿਤੇ ਦੇ ਗਦਾਂਝੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਮੇਤ ਵਾਖਿਆ ਕਰੋ:

ਕਰਸਾਨੀ ਕੋਈ ਮੀਹਨਾ ਥੋਹੜਾ ਏ ਮੈਹਤਾ ਜੀ। ਮੈਹਨਤੇ ਦੀ ਧਾਲੀ ਦੀ ਤੇ ਕਰਸਾਨ ਗੈ ਖੰਦੇ ਨ। ਅਸੋਂ ਪਿਤਾ—ਪੁਰਖੀ ਇਧੈ ਕਮ ਕੀਤਾ ਏ ਸਰਕਾਰ ।”

ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ , ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋਗ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ

“ ਮਾਲਕੇ ਗੀ ਜੁੜਗ ਬਾਜਰਾ ਤੇ ਗੋੜੀ ਕਨਕ ਤੇ ਏਹ ਭੁਕਖੜ ਨਾਂਗੜ ਪਾਡੀ ਜਨੌਰ ਖਾਗ ਏਸ ਸਨੈਹਰੀ ਕਨਕੂ ਦੇ ਆਟੇ ਦਿਯਾ ਸਾਰਿਧਾਂ —ਭਠੋਰੇ ” !

ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਲੇਖਕ —ਪ੍ਰੋਗ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ

ਉਸ ਮਾਲਕਾ ਕੋਲਾ ਊਰੋ ਮੈਹਤਾ, ਏਹ ਸਾਰੀ ਸ਼ਿਖੀ ਜੇਹਦੇ ਕਨੂਨ ਚ ਬੜੀ ਦੀ ਚਲੈ ਕਰਦੀ ਏ। ਲਾ—ਕਾਨੂਨੀ ਤੇ ਨਹੇਰਗਰਦੀ ਕਨੈ ਧਾੜੇ—ਭਾਕੋਂ ਤੇ ਹੋਈ ਸਕਦੇ ਨ, ਨਾਓ ਦੀ ਮਰਯਾਦ ਨੇਈ ਨਿਮਦੀ ਮੈਹਤਾ ।”

ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਲੇਖਕ —ਪ੍ਰੋਗ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸਫਾ

“ਬੜੀ ਕਮੀਨਗੀ ਪਰ ਉਤੀ ਆਇਆਂ ਏ ਮੈਹਤੇਆ ਤੇਰੀ ਰਾਖਸੀ ਭੁਕਖ ਇਨੋਂ ਸੁਕਕੇ ਗਰੋਲੇਂ ਕਨੈ ਦੂਰ ਨੇਈ ਹੋਨੀ। ਲੈ ਇਨੋਂ ਦਾਨੇਂ ਚ ਮੌਂ ਅਪਨਾ ਲਹੂ ਤੇ ਮਾਸ ਰਲਾਈ ਦਿੱਨਾ ।”

ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਲੇਖਕ —ਪ੍ਰੋਗ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ

4.5 ਸਾਂਦਰਭ ਗ੍ਰਂਥ :—

- 1) ਪ੍ਰੋ. ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ, ਬਾਬਾ ਜਿਤੋ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਢੋਗਰੀ ਸੱਥਾ; ਜਮ੍ਮੂ।

000000

5.1 उद्देश्य

इस यूनिट दे पाठें गी पढ़ने परैन्त विद्यार्थियें गी अपने पाठ्यक्रम च लगे दे डोगरी कवियें दे जीवन परिचे ते डोगरी साहित्य गी उंदे योगदान बारै जानकारी थ्होई सकडन। विद्यार्थी इ'नें कवियें बारै पुच्छे गेदे सुआलें बारै उत्तर देने च समर्थ होई सकडन।

5.2 पाठ-परिचे

इस पाठ च रघुनाथ सिंह सम्याल, हरदत्त शास्त्री, परमानंद अलमस्त, रामलाल शर्मा ते दीनू भाई पन्त हुंदे जीवन परिचे ते साहित्यक योगदान दी संक्षिप्त चर्चा कीती गेदी ऐ।

5.3 पाठ-प्रक्रिया

5.3.1 ठां रघुनाथ सिंह सम्याल हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी कविता गी योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां
- (iii) कविता गी योगदान

5.3.2 हरदत्त शास्त्री हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी कविता गी योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां
- (iii) कविता गी योगदान

5.3.3 परमानंद अलमस्त हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी कविता गी योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां
- (iii) कविता गी योगदान

5.3.4 ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹੁਂਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ।

- (i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ
- (ii) ਰਚਨਾਂ
- (iii) ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ

5.4.5 ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਤ ਹੁਂਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ।

- (i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ
- (ii) ਰਚਨਾਂ
- (iii) ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ

5.3.1 ਠਾਂ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੱਹ ਸਮਾਲ ਹੁਂਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ।

(i) **ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ** :-

ਠਾਂ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੱਹ ਸਮਾਲ ਹੁਂਦਾ ਜਨਮ ਸਨ् 1885 ਚ ਜਿਲਾ ਸਾਮਾ ਦੀ ਕੈਲ੍ਹਲੀ ਮੰਡੀ ਚ ਇਕ ਮਨੇ— ਪਰਸ਼ਨੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਘਰਾਨੇ ਚ ਹੋਆ ਹਾ। ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਠਾਂ ਚਤਰ ਸਿੱਹ ਹੋਰ ਹੈ। ਸਮਾਲ ਹੁਂਦੀ ਸ਼ਕੂਲੀ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਅਠਮੀਂ ਤਗਰ ਗੈ ਹੋਈ ਤੇ ਬਾਦ ਚ ਆਹ ਕਟੁਆ ਜਿਲੇ ਚ ਮਾਸਟਰ ਲਗੀ ਗੇ। ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਚ ਇਨ੍ਹੋਂ ਵੈ ਬਾਰੇ ਗੈ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਾਦ ਚ ਰਿਧਾਸਤਾ ਦੇ ਮੈਫਕਮਾ ਬਾਂਦੋਬਸਤ ਚ ਨੌਕਰ ਹੋਈ ਗੇ ਤੇ ਅਪਨੀ ਲਗਨ, ਮੈਨਨਤ ਕਨ੍ਹੈ ਤਸੀਲਦਾਰ ਦੇ ਓਹਦੇ ਪਰਾ ਰਟੈਰ ਹੋਏ। ਸਨ् 1963 ਚ ਠਾਂ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੱਹ ਸਮਾਲ ਹੋਰ ਪਰਲੋਕ ਸਥਾਰੀ ਗੇ।

(ii) **ਰਚਨਾਂ** :-

ਸਮਾਲ ਹੋਰੋਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਨੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਰਟੈਰ ਹੋਨੇ ਬਾਦ ਕੀਤੀ ਹੀ ਤੇ ਤੰਦੀ ਪੈਹਲੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖੋ' ਹੀ। ਸਮਾਲ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਅਪਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਢੁਗਰ ਕਨ੍ਹੈ ਬੜਾ ਪਾਰ ਹਾ। ਸਨ् 1953 ਚ ਤੰਦਾ ਸੋਹਲੋਂ ਸਫੋਂ ਦਾ ਕਾਵਿ—ਪੋਥੂ ਛਪੇਆ ਹਾ ਜੇਹਦੇ ਚ ਤੰਨੋਂ 'ਡੋਗਰਾ ਦੇਸ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਬਾਰੈ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ ਦਿਯਾਂ ਨ। ਤੰਦੀ ਰਚਨਾਏਂ ਦਾ ਬਾਂਸ ਇਸ ਚਾਲੀ ਐ :—

1. ਸ਼੍ਰੀਮਦਭਗਵਦ् ਗੀਤਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ
2. ਕਵਿਤਾ ਰਲ (ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗ੍ਰੈਹ, ਰਿਧਾਸਤੀ ਕਲਵਰਲ ਅਕੈਡਮੀ ਆਸੇਆ ਪੁਰਸ਼ਕ੃ਤ)

(iii) **ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ ਤੇ ਤੰਦੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦਾ ਮੂਲਧਾਨਕ** :-

ਠਾਂ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੱਹ ਸਮਾਲ ਹੁਂਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇ ਢੁਗਰ, ਡੋਗਰੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਸਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ, ਪਰਾਨੇ ਰੀਤਿ ਰਖਾਯੋਂ ਦਾ ਬਰੋਧ, ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਅਤੀਤ ਗੈਰਕ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਗੇਰਾ ਐ। ਤੰਦੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦੇ ਕਿਥ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :—

ਢੁਗਰ, ਡੋਗਰੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਸਾ ਤੰਦੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਹੋਈ ਦੀ ਲਭਦੀ ਐ। ਢੁਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਡੋਗਰੋਂ ਦੇ ਸਮਾਇ ਬਾਰੈ ਤੰਦੇ ਬਿਚਾਰ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :—

ਭਾਵ ਬੀ ਮੇਸ ਬੀ ਦੇਸ ਬੀ ਰਾਂਗਡਾ,
ਮੀਰਪੁਰ, ਜਸ਼੍ਮੁਆਂ, ਨੂਰਪੁਰ, ਕਾਂਗਡਾ,
ਸੋਹੇ ਦੀ ਭਾਵ ਤੇ ਬਸਾਏ ਦਾ ਭਾਂਗਡਾ,

ਜਾਂ ਫਹੀ –

ਮੂਰਿ ਧਰਮ ਤੇ ਕਰਮ ਬੀ ਡੋਗਰੇ,
ਖੂਹੋਂ ਦਾ ਠੰਡਾ ਨੀਰ ਬੀ ਡੋਗਰੇ,
ਆਕਡੈ ਕੋਈ ਤਾਂ ਪੀਰ ਬੀ ਡੋਗਰੀ,

ਗੀਤਾ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ –

ਸਮਝ—ਬੂਜ਼ ਦਿਯਾਂ ਗਲਲਾਂ ਕਰਨਾਂ ਪੁਟਠਾ ਸੋਗ ਧਡਾਨੇ।
ਮੋਏਂ ਗਏਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਿੱ ਕਰਦੇ ਪੱਡਤ ਜਡੇ ਸ਼ਾਨੇ॥
ਅਮਰ ਆਤਮਾ ਦੇਹ ਨਿੱ ਰੈਹਨੀ, ਭਾਮੋਂ ਟਪਗੇ ਰੈਹਗੇ।
ਪੈਹਲੇਂ ਥੇ, ਹੂਨ ਹੈਂ ਤੇ ਅਰਜਨ ਅਗੇਂ ਬੀ ਅਸ ਹੋਗੇ॥
ਬਾਲ, ਤਰੁਣ ਤੇ ਵੂੰਦ ਅਵਸਥਾ ਭੋਗੈ ਸਥ ਸਰੀਰ।
ਸਦਾ ਇਕ ਰਸ ਜੀਵ ਆਤਮਾ, ਫਿਕਰ ਨਿੱ ਕਰਦੇ ਧੀਰ।

(ਦੂਆ ਧਾਤ)

ਠਾਠ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਹ ਹੁੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਵਿਚਾਰੋਂ ਚ ਬੇਬਾਕੀ ਦਾ ਗੁਣ ਝਲਕਦਾ ਐ ਤੇ ਕੁਤੈ—ਕੁਤੈ ਵਾਂਗ ਬੀ ਦਿਕਖਨੇ ਗੀ ਮਿਲਦਾ ਐ।

5.3.2 ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੁੰਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਧੋਗਦਾਨ ਤੇ ਮੂਲਧਾਂਕਨ।

(i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :-

ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੁੰਦਾ ਜਨਮ ਪਲੌਹਡਾ ਗ੍ਰਾਂਚ ਚ ਪੱਧ ਹਰਿਸ਼ਚਨਦ ਹੁੰਦੇ ਘਰ ਸਨ् 1890 ਈਂਚ ਵਾਂਗ ਹੋਆ ਹਾ। ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਪੱਧ ਹਰਿਸ਼ਚਨਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਵੀਰ ਸਿੰਹ ਜੀ ਦੇ ਬੰਦੁਕਿਯੋਂ ਚ ਰੇਹ, ਤੇ ਫਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਖਾਨੇ ਚ ਮੈਨਜਰ ਬਨੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਵੀਰ ਸਿੰਹ ਹੁੰਦੀ ਮੂਤਧੁ ਪਰੈਨਤ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚ ਤਾਂਦੀ ਫੌਜਾ ਚ ਨੌਕਰ ਰੇਹ। ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰੇਂ ਗੀ ਪੱਜੋਂ ਬਾਰੋਂ ਦੀ ਤੁਮਰੀ ਚ ਤਾਂਦੇ ਚਾਚਾ ਸਨਤਰਾਮ ਵੇਦਪਾਠੀ ਹੋਰ ਅਪਨੇ ਕਢ ਲੇਈ ਆਏ। ਹਰਦਤ ਜੀ ਦਾ ਵਿਦਾਰਥੀ ਜੀਵਨ ਸਨਤਰਾਮ ਵੇਦਪਾਠੀ ਹੁੰਦੀ ਛਤਰ ਛਾਯਾ ਚ ਗੁਜਰੇਆ। ਇੰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਦੀ ਪਦਾਰਥ ਉਤਰ ਬੈਹਨੀ ਦੇ ਸਾਂਸਕ੃ਤ ਸ਼ਿਕਸਾ—ਕੇਨਦ੍ਰ ਥਮਾਂ ਹੋਈ। ਇੰਨੋਂ ਵਿਸਾਰਦ ਪਰੀਕਸ਼ਾ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇੰਨੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀਨ ਪਾਸ ਨੇਈ ਕੀਤੇ ਦਾ ਹਾ, ਫਹੀ ਬੀ ਲੋਕ ਇੰਨੋਂਗੀ ਮਾਨ—ਇੱਜਤ ਕਰਿਥੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਣਡ ਵਿਵਤਾ ਕਰਿਥੈ ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਗੈ ਆਖਦੇ ਹੋ।

ਇੰਦਾ ਬਾਹ ਅਖਨੂਰ ਹੋਏ ਦਾ ਹਾ। ਇੰਦੀ ਘਰੇਆਹਲੀ ਇਕ ਪੁਤਰੈ ਗੀ ਜਨਮ ਦੇਇਥੈ ਪਰਲੋਕ ਸਧਾਰੀ ਗੇਇਆਂ। ਪਰਤਿਯੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹ ਨੇਈ ਕੀਤਾ। ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸ਼੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਰਿਯਾਸਤਾ ਦੇ ਮੈਹਕਮਾ ਤਲੀਮ ਚ ਹਿੰਦੀ—ਸਾਂਕ੍ਰਤ ਟੀਚਰ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਕੇਈ ਬਾਰੇ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਥੀਰ 28 ਰਘੇਡੀ ਸ਼ੀਨੇ ਵੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪਰ ਰਟੈਰ ਹੋਏ। ਰਟੈਰ ਹੋਨੇ ਤਗਰ ਇਹ ਜਸ਼ੂ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਹਤਵਪੂਰਣ ਹਿੱਸ਼ਾ ਬਨੀ ਚੁਕੇ ਦੇ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਕਵਿ ਹੋਨੇ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ ਇਕ ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਬੀ ਹੈ। ਭੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੰਢ ਕਵਿ ਤੇ ਕਥਾ—ਵਾਚਕ ਪੈਂਡ ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸ਼੍ਰੀ ਹੁਂਦਾ ਸਨ् 1956 ਈਂਡੀ ਗੀ ਕਾਲ ਹੋਈ ਗੇਅ।

(ii) ਭੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ :-

ਸਮਾਜ ਚ ਪਲਦੀ—ਪਨਪਦੀ ਆਪਸੀ ਫੁਟਟ, ਫਿਰਕਾ—ਪਰਸ਼ੀ, ਪਖ਼ਾਂਡ, ਅਂਧ—ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਛੂਤ—ਛਾਤ ਜਨੇਹਿਆਂ ਬੁਰਾਇਆਂ ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸ਼੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਬਰੋਬਰ ਢੁਗਦਿਆਂ ਹਿਆਂ ਤੇ ਓਹ ਸਦਾ ਅਪਨੀ ਰਚਨਾਏਂ ਰਾਹੋਂ ਬਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੈ। 'ਮੇਰਾ ਦੇਸ', 'ਭੋਗਰਾ ਦੇਸ', 'ਫੈਸ਼ਨ', 'ਬੇਕਾਰੀ', 'ਦਾਲਤੀ ਦਾ ਧਾਂਧਾ', 'ਦੇਸ਼—ਸਾਂਦੇਸ਼', 'ਨਮਾਂ ਜਮਾਨਾ', ਖਾਜ਼ਲ ਖੁਆਰੀ' ਬਗੈਰਾ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਇੰਧੈ ਸੁਰ ਸਨੋਚਦੇ ਨ। ਹਰਦਤ ਹੋਰੋਂ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਉਸ ਬੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਬਿਥੇ ਲੈਤੇ ਦਾ ਏ। ਅਰਥਾਤਾਂ ਉਸ ਬੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਸਮਸ਼ਾ, ਹਰ ਇਕ ਲੋਡ ਗੀ ਅਪਨੀ ਰਚਨਾਏਂ ਰਾਹੋਂ ਦਰਸ਼ਾਏ ਦਾ ਏ। ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸ਼੍ਰੀ ਹੁਂਦੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦੇ ਕਿਥ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :—

'ਭੋਗਰਾ ਦੇਸ' ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਵਿ ਨੇ ਉਸ ਬੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਂਦੜੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਇੰਧਾਂ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ :—

ਸਥਾਂਧਾ, ਬੰਦਨਾ, ਪ੍ਰਾਂਜਨਾਂ ਨਿਸ਼ਿਸ਼ਧਾਂ,
ਜਧੋਂ—ਤਪੋਂ ਦਿਧਾਂ ਘਸ਼ਿਸਧਾਂ ਘਸ਼ਿਸਧਾਂ,
ਲਕਕੈ ਦੁਆਲੈ ਫਿਰ ਰਾਸ਼ਿਸਧਾਂ ਕਸ਼ਿਸਧਾਂ,
ਬੋਰਿਏਂ ਤ੍ਰੋਡੇਆ ਲਕਕ ਲੋਕੋ।
ਦੇਸ ਪਰਮੇਸਰੈ ਪਾਲ ਲਾਨਾ ॥
ਨਿਕਕੇ ਹੁਂਦੇ ਖੇਡਿਆਂ ਕੌਡਿਆ—ਬਾਡਿਆਂ,
ਬਡ੍ਡੇ ਹੋਇਥੈ ਰੁਟਿਟਧਾਂ ਮੰਗਿਥੈ ਖਾਵਿਆਂ।

ਜਾਂ ਫਹੀ —

"ਮੁਕਿਖਿਆਂ ਮਰਦਿਆਂ ਵਿਧਵਾ ਜਨਾਨਿਆਂ,
ਰਾਸਧਾਰਿਧਾਂ ਗੀ ਦਿਦੇ ਦੁਆਨਿਆਂ।
ਗਮਾਂ ਮੋਝਿਆਂ ਬਿਨ ਘਾਡ ਤੇ ਪਾਨਿਆਂ,
ਹੋਆ ਕਲਿਅਗ ਪਰਤਕਖ ਲੋਕੋ।"
ਅਪਨੀ ਦੂਰੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭੋਗਰਾ ਦੇਸ' ਚ ਕਵਿ ਗੀ ਚਿੰਤਾ ਏ ਜੇ ਓਹਵੇ ਦੇਸੈ ਚ ਕਦੂੰ ਜਾਗਰਤੀ ਔਗ। ਜਿਧਾਂ :—

“ਕਿਧਾਂ ਗਜਾਰਾ ਹੋਗ ਓ ਡੋਗਰੇਆ ਦੇਸਾ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਸੁਤੇ ਦੇ ਜਾਗੇ, ਜਾਗੇਆ ਸਾਰਾ ਜ਼ਹਾਨ,
 ਤੂਂ ਸਗੂਆਂ ਅਗੋਂ ਕੋਲਾ ਬੀ, ਦਿੱਤੀ ਲਮ੍ਮੀ ਤਾਨ,
 ਸੌਨੇ ਦਾ ਨੇਝਿਆਂ ਬੇਲਾ, ਉਟਿਠਿਯੈ ਜਾ ਅਕਖਿੰ ਖੋਲ।”

ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸ਼੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਅਪਨੀ ‘ਕਲਜੁਗ ਦੀ ਮੈਹਮਾ’ ਕਵਿਤਾ ਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਦਲਾਵ ਗੀ ਕਲਜੁਗ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਏ ਦੱਸੇਦਾ ਐ ਤੇ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਸੋਹਹਾ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕੋਥਾਂ ਕੀਤੀ ਦੀ ਐ। ਜਿ'ਧਾਂ :—

ਬਨ੍ਨੀ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ—ਪੋਥਿਆਂ, ਕਲਜੁਗ ਦੌਡਦਾ ਆਈ ਗੇਆ।
 ਪਾਪ ਘਟਾ ਛਾਇਆਂ ਜ਼ਹਾਨੈ ਪਰ, ਸਾਰੈ ਨਵੇਂ ਪਾਈ ਗੇਆ।

×   ×   ×   ×   ×

ਗਮਾਂ ਨਸਦਿਧਾਂ ਫਿਰਨ ਜਗਹ ਨੇਈ ਲਭਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਨੇ ਗੀ,
 ਸੁਕਕੀ ਗੇਇਆਂ ਫਾਕੋਂ ਕਨੈ, ਤਿਨਕਾ ਨੇਈ ਥਹੋਂਦਾ ਖਾਨੇ ਗੀ।
 ਗੁਆਲ ਬਾਲੋਂ ਕੋਲਾ ਛਡਕਾਇਥੈ, ਬੂਚਡੋਂ ਦੇ ਬਸ਼ ਪਾਈ ਗੇਆਂ।

ਕੁਲ ਮਲਾਇਥੈ ਦਿਕਖੇਆ ਜਾ ਤਾਂ ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸ਼੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਲਗਭਗ ਅਪਨੀ ਸਾਰਿਯੇ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕੀਤੇ ਦਾ ਐ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਗੀ ਬਾਂਦਾ ਕਹਿਥੈ ਉਸ ਬਾਰੈ ਸੋਹਹਾ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕੋਥਾਂ ਕੀਤੀ ਦੀ ਐ। ਤੰਦੀ ਮਤੀ ਸਾਰਿਯੇ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦੀ ਮੈਹਮਾ ਤੇ ਨਮੋਂ ਜਮਾਨੇ ਤੇ ਨਮਿਧੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਲਭਦਾ ਐ।

5.3.3 ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਲਮਸਤ ਹੁਨਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਧੋਗਦਾਨ :-

(i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :-

ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਲਮਸਤ ਹੁਨਦਾ ਜਨਮ ਜਿਲਾ ਸਾਮਿਆ ਚ 1901 ਈਂਦੀ ਚ ਹੋਆ ਹਾ। ਸਾਬੇ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇੰਦਾ ਇਕ ਘਰ ਜਸ਼੍ਨੂ ਸ਼ੈਹਰਾ ਚ ਮਲਹੋਤ੍ਰੇਂ ਦੀ ਗ'ਲੀ ਚ ਹਾ ਤੇ ਅਲਮਸਤ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਮੋਂ-ਦਸੋਂ ਬਾਰੋਂ ਦੇ ਹੇ ਜੇ ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਈ ਗੇਆ। ਇੰਦੀ ਪਾਲਮਾ ਤੇ ਦਿਕਖ-ਰਿਕਖ ਇੰਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸਿਫਲ ਪਾਸ ਕਰਨੇ ਪਰੈਨਤ ਮੈਹਕਮਾ ਸੇਹੇਤ ਚ ਕਮੌਡਰ ਲਗੀ ਗੇ।

ਅਲਮਸਤ ਹੋਰ ਸੁਖ ਤੌਰਾ ਪਰ ਸ਼ੰਗਾਰ ਰਸ ਦੇ ਕਹਿ ਹੈ। ਇੰਨੋਂਗੀ ਅਪਨੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦਰਾਨ ਢੁਢਢੁ ਬਸ਼ਤਗੜ ਜਨੇਹ ਖੂਬਸੂਰਤ ਇਲਾਕੇ ਚ ਰੋਹਨੇ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਆ। ਪਹਾੜੈ ਦੇ ਸ਼ਲੈਪੇ ਤੇ ਤਤਥੁੰ ਦੇ ਭਲੋਕੇ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਨੇ ਅਲਮਸਤ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਬੜਾ ਮਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ। ਇੰਧੈ ਕਾਰਣ ਜੇ ਤੰਦੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਢੁਗਗਰ ਦੇ ਸ਼ਲੈਪੇ ਤੇ ਸ਼ੰਗਾਰ ਦਾ ਸਜੀਵ ਵਰਨ ਲਭਦਾ ਐ। ਸਨ् 1978 ਚ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਇਸ ਅਲਬੇਲੇ ਕਹਿ ਦਾ ਕਾਲ ਹੋਈ ਗੇਆ।

(ii) ਰਚਨਾਂ :-

ਅਲਮਸਤ ਹੋਰੋਂ ਸਨ् 1931 ਚ ਲਿਖਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇੰਦੀ ਪੈਹਲੀ ਕਵਿਤਾ ਯੁਵਰਾਜ ਕਰਣਿੰਹ ਹੁਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਚ ਹੀ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਨ —

“हरी होई बेल हरिसिंह म्हाराज दी,
सुककी दी डाहली हरी होई गुलाब दी,
कीर्ती बधी अमर प्रताप दी,
बड़ा परमेसर पार लाया।”

अलमस्त हुंदे दो कविता संग्रहै छपे दे न :-

- (1) झुनक (कविता संग्रहै), 1963 ब'रे च प्रकाशत होआ)
- (2) इक बूंदै गी तरसै पैंची (कविता संग्रहै), 1967 ब'रे च प्रकाशत होआ)
- (iii) डोगरी कविता गी योगदान ते मूल्यांकन :-

दुग्गर दे कबीर कवि परमानंद अलमस्त होर बहुमुखी सोच ते चिन्तन-चेतना दे कवि हे। इ'नें अपनी रचनाएं राहें स्थिरी दे कण-कण गी निहारेआ ते उसगी काव्य-रूपा च पेश कीता। इ'दी कविता च ईश्वर भगती दे निर्गुण ते सगुण दौनें रूपें, रहस्यवाद, अध्यात्मवाद, धार्मक ते समाजी पेखनवाद उपर त्रिक्षेव्यंग, प्यार दे संयोग ते वियोग पक्ख, लोक जीवन, प्रकृति-चित्रण, संदेश ते उपदेश बगैरा सब किश दिक्खने गी मिलदा ऐ।

प्रकृति चित्रण इ'दी कविता दी खास विशेषता ऐ। किश नमूने इस चाल्ली न :-

रौंसली आई छ्हारें दी छ्हार सैल्ली,
हर थाहर सैल्ली, हर बार सैल्ली।
×   ×   ×   ×

सरेहां फुल्ली ते रौंसले होए खेतर
चबक्खी खिड़ी गई, सुनैहर सैल्ली।

‘सावन’ कविता दा उदाहरण दिक्खो :-

इदर-उदर जिद्दर दिक्खो, झरने झर-झर झरदे,
छपड़ियां बी बनियां सागर नाडू छर-छर बगदे
फुलें कमल सरोवर सजाया ओ
आया आया! सावन आया।

शंगार रस :

अलमस्त हुंदी कविता च शंगार रस दे संयोग ते वियोग द'मैं पक्ख मिलदे न :-

“फेरा घर बल पा, नौकरा राजे दैआ,

तुसें ते अपनी नौकरी प्यारी
बाहज सज्जने नारी कित कारी
लई छुट्टियां घर आ नौकरा राजे देआ ।"

जां पही –

"लौहका घडू चुक्क गोरिये,
कुतै लचका नेई खाई जा लक्क वो ।"

दार्शनिकता :

कुतै-कुतै इंदियें कविताएं च दार्शनिकता दी झलक बी लभदी ऐ । जियां :-

"ओ अलमस्ता एह जिंदगानी, पानियां उप्पर पतासा,
मैहल-माड़ियां छोड़ी-छोड़ी आखर जंगल वासा ।"

धार्मक आडम्बरें दा बरोध :

अलमस्त होरें गी डोगरी दा कबीर बी आखेआ गेदा ऐ ते इ'नें कबीर आहला लेखा धार्मक पेखनवाद दा खंडन कीते दा ऐ । जियां :-

"सुरग निं जान हुंदा पितल खड़काए दे,
छैने छनकाए दे जां घड़ेआल ठनकाए दे ।"

जां पही 'तपाश' कविता दे बोल दिक्खो :-

"इद्धर तुप्पां, उद्धर तुप्पां, तुप्पां लाल गुआचे दा,
जागत मूढै, नगर ढंडोरा कम्मर करै कोई बाते दा ।"

रहस्यवादी सुर :

अलमस्त हुंदी किश कविताएं च रहस्यवादी सुर बी झलकदा ऐ । जियां :-

"अ'ऊं केह आं ते तूं केह ऐं जे इन्नी गल्ल समझोई जंदी,
में-में दे अंदर तूं होंदा, तूं-तूं बिच्च में समोई जंदी ।"

5.3.4 रामलाल शर्मा हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी कविता गी योगदान :-

(i) **जीवन परिचे :-**

कवि रामलाल शर्मा हुंदा जन्म जिला सांबा दे गुड़ा सलाथिया ग्रांड च 13 अक्टूबर 1905 ई० गी होआ हा । इंदे पिता जी दा नांड पंडत लछमनदास ते माता जी दा नांड मैनाबंती हा । 1925 ई० च लौहकी बरेसा च गै इ'नेंगी

ਮੈਹਕਮਾ ਜਾਂਗਲਾਤ ਚ ਨੌਕਰੀ ਥਹੋਈ ਗੇਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਗਰ ਦੇ ਬਕਖ—ਬਕਖ ਥਾਹਰੋਂ ਪਰ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਖੀਰ 1960 ਈਂਡ ਵਿੱਚ 35 ਅਤੇ ਬਾਰੋਂ ਥਮਾਂ ਮਤੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਿਥੈ ਰੇਂਜ ਅਫਸਰ ਦੇ ਔਹਦੇ ਪਾਰ ਰਟੈਰ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਰਟੈਰ ਹੋਣੇ ਪਰੈਨਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸਨ 1995 ਚ ਇੰਦੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਈ ਗੇਆ।

(ii) ਰਚਨਾਂ :-

- (1) ਕਿਰਣ (ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਂਹ, 1963 ਬਾਰੇ ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ)
- (2) ਇੰਦਰ ਧਨਖ (ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੈਂਹ, 1969 ਬਾਰੇ ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ)
- (3) ਸਰਗਮ (ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੈਂਹ, 1975 ਬਾਰੇ ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ)
- (4) ਰਤ੍ਨ ਦਾ ਚਾਨਨ (ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੈਂਹ, 1985 ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਤੇ 1988 ਬਾਰੇ ਦੇ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਕਨ੍ਹੈ ਪੁਰਸ਼ਕ੃ਤ)
- (5) ਸਰਗਮ (ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੈਂਹ, 1975 ਬਾਰੇ ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ)

ਇਸਦੇ ਇਲਾਗਾ ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹੋਰੋਂ ਸੰਕਲਨ—ਸਮਾਦਨ ਚ ਬੀ ਅਪਨੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਭਾਈ। ਰਿਯਾਸਤੀ ਕਲਵਰਲ ਅਕੈਡਮੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਅਕਾਦਮੀ ਨਮੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਲਾਗਾ ਢੋਗਰੀ ਸੰਸਥਾ, ਜਸ਼੍ਨ ਪਾਸੇਆ ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਪੈਹਲੀ ਬਾਰੀ 1981 ਈਂਡ ਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਬਾਰੀ ਢੋਗਰੀ ਸੰਸਥਾ ਸਵਾਰਣ ਯਾਂਤੀ ਬਾਰੇ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਚ ਢੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਢੋਗਰੀ ਸੰਸਥਾ ਗੀ ਤੱਦਿਧੇ ਨਮੁਲਿਲਿਆਂ ਸੇਵਾਏ ਆਸਟੈਂਸੀ 1994 ਬਾਰੇ ਚ ਸਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗੇਆ।

(iii) ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ ਤੇ ਮੂਲਧਾਂਕਨ :-

ਕਵਿ ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਮੈਹਕਮਾ ਜਾਂਗਲਾਤ ਚ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦਰਾਨ ਤੁਗਰ ਦੇ ਬਸਨੀਕਾਂ ਗੀ ਦਿਕਖਨੇ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇਆ। ਇਸ ਲੋਈ ਇੰਦੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ—ਚਿਤ੍ਰਣ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਚਿਤ੍ਰਣ ਦੇ ਬਕਖ—ਬਕਖ ਪੈਹਲੂ ਚਿਤ੍ਰਤ ਹੋਏ ਦੇ ਨ। ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਚਿਤ੍ਰਣ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਚਾਲੀ ਐ :—

“ਏਹ ਧਰਤੀ ਸੁਹਾਨੀ ਤੇ ਏਹ ਗਾਸ ਨੀਲਾ,
ਕਾਹੜੈ ਰਚੀ ਦ ਜਿ'ਧਾਂ ਰਾਸ ਲੀਲਾ।”

ਦੇਸ—ਪ੍ਰੇਮ :

ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹੁੰਦੀ ਗਾਂਧੀ, ਗੁਰੂਨਾਨਕ, ਦੇਸੈ ਦੀ ਰਾਖੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਵਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਨੇਹਿਧੇਂ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਦੇਸ—ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੁਰ ਝਲਕਦਾ ਲਭਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ :—

“ਕਿਤ ਕਾਰੀ ਫ਼ਹੀ ਜੋਰ ਜਵਾਨਿਆਂ,
ਜੇ ਦੇਸੈ ਦੇ ਕਮ਼ ਨਿੰ ਔਨ ਜੇਕਰ।
ਭਟਠ ਪਵੋ ਹਾਂ ਲਿਥਕ ਤੇ ਮਿਥਕ ਔਹਦੀ,
ਬਾਡੀ ਸੁਕਕੈ ਜੇ ਬਾਰੈ ਨਿੰ ਸੌਨ ਜੇਕਰ।।”

ਸ਼ੋਸ਼ਨ, ਬੇਨ੍ਯਾਈ, ਫਰਕਾਫਕੀ, ਧਾਰਮਕ ਪਖੰਡੇ ਬਗੈਰਾ ਬਾਰੈ ਗੀ ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹੋਰੋਂ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੋਂ ਬਾਂਦੈ ਕੀਤਾ ਦਾ ਏ। ਇਨ੍ਹੋਂ ਵਿਥੇ ਪਰ ਸ਼ਾਯਰ ਦੇ ਕਿਥ ਨਮੂਨੇ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :-

ਕੋਹਲ ਭਰੋਂਦੇ ਹੋਰ ਕੁਸੈ ਦੇ,
ਕਰਸਾਨ ਛੜਾ ਏ ਰਾਂਹਦਾ—ਬਾਂਹਦਾ।

ਜਾਂ ਫਹੀ :-

ਇਕ ਤਨੈ ਪਰ ਲੀਰਾਂ—ਲੀਰਾਂ,
ਇਕ ਤੁਘੈ ਦਾ ਮਖਮਲ ਖਾਸਾ
×   ×   ×   ×
ਕੁਸੈ ਗੀ ਨੇਈ ਪੈਰ ਧਰਨੇ ਤੈ ਥਾਹਰਾ,
ਕਾਈ ਇਥੇ ਲੇਟੇ ਦਾ ਜਾਂਡਾ ਬਛਾਈ।

ਜਾਂ ਫਹੀ :-

ਜੇਹਕੇ ਜਿਨਾ ਧੂਫ ਧਖਾਂਦੇ,
ਓ ਤੁਨਾ ਅਕਖੀਂ ਲੇਤਰ ਪਾਂਦੇ।
×   ×   ×   ×
ਪੈਸੇ ਦਾ ਗੈ ਪਢਨ ਵਜੀਫਾ,
ਮੁਲਾਂ, ਪੱਤ, ਮੌਤ, ਪੁਜਾਰੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਥੇ ਦੇ ਅਲਾਵਾ ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹੋਰੋਂ ਹਿਰਖ—ਧਾਰ, ਪ੍ਰਮੁ—ਭਗਤੀ, ਪ੍ਰਗਤਿਵਾਦੀ ਬਚਾਰਧਾਰਾ ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਪੈਹਲੂ ਗੀ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦਾ ਵਿਥੇ ਬਨਾਏ ਦਾ ਏ। ਤਾਂਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਾ ਤੱਥ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕੋਣਾਂ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ।

5.3.5 ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਤ ਹੁਂਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਧੋਗਦਾਨ :-

(i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :-

ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਨਮਾਂ, ਪ੍ਰਗਤਿਵਾਦੀ ਮੋਡ ਦੇਨੇ ਆਹਲੇ ਕਵਿ ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਤ ਹੁਂਦਾ ਜਨਮ 11 ਮਈ 1917 ਈਂਡੀ ਗੀ ਜਿਲਾ ਉਥਮਪੁਰ ਦੇ ਗ੍ਰਾਂਡ ਪੈਂਥਲ ਚ ਹੋਆ। ਤੀਸਰੀ ਜਮਾਤੀ ਤਗਰ ਦੀ ਪਢਾਈ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗ੍ਰਾਂਡ ਚ ਗੈ ਕੀਤੀ ਫਹੀ ਅਪਨੀ ਮੈਨੂ ਕਥ ਰਿਆਸੀ ਤਠੀ ਗੇ ਤੇ ਅਗਲੀ ਪਢਾਈ ਤੱਥੈ ਹੋਈ। ਚੌਹਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬਰੇਸੂ ਚ ਇੰਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਕਾਲ ਹੋਈ ਗੇਆ ਤੇ ਰਿਆਸੀ ਦਾ ਪਢਾਈ ਛੋਡਿਥੈ ਘਰ ਆਨਾ ਪੇਆ ਤੇ ਘਰੈ ਦੀ ਜਿਸ਼ੇਵਾਰਿਅਂ ਗੀ ਸਾਂਭਨਾ ਪੇਆ। ਫਹੀ ਖਾਸੈ ਚਿਰੈ ਪਰੈਨਤ ਰਣਵੀਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਭਮਾਂ 1937–38 ਚ ਪ੍ਰਾਤੀ ਦੀ ਪਰੀਕਸ਼ਾ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। 1939 ਚ ਹਿੰਦੀ ਚ ਮੂ਷ਣ ਤੇ 1941 ਚ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਪਰਿਕਸ਼ਾਂ ਬੀ ਪਾਸ ਕੀਤਿਆਂ।

ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ—ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਥਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਥੈ 1942—1943 ਚ ਅਪਨੋਂ ਕਿਥ ਮਿਤਰੋਂ ਕਨੈ ਰਲਿਏ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਿ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਚ ਬਧੀ—ਚਢਿਧੈ ਹਿੱਸਾ ਲੈਤਾ। ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ ਮਾਤਰਾਭਾਸ਼ਾ ਡੋਗਰੀ ਚ ਬੀ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਮੁਸਲਸਲ ਧਾਰਾ ਗੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤਾ।

ਇਨੋਂ ਅਪਨੇ ਜੀਵਨ ਚ ਬਕਖ—ਬਕਖ ਥਾਹਰੋਂ ਪਰ ਕਮ ਰੁਜਗਾਰ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੁਰੂ—ਸ਼ੁਰੂ ਚ ਟੇਵੇ—ਟੀਪਾਂ ਬਨਾਨੇ, ਟ੍ਰਿਊਣਾਂ ਪਢਾਨੇ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲੋਂ ਚ ਨੌਕਰੀ, ਸਮਾਦਨ ਦੇ ਨਿਕਕੇ—ਮੁਟਟੇ ਕਮ, ਰੇਡਿਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਮ੍ਹੂ ਚ ਸ਼ਿਕਿ਷ਟ ਰਾਇਟਰ ਬਗੈਰਾ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਪੇਈ ਤੇ ਫ਼ਹੀ ਪਕਕੇ ਤੌਰਾ ਪਰ ਰਿਸੈਟਲਮੈਂਟ ਮੈਕੂਕਮੇ ਚ ਮੁਲਾਜਮਤ ਥਹੋਈ। ਅਪਨੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਕਾਰਣ ਏਹ ਛਿਟੀ ਪ੍ਰਾਵਿੰਸ਼ਿਯਲ ਑ਫਿਸਰ ਦੇ ਔਹਦੇ ਪਰਾ ਰਟੈਰ ਹੋਏ। ਤੇ ਖੀਂਕ 23 ਮਾਰਚ, 1992 ਈਂਠ ਪਰਲੋਕ ਸਥਾਰੀ ਗੇ।

(ii) ਰਚਨਾਂ :-

ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਤ ਹੋਰੋਂ ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਚ ਕਵਿਤਾ, ਨਾਟਕ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰਾ ਚ ਅਪਨਾ ਨੁਮਾਇਆਂ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਦਾ ਏ। ਇਂਦੀ ਰਚਨਾਏਂ ਦਾ ਬਿੱਤ ਇਸ ਚਾਲ੍ਹੀ ਏ :—

- (1) ਗੁਤਲੂ (ਕਵਿਤਾ ਸਂਗੈਹ)
- (2) ਮਾਂ ਦੀ ਛਬੀਲ (ਲਸੀ ਕਵਿਤਾ)
- (3) ਵੀਰ ਗੁਲਾਬ (ਕਵਿਤਾ ਸਂਗੈਹ)
- (4) ਦਾਦੀ ਤੇ ਮਾਂ (ਕਵਿਤਾ ਸਂਗੈਹ)
- (5) ਨਮਾਂ ਗ੍ਰਾਂਡ (ਨਾਟਕ)
- (6) ਸਰਪਂਚ (ਨਾਟਕ, ਕਲਵਰਲ ਅਕੈਡਮੀ ਜਮ੍ਹੂ ਥਮਾਂ ਪੁਰਸ਼ਕ੃ਤ)
- (7) ਅਧੋਧਾ (ਨਾਟਕ, ਸਾਹਿਤਿ ਅਕਾਦਮੀ ਨਮੀਂ ਦਿੱਲੀ ਥਮਾਂ ਪੁਰਸ਼ਕ੃ਤ)
- (8) ਪ੍ਰਤਿਮਾ (ਸਾਂਝੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਡੋਗਰੀ ਅਨੁਵਾਦ)

ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ 'ਮਧੁਕਣ' ਨਾਂਡ ਦੀ ਕਾਵਿ—ਪੋਥੀ ਦਾ ਸਮਾਦਨ ਤੇ ਕਿਥ ਇਕ ਏਕਾਂਕੀ ਨਾਟਕੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸ਼ੇਯ ਬੀ ਪਨਤ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਜਂਦਾ ਏ।

(iii) ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ ਤੇ ਮੂਲਧਾਂਕਨ :-

ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਨਤ ਹੁਂਦੀ ਉਸ ਬੇਲੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਕ੍ਰਾਂਤਿਕਾਰੀ ਸੁਰ ਬਡਾ ਮੁਖਰਤ ਹਾ। 'ਗੁਤਲੂ' ਨਾਂਡ ਦੀ ਪੋਥੀ ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ 'ਮਰਨੇ ਕੋਲਾ ਬੀ ਮੰਦਾ ਲੋਕੋ ਜੀਨਾ ਇਸ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ', ਉਟਰ ਮਜਦੂਰਾ ਜਾਗ ਕਰਸਾਨਾ ਤੇਰਾ ਬੇਲਾ ਆਯਾ ਓ' ਬਗੈਰਾ ਕਵਿਤਾਂ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਗੁਲਾਮੀ, ਬੇ—ਖ਼ਬਰੀ, ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਥਾ ਅਜਾਦ ਕਰਾਨੇ ਤੇ ਬੇਨਧਾਈ ਤੇ ਨਾ—ਬਰੋਬਰੀ ਖਲਾਫ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨੇ ਆਸਟੈਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਿਧਾਂ ਨ —

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਨ :-

“ਚੌਰ—ਪੈਹਰ ਸਿਰੈ ਪਰ ਖਡਕੈ

ਕੁੰਝ ਸਾਹਬ ਸਲਾਮੀ ਦਾ ।”

×   ×   ×

ਜਿਸਨੈ ਕਦੇ ਬੁਆਲ ਨਿੱ ਖਾਵਾ,

ਧਿਗ—ਧਿਗ ਉਸ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ।

ਮਰਨੇ ਕੋਲਾ ਬੀ ਮੰਦਾ ਲੋਕੋ,

ਜੀਨਾ ਇਸ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ।”

ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ :-

ਤੇਰੇ ਖੂਨ ਪਸੀਨੇ ਕਨ੍ਹੈ ਰਹਾਮੀ ਏਸ ਮਨਾਂਦੇ ਓ,

ਅਲਲਾ ਮਿਧਾਂ ਭਲਾ ਕਰੇਗਾ ਤੈਕੀ ਮੁਟਟ ਬਨਾਂਦੇ ਓ ।

ਸੁਰਗ—ਨਰਕ ਦੇ ਸੁਖਨੇ ਦਸ਼ੀ ਤੇਰਾ ਮਨ ਪਰਚਾਯਾ ਓ,

ਤੁਟਠ ਮਜੂਰਾ ਜਾਗ ਕਰਸਾਨਾ ਤੇਰਾ ਬੇਲਾ ਆਯਾ ਓ ।”

ਸੱਤੋਂ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦਾ ਸਾਂਗੈਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੋਆ ਜੇ ਪਢੇ—ਲਿਖੇ ਤੇ ਅਨਪੜ ਸਮਨੋਂ ਦੀ ਜੀਹਥਾ ਪਰ ਚੜੇ ਦਾ ਹਾ । ਇਸ ਸਾਂਗੈਹ ਦਿਯਾਂ ‘ਸੈਹਰ ਪੈਹਲੀ—ਪੈਹਲ ਗੇ’ ਤੇ ‘ਚਾਚੇ ਦੂਨੀ ਚਨਦੈ ਦਾ ਬਾਹ’ ਰਾਹੋਂ ਕਵਿ ਨੇ ਸਮਾਜ ਚ ਫੈਲੀ ਦੀ ਅਨਪੜਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਕੁਰੀਤੋਂ ਗੀ ਵਧਾਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ । ਇੱਕੱਥੇ ਸਾਂਗੈਹ ਦੀ ‘ਲੁੰਡ ਲੀਡਰ’ ਕਵਿਤਾ ਸਿਧਾਸੀ ਵਧਾਵ ਦਾ ਸ਼ਸ਼ਕਤ ਉਦਾਹਰਣ ਏ ।

“ਮੰਦਰ—ਮਸੀਤੋਂ ਕਦੇ ਜਮਿਯੈ ਨਿੱ ਦਿਕਖੇ ਜਿਨੋਂ,

ਸਥਾ ਨਮਾਜ ਇਕ ਅਕਖਰ ਨਿੱ ਸਿਕਖੀ ਜਿਨੋਂ ।

ਮਜਹਬੀ ਕਤਾਬੋਂ ਦਾ ਨਿੱ, ਨਾਂਡ ਤਕ ਭਾਖਾ ਜਿਨੋਂ,

ਤਾਨੋਂ ਚੁਟਟੋਂ—ਚੂਚਡੋਂ ਦੀ ਪਾਈ ਦੀ ਧਮਾਲਧਾਰੀ ।”

ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਬਰੋਧੀ ਸੁਰ :

ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਨਤ ਹੋਰੇ ਅਪਨੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਰਾਹੋਂ ਸਾਮਂਤਵਾਦੀ ਸ਼ਕਿਤਿਯੋਂ ਗੀ ਚੁਨੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਸ ਜਨਤਾ ਗੀ ਤਾਂਦੇ ਆਸੇਆ ਕੀਤੇ ਜਾ ਕਰਦੇ ਜੁਲਮੋਂ ਬਾਰੈ ਸੋਹਗਾ ਕੀਤਾ । ਜਿਧਾਂ :-

“ਲੋਕ ਮੀਹਨੇ ਮਾਰਦੇ ਢੋਗਰੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਏ,

ਢੋਗਰੋਂ ਦਾ ਹਾਲ ਮੰਦਾ ਜੁਡਦਾ ਨਿੱ ਸਾਗ ਏ ।”

‘ਮਾਂ ਦੀ ਛਬੀਲ’ ਕਵਿਤਾ ਚ ਪਨਤ ਹੋਰੇ ਸ਼ਾਹੋਂ ਆਸੇਆ ਕੀਤੇ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਤੇ ਫ਼ਹੀ ਸਾਮਿਧੋਂ ਦੇ ਮਨੈ ਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਨ :-

“ਧਰਮਿਧੀ ਪੱਡਤੇ ਮੁਲ੍ਲੇਓ ਆਓ।
ਪੋਥਿਧੀ ਖੋਲ੍ਲੋ ਤੇ ਧਰਮ ਸਨਾਓ॥॥
ਇਥੈ ਨੇਹ ਜੁਲਮ ਸੰਹਦੇ ਕਰੁਰ।
ਦੱਸਾਂ ਗਰੀਬੇ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ॥॥”

‘ਵੀਰ ਗੁਲਾਬ’ ਖੰਡ ਕਾਵ ਚ ਡੋਗਰੋਂ ਬੀ ਛਾਦਰੀ ਤੇ ਦੇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਖਾਸ ਕਹਿਯੈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਹ ਦੀ ਛਾਦਰੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਏ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਰਾਹੋਂ ਡੋਗਰੋਂ ਦੀ ਛਾਦਰੀ, ਦਲੇਰੀ, ਯੁਦ੍ਧ-ਕੌਸ਼ਲ ਗੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿਕਖੋ :-

ਡੋਗਰੋਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੌਡਦੇ ਜਾਂਦੇ।
ਬੈਰਿਧੋਂ ਦੇ ਠਠ ਤ੍ਰੋਡਦੇ ਜਾਂਦੇ॥॥
×   ×   ×
ਵੀਰ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਬਕਖਰੀ ਟੋਲੀ,
ਪ੍ਰਲਾਲ ਦੇ ਦੂਤ ਖੇਢਦੇ ਹੋਲੀ।

ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਨਤ ਹੋਰੋਂ ਅਪਨੀ ਚੌਥੀ ਰਚਨਾ ‘ਦਾਦੀ ਤੇ ਮਾਂ’ ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਹ ਚ ਜਨ-ਸਧਾਰਣ ਦਿਧਿਆਂ ਗੀ ਜਨ-ਸਧਾਰਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕਹਿਯੈ ਸਮਾਜ ਚ ਪ੍ਰਗਤਿਵਾਦੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਹਨਨੇ ਦੀ ਲੋਡ ਬੁਜ਼਼ੀ ਦੀ ਏ। ਕਿਥ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :-

“ਕੈਹਦੀ ਬਸਤ ਤੇ ਕੋਹਦੀ ਬਸਤ” ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਨ -

“ਕੈਹਦੀ ਬਸਤ ਤੇ ਕੋਹਦੀ ਬਸਤ
ਦੁਕਖੋਂ ਦਾ ਅਤ ਨਾਂ ਭੁਕਖੋਂ ਦਾ ਅਤ।”

‘ਦਾਦੀ ਤੇ ਮਾਂ’ ਕਵਿਤਾ ਚ ਮਾਤਰਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਆਪੋ-ਅਪਨੇ ਥਾਹਰ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਨ

“ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਦਾ ਝਾਗੜਾ ਗੈ ਕੈਹਦਾ,
ਦਾਦੀ ਤੇ ਮਾਊ ਦਾ ਸਕਾਬਲਾ ਗੈ ਕੈਹਦਾ।
ਹਿੰਦੀ ਸਾਫ਼ੀ ਦਾਦੀ ਏ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਸਾਫ਼ੀ ਮਾਂ,
ਦਾਦੀ ਥਾਹਰ ਦਾਦੀ ਏ ਤੇ ਮਾਊ ਥਾਹਰ ਮਾਂ।”

ਕੁਲ ਮਲਾਇਧੈ ਦਿਕਖੇਆ ਜਾ ਤਾਂ ਪਨਤ ਹੋਰ ਪ੍ਰਗਤਿਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਕਵਿ ਹੈ। ਪਰ ਤਾਂਨੋਂ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਪਰ ਕਵਿਤਾਂ ਲਿਖਿਯੈ

ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਸਾਹਿਤ्य ਗੀ ਸਮੂਦ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਉੱਦਿਧਾਂ ਕਵਿਤਾਂ ਸਮਾਜ ਗੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਕਰਨੇ ਦਾ ਕਮ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਨ। ਓਹ
ਡੁਗਗਰ ਦੇ ਸਚ੍ਚੇ ਜਨ—ਕਵਿ ਹੈ ਜਿ'ਨੇ ਜਨ—ਸਥਾਰਣ ਗੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਕਰਨੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਾਸ਼ ਕੀਤੀ।

5.4 ਅੰਭਾਸ

ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਦੇ ਕਵਿਧਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਿਕ ਪਰਿਚੇ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਦੇ ਕਵਿਧਿਆਂ ਦਾ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਦੇ ਕਵਿਧਿਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦਾ ਮੂਲਧਾਨ ਕਰੋ।

1. ੳਾਂ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੰਹ ਸਮਾਲ
2. ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ
3. ਪਰਮਾਨਂਦ ਅਲਮਸਤ
4. ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ
5. ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਤਾ

5.5 ਸਹਾਯਕ ਸਮਗ੍ਰੀ

1.	ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ	:	ਜਿਤੋੜ ਉਧਮਪੁਰੀ
2.	ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ	:	ਸ਼ਿਵਨਾਥ
3.	ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤਿਕਾਰ	:	ਪ੍ਰੋਫੀਚਰ ਵੀਣਾ ਗੁਪਤਾ
4.	ਪਸਾਂਦ ਅਪਨੀ—ਅਪਨੀ	:	ਚੰਚਲ ਸ਼ਰਮਾ

000000

डोगरी कवियें दा जीवन ते साहित्य गी उंदा योगदान

6.1 उद्देश्य

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थी डोगरी दे कवित्री श्रीमति संतोष खजुरिया, कवि श्री मोहन लाल सपोलिया, श्री रामलाल “पपीहा” श्री तारा स्मैलपुरी ते श्री राम लाल हुंदे जीवन ते सहित्यक सेवाएं बारै खासी जानकारी हासल करी सकडन । ते कनै गै इन्ने कवि-कवित्रयें दे डोगरी कविता गी योगदान बारै हर मुमकन सुआल दा उत्तर देने च समर्थ होई सकडन ।

6.2 पाठ परिचे

इस पाठ च उपर बखाने गेदे डोगरी दे कवि कवित्री श्रीमति संतोष खजुरिया, श्री मोहन लाल सपोलिया, श्री रामलाल “पपीहा”, श्री तारा स्मैलपुरी ते श्री रामलाल शर्मा हुंदे जीवन ते डोगरी काव्य साहित्य गी उंदे योगदान बारै पूरी जानकारी दिती गेदी ऐ ।

6.3 पाठ प्रक्रिया

6.3.1 कवित्री संतोष खजुरिया ते डोगरी काव्य जगत गी उंदा योगदान

6.3.2 कवि श्री मोहन लाल सपोलिया ते डोगरी काव्य जगत गी उंदा योगदान

6.3.3 कवि रामलाल “पपीहा” ते डोगरी काव्य जगत गी उंदा योगदान

6.3.4 कवि तारा स्मैलपुरी ते डोगरी काव्य गी उंदा योगदान

6.3.5 कवि रामलाल शर्मा ते डोगरी काव्य जगत गी उंदा योगदान ।

6.3.6 कवि यश शर्मा ते डोगरी काव्य जगत गी उंदा योगदान ।

6.3.1 कवित्री संतोष खजूरिया हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी काव्य साहित्य गी उंदा योगदान :-

(i) जीवन परिचे :-

डोगरी कवित्री श्रीमती संतोष खजूरिया हुंदा जन्म 22 मार्च 1933 च होआ । सन् 1953 च बी० ए० कीती ।

अपने पिता श्री निवास जी दे घर जित्थें ठेठ डोगरी वातावरण हा, मूल प्रेरणा दा कारण बनेआ। इन्दी भाशा सरोखड़ ऐ ते कोमल भाव मनै गी छुई लैंदे न। अपनी पैहली कविता “सौन” इ’नें कालज दे दिनें लिखी ही। घर-प्रिस्ती दे कन्नै-कन्नै लिखना-पढ़ना बराबर जारी रेहा। पढ़ने-लिखने दे कन्नै इ’नें डोगरी च कविता लिखना बी शुरू कीता। इन्दी कविता दरअसल मनै गी छूने आहली कविता ऐ मन-मंथन दी कविता ऐ इन्दी अनुभूतियें दी कविता ऐ। इंदी कविता च शृंगार, वेदना, विरह ते डुगर दी इक परिवारिक नारी दे जीवन दा अक्स लभदा ऐ। उन्दे काव्य च भावें दी सरलता लभदी ऐ।

(ii) **साहित्य योगदान :-**

सन्तोष खजूरिया हुन्दी साहित्य सिरजनां किश जैदा नेई हैन। उंदी इ’यै रचना ऐ – त्रिचौली (कविता संग्रह) इ’यां ते सन्तोष खजूरिया हुन्दी होर बी रचनां न जियां पत्तन, पींघ, न्हेरी, खंडरात, गास ते मेरी सोच, संग्रह दियां सुन्दर रचनां न। ‘परतां’ इक विचार प्रधान कविता ऐ।

(iii) **सन्तोष खजूरिया हुन्दे काव्य साहित्य दा मूल्यांकन :-**

सन्तोष खजूरिया हुन्दी कविता च भावें दा जाढू जगाने लेई केरइ सुन्दर उपमाएं, प्रतीकें, रूपकें दी झलक लभदी ऐ। लैहरें गी रूप-जुआनी दे प्रतीक च किन्नी सुन्दरता ने दर्शाया गेदा ऐ। “पत्तन” चा इक उदाहरण :-

“नचदी हसदी रूप-जुआनी
कोलें नसदी जा
एह दूरा दा हैके भरदा
लैदा ठंडे साह।”

प्रकृति चित्रण च बी कवित्री ने बड़ी कुशलता दा प्रमाण दित्ता ऐ –

“एह पत्तर योगी सन्यासी,
जां कोई बाल ब्रह्मचारी
जां कोई उच्चे करमा खुंझे,
जां किस्मता दे हारी।।”

(कलियां दे पत्तर)

खण्डरात प्रतीक न साढे अतीत ते इतिहास दे। कवित्री ने इनें गी इतिहास दे बरके गलाए दा ऐ –

“एह बरके इतिहासा दे ते,
एह इक याद पुरानी ऐ।

ਏਹ ਸਾਹ ਝੜਕੇ ਤਨੋਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ,
ਜਿਨੋਂ ਤਮਰ ਬਨਾਈ ਕਹਾਨੀ ਏ ॥”

(ਖਣਡਰਾਤ)

ਜਾਗਤ—ਜ਼ਧਾਣੇ ਕੁਡਿਧੇ—ਚਿਡਿਧੇ ਦੀ ਖੇਡ ਪੰਘ ਦਾ ਇਕ ਵ੃ਥਿ :—

“ਕੁਡਿਧੇ—ਚਿਡਿਧੇ ਦੀ ਕਾਰ ਇਧੈ,
ਸੌਨਾ ਦੀ ਦਸਦੀ ਭਾਰ ਇਧੈ।
ਜੁਆਨੀ ਫਹੀ ਸਮਲਹੋਂਦੀ ਨੇਈ,
ਓਦਾ ਬੀ ਚੁਕਦੀ ਭਾਰ ਇਧੈ ॥”

ਇਸੈ ਚਾਲੀ “ਨਹੇਰੀ” ਕਵਿਤਾ ਚ ਨਹੇਰੀ ਦਾ ਇਕ ਸੁਨਦਰ ਸ਼ਬਦ ਚਿਤ੍ਰ :—

“ਕੁਤੈ ਅਕਖੀਂ ਲੇਤਰ ਪਾਈ ਜਾ ਦੀ,
ਕੁਤੈ ਛਪਰ—ਕੋਟਠੇ ਢਾਈ ਜਾ ਦੀ ।
ਤੇ ਅੰਦਰੋ—ਬਾਹਰੋਂ ਫਿਰਿਧੈ,
ਮਿਟ੍ਟੀ ਏ ਪੋਚੇ ਲਾਈ ਜਾ ਦੀ ॥”

ਸਨਤੋ਷ ਖਯੂਰਿਆ ਹੁਨਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ “ਸਚਾ ਰਾਹੀਂ” ਚ ਉਨੋਂ ਮਨੁਕਖ ਗੀ ਜੀਵਨ ਚ ਅਗੈ ਬਧਨੇ ਲੇਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਉਨਦਾ ਆਕਖਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਇਹ ਏ ਜੇ ਮਨੁਕਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚ ਕਿਨ੍ਹਿਆਂ ਬੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਕੀ ਨੇਈ ਔਨ ਪਰ ਉਸਗੀ ਅਪਨਾ ਰਸਤਾ ਆਪੇ ਗੈ ਤੁਧਨੇ ਪੌਂਦਾ ਏ। ਕਵਿਤੀ ਦਾ ਆਕਖਨੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਏ ਜੇ ਓਹ ਮਨੁਕਖ ਦੀ ਕੇਹ ਏ ਜੇਹਦੇ ਰਸਤੇ ਇਕ ਖਿਨੈ ਚ ਮੁਕੀ ਜਾ।

“ਪੈਣਡਾ ਔਕਖਾ ਤੇ ਅਨਜਾਨਾ
ਅਕਖੀਂ ਤੋਸਾਂ ਮਾਰਨ
ਮਨ ਸ਼ਂਕਾ ਦੇ ਫੇਰੋ ਪੇਆ
ਲੰਤਾ ਮੋਝਾਂ ਹਾਰਨ
ਰਾਤ ਦਿਨਾ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜੋਤੀ
ਧੀਸ—ਮਸੌਰੇ ਕਰਦੀ
ਬਿਤ—ਬਿਤ ਕਰਦਾ ਰਾਹੀਂ ਦਿਕਖੈ
ਏਹ ਖਬਰੈ ਕੇਹ ਕਰਦੀ ॥”

ਜੇਹਦੇ ਰਸਤੇ ਸੁਕ—ਮਸੁਕੇ ਓਹ ਬੀ ਰਾਹੀਂ ਕੇਹ ਏ।

ਜੇਹਦੇ ਰਸਤੇ ਖਿਨੈ ਚ ਮੁਕੇ ਓਹ ਬੀ ਰਾਹੀਂ ਕੇਹ ਏ।

6.3.2 ਕਵਿ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤਿ ਗੀ ਤੰਦਾ ਯੋਗਦਾਨ :—

(i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :—

ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਹੋਰ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਮਨੇ—ਪਰਮਨੇ ਦੇ ਕਵਿਧਿਆਂ ਚ ਅਪਨਾ ਟਕੋਹਦਾ ਥਾਹਰ ਰਖਦੇ ਨ। ਸਪੋਲਿਆ ਹੁਂਦਾ ਜਨਮ 21 ਸਤੰਬਰ 1931 ਈਂਡੀ ਗੀ ਸਾਮਾ ਦੇ ਗ੍ਰਾਂ “ਦਿਆਨੀ” ਚ ਹੋਆ। ਇਨ੍ਦੇ ਪਿਤਾ ਪਣਿਤ ਗੁਰੂ ਭਕਤ ਹੋਰ ਬਨਜ ਬਪਾਰ ਤੇ ਸ਼ਹੂਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਸਨ् 1947 ਦੇ ਰੋਲੇ ਚ ਓਹ ਬਨਜ ਬਪਾਰ ਨੇਈ ਰੇਹਾ ਤੇ ਸਪੋਲਿਆ ਹੋਰੋਂ ਪਠਾਨਕੋਟ ਜਾਈ ਦਰਜਿਆਂ ਦਾ ਕਮ ਸਿਕਖੇਆ ਤੇ ਸਾਮ੍ਭੇ ਆਈ ਪੁੱਜੇ। ਸਪੋਲਿਆ ਹੋਰੋਂ ਸੁਨਦਰ ਕਵਿਤਾਂ, ਗਜ਼ਲਾ, ਗੀਤ, ਕਤੋਤ ਤੇ ਕਿਥ ਕਹਾਨਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ। ਅਜ਼ਜਕਲ ਦੈਨਕ ਉਦੂ ਅਖਬਾਰ “ਸਾਂਖ ਧੁਨ” ਦਾ ਸਮਾਦਾਨ ਕਰਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਥ ਚਿਰ ਡੋਗਰੀ ਸਾਪਾਹਿਕ “ਸਾਂਖ ਧੁਨ” ਦਾ ਬੀ ਸਮਾਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹਾ।

(ii) ਸਾਹਿਤਿਕ ਯੋਗਦਾਨ :—

ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਹੋਰ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਕਵਿ ਨ। ਤੰਦਾ ਤੁਚਾ—ਲਮਾ ਕਦ—ਬੁਤ, ਘਾੜਮੌਂ ਨੈਨ—ਨਕਸ਼, ਚੂਡਾਦਾਰ ਘਟਨਾ ਤੇ ਖੁਲਲਾ ਕੁਰਤਾ ਤੇ ਕਵਿ ਸਮੇਲਨੇ ਚ ਓਹ ਛਾਈ ਜਾਨੇ ਆਹਲਾ ਤੰਦਾ ਵਿਕਿਤਤਚ। ਸਪੋਲਿਆ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਸਥਾਏਂ ਤੇ ਤੰਦੀ ਧੜਕਨੇਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਕਰਦੇ ਨ। ਢੁਗਰ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਏਹਦੇ ਸ਼ਾਂਗਾਰ ਸ਼ਲੈਪੈ, ਝਿਥੁਆਂ ਦੇ ਬਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਸਭਾਤ, ਈਨ, ਮਰਧਾ, ਲੋਕ ਜੀਵਨ, ਸ਼ਾਂਗਾਰ, ਰੋਮਾਂਸ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪਰਤਕਖ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਹਾਸ਼ ਵਿਖੇ ਦੇ ਧਰਥਾਰ ਚਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਏਂ ਚ ਲਭਦੇ ਨ। ਮਤਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਵਿਤਾਂ ਤੰਨੋਂ ਕਰਸਾਨੇ, ਮਜੂਰੋਂ, ਸ਼ਪਾਹਿਯੋਂ, ਗਮਰਾਏਂ ਤੇ ਨਾਰਿਆਂ ਗੀ ਸੁਖਾਤਿਬ ਕਰਿਏ ਲਿਖੀ ਦਿਇਆਂ ਨ।

ਰਚਨਾਂ :—

1.	ਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਭਾਖਾਂ	(ਕਵਿਤਾ ਸ਼ੰਗੈਹ)
2.	ਸਜਰੇ ਫੁਲਲ	(ਕਵਿਤਾ ਸ਼ੰਗੈਹ ਰਿਯਾਸਤੀ ਕਲਵਰਲ ਅਕਾਦਮੀ ਸ਼ਾ ਪੁਰਸ਼ਕ੃ਤ)
3.	ਰੰਗ ਰੁਕਖੋਂ ਦੇ	(ਗੀਤ ਸ਼ੰਗੈਹ)
4.	ਸੋਧ ਸਮੁੱਦਰੇ ਦੀ	(ਡੋਗਰੀ ਕਤੋਤ)

ਸਨ् 1951–52 ਦੇ ਲਾਗੈ—ਲਾਗੈ ਲਿਖਿਆਂ ਗੇਦਿਆਂ ਤੰਦਿਆਂ ਪੈਹਲਿਆਂ ਕਵਿਤਾ ਰਾਜਨੀਤਿ ਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਰਤ ਨ। ਤੰਦੇ ਚ ਕਿਥ ਕਵਿਤਾਂ ਵਿਖੇ ਉਪਰ ਆਧਾਰਤ ਹਿਆਂ, ਜਿਆਂ – “ਨੈਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਚੀ”, “ਮਰੀ ਲੇ, ਫਹੀ ਜੇ ਕਿਥ ਮਰਜੀ ਕਰੀ ਲੈ।

(iii) ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਹੁਨ੍ਦੇ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੂਲਧਾਂਕਨ :—

ਸਾਹਿਤਿਕ ਯੋਗਦਾਨ :—

ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਹੁਨ੍ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਦੇਸ਼ ਪਾਰ, ਢੁਗਰ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਸ਼ਾਂਗਾਰ—ਸਲੈਪੈ ਤੇ ਝਿਥੁਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸ਼ਾਂਗਾਰ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪਰਤਕਖ ਨਜ਼ਾਰੋਂ ਤੇ ਹਾਸ਼ ਵਿਖੇ ਦਾ ਧਰਥਾਰ ਚਿਤ੍ਰ ਲਭਦਾ ਏ।

ਦੇਸ ਪਾਰ ਦਾ ਜ੍ਝਾ ਸਪੋਲਿਆ ਹੁੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਅਪਨੇ ਨਰੋਏ ਰੰਗ ਚ ਉਗਡੇ ਦਾ ਏ। ਸਨ् 1962 ਦੇ ਚੀਨੀ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਤੱਦਿਆਂ ਦਰਜਨਾਂ ਕਵਿਤਾਂ ਇਸੈ ਦੇਸ ਭਕਿਤ ਤੇ ਕੁਬਾਨੀ ਦੇ ਜ੍ਝੇ ਪਰ ਆਧਾਰਤ ਹਿਥਾਂ, ਜਿਥਾਂ :—

“ਭਾਰਤ ਬਾਸਿਯੇ ਦੀ ਮਾ ਪੁਤਰੋਂ ਗੀ
ਸਦਾ ਜਮਦੀ ਏ ਇਨ੍ਹੋਂ ਕੁਰਬਾਨੀਂ ਲੇਈ।”

(ਸਾਡਾ ਭਾਰਤ)

ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਹੁੰਦੀ “ਮੇਰੀ ਕਹਾਨੀ” ਨਾਂਡ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਢੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਚ ਬਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਹਰ ਰਖਦੀ ਏ। ਜਿਥੇ ਆਸੋਂ ਦੁਆਸਿਯੇ ਦੇ ਰੰਗ ਨ, ਉਥੋਂ ਨਹੋਂ ਦੇ ਕਨ੍ਨੈ—ਕਨ੍ਨੈ ਲੋਡ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਧੜਕਨ ਤੇ ਅਗੋਂ ਬਧਨੇ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬੀ –

“ਮੈਂ ਚਨ੍ਹੈ ਸ਼ਾ ਬੀ ਮੰਗੈ ਨਾ, ਸਤਾਰੋਂ ਸ਼ਾ ਬੀ ਮੰਗੈ ਨਾ,
ਜੁਆਡੇ ਸ਼ਾ ਬੀ ਮੰਗੈ ਨਾ, ਛਾਰੋਂ ਸ਼ਾ ਬੀ ਮੰਗੈ ਨਾ।
ਕੁਤੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਦਗੀ ਲਾਗੈ,
ਮੈਂ ਤੁਝੈ ਨਾ ਆਂ ਰਾਹਿਯੋ ਦੇ ਤਨੋਂ ਪੈਰੋਂ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ ਗੀ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਚ ਜੀਵਨ ਏ।”

ਜੀਵਨ ਰਸ ਦੇ ਬਿਧੋਗ ਪਕਖ ਦਾ ਇਕ ਚਿਤਰਣ :—

“ਧਾਰੇਂ ਦਿਧਾਂ ਕਿਸ ਫੂਲਝਾਡਿਆਂ ਨ,
ਸੋਚਾਂ ਬੀ ਕਿਨਿਆਂ ਬਡਿਆਂ ਨ।
ਇਕ ਤਾਂਹਗ ਮਨੈ ਗੀ ਘੋਟੈ ਦੀ,
ਕੇ ਬੇਸ਼ਵੀ ਦਿਧਾਂ ਘਡਿਆਂ ਨ।

(ਚਪ੍ਪ)

ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਹੋਰੋਂ ਰੁਕਖੋਂ ਦੀ ਰੌਂਸ—ਰੰਗਤ ਤੇ ਤਾਂਦੇ ਲਾਹ ਪਰ ਕੇਈ ਸੁਨਦਰ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਦੇ ਨ। ਤਨੋਂ ਜੀਵਨ ਗੀ ਰੁਕਖੋਂ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾਂ—ਖੋਲੇ ਮਨੈ ਦਾ ਏ ਰੁਕਖ ਬੂਝਟੇ ਗੀ ਗੈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੰਗਤ, ਸ਼ਾਂਗਾਰ ਮਨੈ ਦਾ ਏ –

“ਜਾਂਗਲ ਮੁਕਕਨ ਪਾਨੀ ਸੁਕਕਨ,
ਭਾਗ ਨਮਾਨੇ ਸੇਈ ਜਨਦੇ।
ਡਰਦੇ—ਡਰਦੇ ਬਦਲ ਨਿੰ ਬਾਰਦੇ, ਚੈਨ ਮਨੈ ਦੇ ਲੇਈ ਜਨਦੇ,
ਕਨਕਾਂ ਕਮਨ, ਮਕਕਾਂ ਸਮੱਭਨ,
ਫਸਲੋਂ ਸੋਕੇ ਪੇਈ ਜਨਦੇ।
ਬੂਝਟੇ ਕਾਘੇ, ਸੁਖ ਬੀ ਛਾਘੇ,
ਏਹਕਾ ਧੋਖਾ ਨੇਈ ਖਾਯੋ।

धारें-धारें, जंगल जाड़े

मते जुआड़े नई पायो ।”   (जुआड़े नई पायो)

कवि ने अपनी कवितां च शंगार रस दे कन्नै बजोग रस दी गल्ल बी कीती दी ऐ । उंदी कविता च अलंकार दी बरतून होई दी ऐ – उपमा अलंकार दा इक सुन्दर उदाहरण इस चाल्ली ऐ :-

“ओ नैन शरबती न मस्तियें भरोचे दे,
खिड़े दा रत्तड़ा गुलाब इन्तजारै दा ।”

मोहन लाल सपोलिया होरें डोगरी च कई सन्हाकडे कतेऽ बी लिखे न । “सोध समुन्दरे दी” नां कन्नै कतेऽ दा उंदा संग्रैह छपी चुकेआ ऐ । किश उदाहरण इस चाल्ली न :-

“तरदे रेह न ओ कुसै स्हारे पर,
आसरा हा जां कुसै शारे पर ।
कोई ते खामी ही अन्त उन्दे च,
जेहडे डुब्बे न आई कनारे पर ।”

कला दी दृश्टि कन्नै बी सपोलिया होरें डोगरी कविता गी सुआरेआ ऐ । ओह हिन्दी उर्दू दौनें भाशाएं दे छन्दे दा प्रयोग करदे न ।

सपोलिया हुन्दी कविता च क्रांति भावना दा जिकर होए दा लबदा ऐ । इस भावना दा जिगर इस चाल्ली ऐ :-

“हाड़े दे जबर-जोर घटी जन्दे न,
बदलें दे कालजे बी फटी जन्दे न ।
हक्कै ते जदूं माहनू डटी जंदा ऐ,
परबत बी उसदे अगरों हटी जन्दे न ॥”

देस-गौरब प्रति जन चेतना जगांदे होई –

बै तुन्दा घर लटोई चलेआ
ते तुस सोचै दे ओ सोचां
जे इद्धर रात उद्धर धुप्प
एह गरमी ओ सरदी

ਬਜੁਰਗੋ ਜਿਨੋ ਬਾਗੇ ਗੀ ਹੋਏ ਲਹਤਾ ਨੈ ਸਿਜ਼ੇ ਦਾ,
ਜੋਆਡੀ ਜਾ ਕੋਈ ਆਇਧੈ, ਨਕਾਰੀ ਕੌਮ ਜਰਦੀ ਏ।

ਪਣਿਤ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਮੈਲਪੁਰੀ ਹੋਰੋ ਜਿਥੇ ਕਣਢੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਸ਼ਟ—ਕਸਾਲੇਂ ਦਾ ਗੈ ਜਿਕਰ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ
ਉਥੋਂ ਇੰਦੀ ਲਿਖੀ ਦੀ “ਕਣਢੀ” ਕਵਿਤਾ ਚ “ਕਣਢੀ” ਦਾ ਸਰਵਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਝਾਂਕਦਾ ਏ –

“ਮੇਲੋ—ਮਸਾਦੇਂ ਗੀ, ਛਿੰਜ ਬਾਹੋਂ ਗੀ,
ਪਗਾਂ, ਰੰਗਾਨੇ ਆਂ, ਮਾਧਾ ਚਢਾਨੇ ਆਂ।
ਸ਼ਿਮਲੇ ਸੁਆਰਿਧੈ ਮੁਢਾਂ ਮਰੋਡਿਧੈ,
ਘੋੜੀ ਸ਼ਾਂਗਾਰਿਧੈ ਥਾਪਿਧਾਂ ਮਾਰਿਧੈ,
ਘੋੜੀ ਪਰ ਬੌਹਨ੍ਹੇ ਆਂ, ਕਣਿਫਧਾ ਰੈਹਨ੍ਹੇ ਆਂ।”

ਸਪੋਲਿਆ ਹੁਨ੍ਦੀ ਕਵਿਤਾ “ਮੇਰਾ ਦਿਲ” ਚ ਉਨੋਂ ਇਸ ਸੱਸਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਸਾਗਰ ਕਨੈ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ ਜਿਸ ਚਾਲੀ
ਸਾਗਰ ਬਿਚ ਨੇਕਾਂ ਜੀਵ—ਜੈਨਤ ਇਕ ਦੂਏ ਗੀ ਖਾਨੇ ਗਿੱਤੇ ਮੂਹ ਬਾਕਦੇ ਨ ਇਧਾਂ ਗੈ ਇਸ ਸੱਸਾਰ ਬਿਚ ਬੀ ਇਕ ਮਨੁਕਖ ਦੂਏ
ਮਨੁਕਖ ਗੀ ਖਾਨ ਲਾਗੇ ਦਾ ਏ ਅਪਨੀ ਜਿਤ ਤੇ ਦੂਏ ਦੀ ਹਾਰਦੇ ਦਿਕਖਨਾ ਚਾਂਹਦਾ ਏ –

ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਏ ਇਕ ਨੀਲਾ ਤੇ ਗੈਹਰਾ ਸਾਗਰ,
ਜਿਸਦੇ ਤਘਰ ਰੰਗ ਬਰਗੇ, ਭਾਂਤ ਸਮਾਂਤੇ ਫੁਲ ਖਿੱਡੇ ਦੇ।
ਜਿਸ ਬਿਚ ਲਕਖਾਂ ਜੀਵ—ਜੈਂਤ ਨ ਤਰੈ ਕਰਦੇ,
ਇਕ—ਦੂਏ ਗੀ ਖਾਨੇ ਗਿੱਤੈ ਮੂਹ ਬਾਕੇ ਦੇ,
ਇਕ—ਦੂਏ ਸ਼ਾ ਬਚਨੇ ਗਿੱਤੈ ਦੌੜੇ ਕਰਦੇ।

ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਪੋਲਿਆ ਹੁਨ੍ਦੀ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਨਾ ਚ ਹਰ ਚਾਲੀ ਦਾ ਰੰਗ ਲਭਦਾ ਏ ਉਂਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ
ਖਾਨਗੀ ਏ, ਛੁਗਗਰ ਦਾ ਸ਼ਲੈਪਾ, ਇਤਥੁਆਂ ਦੇ ਬਸਨੀਕੇ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਸ਼ਾਂਗਾਰ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਜਾਰੇ ਤੇ ਹਾਸ਼ ਵਿਖੇ
ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਚਿਤ੍ਰਣ ਲਭਦਾ ਏ।

6.3.3 ਕਵਿ ਰਾਮਲਾਲ “ਪਪੀਹਾ” ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤਿ ਗੀ ਉਂਦਾ ਧੋਗਦਾਨ :-

(i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :-

ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਲਾਲ “ਪਪੀਹਾ” ਹੋਰ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਕਵਿਧੇਂ ਚ ਅਪਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਹਰ ਰਖਦੇ ਨ। ਰਾਮਲਾਲ ਪਪੀਹਾ
ਹੁਨ੍ਦਾ ਜਨਮ ਸਨ् 1919 ਈਂਦੀ ਚ ਜ਼ਮ੍ਮੂ ਦੇ ਮਢ ਬਲਾਕ ਦੇ ਗ੍ਰਾਂਡ ਚ ਹੋਆ। ਉਂਦਾ ਕਮਮ—ਧਨਦਾ ਜਿਮੰਦਾਰੀ ਏ। ਏਹੁੰ
ਸ਼ੁਰੂ ਕੋਲਾ ਗੈ ਭਜਨ ਮਾਲਾ, ਕਥਾ—ਕੀਰਤਨ ਚ ਰੁਚਿ ਰਖਦੇ ਹੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੋਗਰੀ ਚ ਲਿਖਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜੇ

ਏਹ ਡੋਗਰੀ ਕਥਿ-ਸਮੇਲਨੇਂ ਚ ਜਾਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤੁਹਾਨੇਂ ਸਮੇਲਨੇਂ ਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਇਥੈ ਤੁਹਾਨੇਂ ਲਿਖਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਜੈ ਤਗਰ ਇੰਦੇ ਤੈ ਕਾਵਿ ਸਾਂਗੈਹ ਛਪੀ ਚੁਕੇ ਦੇ ਨ।

(ii) **ਸਾਹਿਤਕ ਧੋਗਦਾਨ :-**

ਰਾਮਲਾਲ "ਪਪੀਹਾ" ਹੁਨ੍ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਚ ਨਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਭਕਿਤ ਰਸੈ ਦਾ ਸੁਰ ਮਤਾ ਝਲਕਦਾ ਐ। ਕਿਥ ਰਚਨਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਲੈਪੇ, ਦੇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਵਿਸ਼ੇ ਪਰ ਬੀ ਹੈਨ।

ਰਚਨਾਂ :-

1.	ਲੈਹਰਾਂ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਹ)
2.	ਪਪੀਹਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ	(ਗੀਤ ਤੇ ਭਜਨ)
3.	ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਹ)

ਰਾਮਲਾਲ "ਪਪੀਹਾ" ਹੁਨ੍ਦੇ ਕਾਵਿ ਚ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਲੈਪੇ ਤੇ ਦੇਸ-ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੁਰ ਝਲਕਦਾ ਐ। ਇੰਦੀ ਰਚਨਾਂ ਪਢਿਥੈ ਮਨੈ ਗੀ ਸੁਖ ਬੜੋਂਦਾ ਐ।

(iii) **ਰਾਮਲਾਲ ਪਪੀਹਾ ਹੁਨ੍ਦੇ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤਕ ਦਾ ਮੂਲਧਾਰਕ : -**

ਰਾਮਲਾਲ ਪਪੀਹਾ ਹੁਨ੍ਦੀ ਸੌਤ ਰੂਪੀ ਸਚਵਾਈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਪ੍ਰਤਿ ਤੁਹਾਨੇਂ ਦਾ ਨਜ਼ਿਰਿਆ ਪਰਤਕਖ ਐ। ਇਸਾਂ ਅਹਸਾਸ ਦਿਯਾਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਉਨ੍ਦੇ ਕਾਵਿ ਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਮਿਲਦਿਆਂ ਨ।

ਉਦਾਹਰਣ -

"ਉਡੱਡੀ ਜੇ ਗੇ ਨਿੰ ਭੌਰ ਨਮਾਨੇ ਓ,
ਖਗੇ ਜੇ ਹੋਏ ਬਰਾਨ ਓ ਮਾਲਕਾ।
ਸਿਰੈ ਪਰ ਕੂਕੈ ਸੌਤ ਨਮਾਨੀ,
ਨਕਕ ਜੇ ਆਈ ਗੇ ਪ੍ਰਾਣ ਓ ਮਾਲਕਾ ॥"

(ਮਨੈ ਦਾ ਬੁਆਲ)

ਜਾਂ ਫਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ -

"ਹੂਨ ਜੀਨਾ ਨੇਈ ਦਿਨ ਕਾਟੀ ਐ,
ਜਦੂਂ ਜੰਦੇ ਹੋ, ਤਦੂਂ ਜੰਦੇ ਹੋ।
ਕੋਈ ਬਨੇਆ ਨੇਈ ਗਾਹਕੀ ਐ,
ਦਿਨ ਟੁਰੀ ਗੇ ਸਾਢੇ ਜੀਨੇ ਦੇ ॥"

(ਗੀਤ)

“ਪਪੀਹਾ” ਹੁਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਤਤ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁ ਭਕਿਤ ਏ। ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰਨੇ ਦਾ ਇਧੈ ਰਸ਼ਤਾ ਏ।

ਤਾਂਦੇ ਮੂਜਬ :—

“ਰਾਮ ਨਾਮ ਦੇ ਭਰੀ ਘਾਲੇ,
ਅਮ੃ਤ ਦੇ ਚੁਟ ਲਾ ਪਾਰੇ।
ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਗਰ ਬਿਚ ਲਾ ਚਲਾਓਬੀ,
ਸੁਚੇ ਮੌਤੀ ਪਾ ਪਾਰੇ।”

(ਚਪ੍ਪ)

ਰਾਮਲਾਲ ਪਪੀਹਾ ਹੁਨਤੀ ਕਹਿਤਾ ਚ ਪ੍ਰਕੂਤਿ ਸ਼ਲੈਪੇ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਬਡੀ ਸੁਨਦਰਤਾ ਕਨੈ ਹੋਏ ਦਾ ਏ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸ਼ਲੈਪੇ
ਦਾ ਬਖਾਨ ਅੱਸ੍ਥੂ ਸ਼ੀਨੇ ਰਾਹੋਂ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ —

“ਇਥਕ—ਪੇਚੇ ਦੇ ਫੁਲਿੰਦੇ ਉਪਰ,
ਸੁਨਦਰ ਰਾਂਗ ਚਢਦੀ।
ਯਾਡੇ ਚ ਗੁਲਬਾਸੀ ਖਿੜਦੀ,
ਟੈਂ—ਟੈਂ ਚਾਨਨ ਕਰਦੀ।
ਨਸਦੀ ਜਨਦੀ ਧੁਨਦ ਗਫਾਰੀ,
ਲਿਥਕਨ ਲਗਦੇ ਤਾਰੇ।
ਬਨੀ ਸੁਹਾਗਨ ਧਰਤੀ ਜਨਦੀ
ਫ਼ਬਨ ਕੂਟਾਂ ਚਾਰੇ।”

(ਜੁਆਡੇ ਨੇਈ ਪਾਯੋ)

ਪਪੀਹਾ ਹੋਰੋਂ ਅਪਨੀ ਕਹਿਤਾ “ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ” ਚ ਮਨੁਕਖ ਦੀ ਸੌਤ ਗੀ ਸਚ ਤੇ ਜੀਵਨ ਗੀ ਝੂਠਾ ਮਨੇ ਦਾ ਏ ਜਿ'ਧਾਂ
ਸਾਲ—ਦਰ—ਸਾਲ ਬਤੋਂਦੇ ਯਾਂ ਨ ਤਾਂਅਂ ਗੈ ਮਨੁਕਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੀ ਦੁਖ ਤੇ ਸੁਖ ਕਨੈ ਕਟੋਂਦਾ ਯਾਂ ਏ ਤਾਂਨੇ ਜੀਵਨ ਗੀ ਪਰੈਹਨ
ਚਾਰੀ ਮਨੈ ਦਾ ਏ ਤੇ ਧਰਮ ਰਾਜ ਦਾ ਘਰ ਗੈ ਅਸਲੀ ਘਰ ਮਨੇ ਦਾ ਏ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਚਾਲੀ ਏ :—

“ਬਸਾਖ ਮਨੈ ਬਿਚਵ ਸੋਚ ਮਨੁਕਖਾ,
ਕੁਰੇ ਕਮਮ ਨੇਈ ਕਰੇਆਂ ਜੀ।
ਮਸਾਂ—ਮਸਾਂ ਤੂ ਮਾਨਸ ਬਨੇਆ
ਪਰਮੇਖਰ ਕੋਲਾ ਡਰੇਆਂ ਜੀ
ਦੁਨਿਆਦਾਰੀ ਚਾਰ ਧਾਡੇ,

सारा जग परैहना जी ।
धरम राज दे अगें जाई,
लेखा देनै पौना जी ॥”

6.3.4 कवि तारा स्मैलपुरी ते डोगरी काव्य साहित्य गी उंदा योगदान :-

(i) जीवन-परिचे :-

तारा स्मैलपुरी होर डोगरी दे मशहूर कवियें चा इक कवि न। इंदा जन्म 1 जुलाई 1926 ई० च होआ। स्मैलपुरी हुन्दा बचपन जम्मू साम्बा, गुढा ते भीरपुर च बीतेआ। स्कूली शिक्षा इ'नें स्मैलपुर च गै रम्भ कीती ही पर बाद च जम्मू रणबीर हाई स्कूल च बी पढे। इ'नें 1944 ई० मीरपुर चौक दे स्टेट हाई स्कूल थामा मैट्रिक पास कीती। घरै दी हालत खरी नेई होने कारण एह अगें पढाई नेई करी सके। मता चिर बसोहली रौहने करी किश दुखी जन रौहन लगे। रियास्ता थामां बाहर लायलपुर उठी आए ते उत्थै इक काटन मिल्ल च कम्म करने आहले मजूरे दी हालत गी बडे करीब दा दिकिखयै जां भोगियै उ'नेंगी परतक्ख अनुभव होए जेहडे उंदे लेखन आस्तै बडे म्हत्तवपूर्ण साबत होए। उत्थै कोई दो बरे कट्टने परैन्त एह जम्मू उठी आए ते कई प्राइवेट फर्म च थोडा-थोडा अरसा नौकरी कीती। सज्जी मंडी च इक आढ़ती कश कोई त्रै बरे मनीमी बी कीती पर आढ़दियें दे स्वार्थ शा दुखी होइयै उब्बी छोड़ी दिती। फही आढ़त दा अपना कम्म खोहलेआ पर ओहदे च सफल नेई होई सके। इस चाल्ली दर-दर भटकने परैन्त खासे चिरें ग्राम सुधार मैहकमे च सब-इन्स्पैक्टर दी नौकरी थ्होई। सन् 1956 च उत्थै मलाजम होए। फही बाद च रियासती कल्यरल अकादमी च नौकरी थ्होई गई ते उत्थूं दा सब अँडीटर डोगरी दे औहदे परा रटैर होए।

(ii) साहित्यक-सिरजना :-

श्री तारा स्मैलपुरी होरे दीनू भाई पन्त हुन्दी कविता “शैहर पैहलो-पैहल गे” शा प्रभावत होइयै डोगरी च कविता लिखने दा श्री गणेश कीता। जिस चाल्ली इस कविता च व्यंग दी मात्तरा सक्खर ऐ उस्सै चाल्ली इन्दी “कंडी” कविता च कंडी दे बसनीकें दे हाल दी गल्ल कीती दी ऐ। फर्क छडा इन्ना गै ऐ जे दीनू भाई पन्त होरे पैथल जनेह प्हाड़ी इलाके दी नुमायदगी कीती। उत्थूं दे दुक्ख-तकलीफे गी सामनै आहन्दा ते तारा स्मैलपुरी होरे कंडी इलाके दे लोके दे जीवन दियें दुश्वारियें बक्खी ध्यान दोआया। तारा स्मैलपुरी दी कविता “एह कुन साहब न लंघे करद” ते “गलारा” हास्य व्यंग प्रधान कवितां न ते एह गुण उ'नेंगी दीनू भाई पन्त दी “गुतलूं” कविता कशा थ्होआ।

तारा स्मैलपुरी हुन्दी पैहली कविता “हाली दांद ते भुक्खे मरदे मौजां लुट्टन बैहडे ओ” ऐ।

रचनां :-

1. फौजी पैन्शनर (कविता संग्रह)
2. डोगरी मुहावरा कोश
3. डोगरी कहावत कोश

इसदे इलावा कल्वरल अकादमी च अपनी नौकरी दे दरान खासियें कताबें दा सम्पादन बी कीता। “जीवन लैहरां” कविता संग्रह पर इ’नेंगी 1990 ब’रे दे साहित्यक अकादेमी इनाम कन्नै सम्मानत बी कीता गेआ।

स्मैलपुरी होरें कविता दे अलावा किश लेख बी लिखे दे न ते डोगरी-डोगरी डिक्षणरी दे सब-ऑडिटर बी रेही चुके दे न। एह अनथक मेहनत करने आहले साधक न। लिखने-पढ़ने च रुचि होने कारण इ’नें अकैडमी दी नौकरी दे दरान बी० ए० परिक्खेआ बी पास करी लैती।

(iii) तारा स्मैलपुरी हुन्दे काव्य-साहित्य दा मूल्यांकन :-

स्मैलपुरी हुन्दी कविता च दिक्खे-भोगे दे जीवन दे तर्थे-तजरबें दा मता अंश ऐ। एह आपूं बी कंडी इलाके दे जमपल न, इस करी उथ्यूं दी रैहत-बैहत लोङे-थोङे, तंगी तुर्शियें गी शैल चाल्ली जानदे न, इसकरी इंदी कविताएं च कंडी दे बसनीकें दा जीवन, कंडी दा प्रकृति-चित्रण ते समाजी त्रुटियें पर चोट जनेह विशे बड़े सजीव होइयै चतरोए दे न। “कंडी दा बस्सना” कविता च कंडी दे लोकें दी कठिनाइयें ते मसीबतें दा चित्रण बड़ा मार्मिक लभदा ऐ :-

“चलो दस्सां कंडिया दे लोक कियां जींदे न,
सोहे आहली भ्वारें बिच केहडा पानी पीदे न।
बाजरे ते मर्कें दियां पीलियां ते कालियां,
चापी-चापी हुट्टी गेइयां मूहां दियां चालियां।
जोड़-मेड़ करी-करी कियां-कियां सींदे न।”

जियां के पिच्छे बी गलाया गेआ ऐ स्मैलपुरी हुन्दी कविता च हास्य-व्यंग दा पुट दीनू भाई पन्त हुन्दी कविता “गुतलूं” कन्नै काफी मिलदा ऐ। “एह केहडे साहब न लंघै दे” कविता च बेफौदा खाइयै ते बेथावे बधे दे शरीर धारी पूंजीपतियें ते लालें पर चोट करदे होई उन्दी व्यंग-बाणी खासी त्रिक्खी चोट करदी लभदी ऐ :-

“एह केहडे साहब न लंघै दे,
जो नखरे कन्नै खंघै दे।
साह फुल्ले दा ते हमकै दे,
तुड़डे दे मास बी लमकै दे।
बड़े बड़डे ढिड्ड बधाए दे,
जियां परलू हुन्दे आए दे।
नां चज्जै दे नां ढंगै दे,
एह केहडे साहब न लंघै दे।”

जादूं-जड़ियां जनेह अन्ध-विश्वासें दे बरुद्ध बी स्मैलपुरी होरें अपना काव्य-सुर बझालेआ ते इत्थुं दी
नासमझ जनता गी सचेत कीता। उन्दे शब्दें च :-

“काला कुककड़ मंगाओ कन्नै बब्बरु पकाओ,
ताहीं डोली दा एह हाल, सारी जिंद होई दी घाल।
कन्नै सूंका सुट्टी जा, कन्नै रोई जा बचारी,
कदूं जाग एह बमारी, कदूं होग एहदी कारी।”

इसदे अलावा तारा स्मैलपुरी हुंदी काव्य-सिरजना च फौजी-पैन्शनर, बारां माह, महारथी आदि बी सुन्दर
रचनां न। अक्सर इन्दियें कविताएं च आम जीवन दी छाप होंदी ऐ। भाशा बी बड़ी सरल, मुहावरेदार ते आम लोकें
दी समझ औने आहली होंदी ऐ। दरअसल तारा स्मैलपुरी डोगरी मुशेहरे सुनने गी जरूर जंदे हे जित्थुं दा इ'नेंगी जनता
गित्तै मुआफक शैली दा आभास होआ। बाद च डोगरी संस्था दियें गोशिठियें च मुतबातर औन लगे। जनता च इंदियां
रचनां बड़ियां लोकप्रिय न की जे एह उन्दे गै मनै दी गल्ल अपनी कान्नी दी जबानी आखदे न। “फौजी पैन्शनर”
कविता च पिन्शनी होए दे फौजी दा बसेबा इ'नें सतरें च दिक्खेआ जाई सकदा ऐ।

“हिस्से दा मूँह ते सुककी दी जीहब,
कोई एह बिपता च पेदा गरीब।
पैर हा फट्टा दा फौजी फलीट,
लीरा जन होई दी खाकी कमीज।
डुंडुएं कोला कमीजा दे छीरे,
हाम्बा दे धरती गी बनियै कलीरे।
बोहजे पर टंगे दे फौजी नशान,
बुड्ढे बारै उसी इन्दा हा मान।”

स्मैलपुरी होरें किश गज़लां बी लिखी दियां न जेहड़ियां डोगरी गज़ल च अपना थाहर रखदियां न।

स्मैलपुरी होर मनुक्खी कदरें बारै बी बड़े सोहगे न। अज्जै दे विज्ञानक युगै च मशीनी ते तकनीकी खेतरै
च तरक्की करदा माहनू कुतै मानवता दी सीमा रेखा गी गै लुहांगी निं जा जिस कन्नै समाजी मुल्लें गी ठेस पुज्जै।
इस बक्खी अशारा करदे होई स्मैलपुरी हुंदी कविता “महारथी” दे एह बोल बड़े सार्थक सेही होंदे न :-

“रोक रथै गी ओ महारथिया किश ते सोच बचार,
अज्ज जीवन दियां बत्तां छोड़ी कुदर होयां तेआर।

करन लगां की तौल मनुक्खा, रोकी लै बिंद पैर,
मानवता दे अमरत प्यालै की लगां धोलन जैहर।”

6.3.5 कवि रामलाल शर्मा ते डोगरी काव्य साहित्य गी उंदा योगदान :-

(i) जीवन परिचे :-

रामलाल शर्मा उनें लखारियें चा इक न जिनेंगी अपने जीवन-ध्याडे दी ढलदी सजां लिखने दी प्रेरणा होई ते सज घरोने तगर अपनी मात्रभूमि ते मात्रभाशा दा रिण तुआरदे रेह। रामलाल शर्मा होर डोगरी दे मने-परमने दे कवियें चा इक कवि न। इन्दा जन्म 1905 ई० च तसील जिला साम्बा दे ग्रांड गुढा सलाथिया च होआ। शर्मा होरें गी जंगलात दे मैहकमे च अपनी नौकरी डुगगर दे कई थाहरें ते उत्थुआं दे बसनीकें दी रैहत-बैहत दिक्खने दा मौका मिलेआ। जंगलात विभाग चा बतौर रेंज अफसर रटैर होने परैत गै इंदी काव्य-साधना शुरू होई। एह जंगलात दे मैहकमे च 1960 ई० रेंज-अफसर दे औहदे परा रटैर होए।

(ii) रचनां :-

रामलाल शर्मा हुन्दी साहित्यक सिरजना दा सफर इन्दे रटैर होने परैत गै रम्भ होआ। संयोगवश उनें दिनें उंदी मलाटी डोगरी संस्था जम्मू च साहित्यकार साथियें कन्नै होई ते मात्रभाशा, मात्रभूमि दे प्रति उंदे अनथक जज्बे गी दिक्खिये उनेंगी लिखने दी प्रेरणा होई। फलस्वरूप 1963 बरे च इन्दा पैहला कविता संग्रह “किरण” छपेआ, जिस उपर इनेंगी रियासती कल्वरल अकादमी पासेआ 700 रपें दा इनाम थ्होआ। इसदे बाद 1969 ई० च “इन्द्र धनख” ते 1975 ई० च “सरगम” नांड दे संग्रह छपे जिंदे च कविताएं दे कन्नै-कन्नै गज़लां बी शामल न। 1985 ई० च इंदा गज़ल संग्रह “रत्तू दा चानन” प्रकाशत होआ, जिस पर इनेंगी 1988 बरे दा साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त होआ।

रामलाल शर्मा होरें गी जंगलात दे मैहकमे च नौकरी दे दरान डुगगर दे बक्ख-बक्ख थाहरें ते उत्थुं दे बसनीकें गी दिक्खने दा मौका मिलेआ। रामलाल शर्मा होरें डोगरी शायरी ते डोगरी कविता गोई दे कन्नै-कन्नै डोगरी गद्य च बी अपना योगदान दित्ता। इंदे किश निबन्ध बी बक्ख-बक्ख संकलनें च प्रकाशत न। “गुंगी धरती दा जिन्दगीनामा” नांड कन्नै इक लेख-संग्रह जिस च डुगगर जन-जीवन बारे 12 लेख शामल न, 1989 गी लम्मी मांदगी परैत एह अपनी जीवन यात्रा सपूरी करी गे।

(iii) रामलाल शर्मा हुन्दे काव्य-साहित्य दा मूल्यांकन :-

रामलाल शर्मा होरें गी जंगलात दे मैहकमे च नौकरी दे दरान डुगगर दे बक्ख-बक्ख थाहरें ते उत्थुं दे झनीकें गी दिक्खने दा मौका मिलेआ, इसलेई उन्दी कविता च प्रकृति-चित्रण ते समाजी-चित्रण दे बक्ख-बक्ख पैहलू ज्ञारोए दे लभदे न। उन्दी इक कविता च प्रकृति दा अति सुन्दर रूप रासलीला जनेहा सुन्दर ते मनमोहक लगदा ऐ :-

“एह धरती सुहानी ते एह गास नीला,
काहनै रची दी जियां रास लीला।”

शर्मा हੁਨ੍ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇਸ—ਪ੍ਰੇਮ, ਹਿਰਖ—ਧਾਰ, ਸਮਾਜੀ—ਚੇਤਨਾ, ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਚਿਤ੍ਰਣ ਤੇ ਭਗਤੀ ਰਸ ਏ। ਤਾਂਦੇ ਚਿੰਤਨ ਚ ਬੇਦਨਾ ਏ, ਪ੍ਰੈਫਲਤਾ ਏ, ਗਮੀਰਤਾ ਏ ਤੇ ਅਦਾਯਗੀ ਚ ਮਠਾਸ ਬੀ ਏ। ਤਾਂਨੋਂ ਦੇਸ—ਧਾਰ ਦਿਧਾਂ ਬੀ ਸ਼ੈਲ ਨਜਮਾਂ ਲਿਖੀ ਦਿਧਾਂ ਨ। ਉਨ੍ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਏ ਤੇ ਓਹਵੇ ਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਰਖਾਨੀ ਏ। ਉਪਮਾਏਂ, ਰੂਪਕਾਂ ਤੇ ਉਚਿਤ ਅਲਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਨ੍ਨੈ ਭਾਵ ਹੋਰ ਬੀ ਨਿਖਰੀ ਜਨ੍ਦੇ ਨ। ਸ਼ਰ्मਾ ਹੁਨ੍ਦੇ ਕਿਸ਼ ਸ਼ਸ਼ਮਣਾਤਮਕ ਧਾਰਤਾ ਲੇਖ ਬੀ ਛਧੇ ਦੇ ਨ।

ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਦੇ ਸ਼ਲੈਪੇ ਦੇ ਕਨ੍ਨੈ—ਕਨ੍ਨੈ ਦੇਸ—ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਨਰੋਆ ਜਜ਼ਾ ਬੀ ਸ਼ਰ्मਾ ਹੁਨ੍ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਅਪਨਾ ਨਰੋਆ ਗੁਆਡ ਤੇ ਅਸਰ ਰਖਦਾ ਏ “ਦੇਸੈ ਦੀ ਰਾਖੀ” ਕਵਿਤਾ ਚ ਇਹ ਜਜ਼ਾ ਕਿਨਾ ਪਰਤਕਥ ਤੇ ਢੂਹਗਾ ਬੀ ਏ।

“ਕਿਤਕਾਰੀ ਪਹੀ ਜੋਰ ਜਵਾਨਿਆਂ ਓਹ,
ਜੇ ਦੇਸੈ ਦੇ ਕਮ ਨਿੰ ਔਨ ਜੇਕਰ।
ਭਟਠ ਪਵੇ ਹਾਂ ਲਿਸ਼ਕ ਤੇ ਮਿਸ਼ਕ ਓਹਦੀ,
ਬਾਡੀ ਸੁਕਕੈ ਤੇ ਬਰੈ ਨਿੰ ਸੌਨ ਜੇਕਰ।”

ਹਿਰਖ—ਧਾਰ ਦੀ ਦੁਨਿਆ ਬਾਰੈ ਬੀ ਰਾਮਲਾਲ ਸ਼ਰ्मਾ ਹੁਨ੍ਦੀ ਸ਼ਾਯਰੀ ਚ ਸੁਨਦਰ ਭਾਵੇਂ ਦੀ ਅਮਿਵਕਿਤ ਹੋਈ ਦੀ ਏ। ਕਹਿ ਇਕ ਪਾਸੈ ਹਿਰਖ ਦੀ ਦੁਨਿਆ ਗੀ ਅਤ ਕਠਨ ਸਾਧਨਾ ਗਲਾਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਦੂਰ ਪਾਸੈ ਹਿਰਖ ਦੇ ਸੁਆਤਮ ਬਾਰੈ ਬਡੇ ਸਾਰਥਕ ਤੇ ਸਚੇ ਭਾਵੇਂ ਗੀ ਅਮਿਵਕਿਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਈ ਉਸਦੇ ਸੈਹਜ ਸੁਆਤਮ ਗੀ ਗੁਹਾਡਦਾ ਏ :—

“ਪ੍ਰੇਮ ਕਾਮਨਾ ਇਧਾਂ ਜਾਨੋ, ਦਿਕਖੀ ਮੌਹਰਾ ਖਾਨਾ,
ਜਿਧਾਂ ਬਲਦੇ ਲੋਰੇਂ ਅਨਦਰ ਕੁਦਦੀ ਗੋਤਾ ਲਾਨਾ।”

“ਹਿਰਖੀ ਬਦਲ” ਕਵਿਤਾ ਚ ਹਿਰਖ ਦਾ ਇਹ ਸੱਸਾਰ ਬਡਾ ਅਨੋਖਾ ਬੜਾਂਦਾ ਏ :—

“ਕੇਈ ਬਾਰੀ ਘਰੋਂ ਘਨੋਤੇ ਬੀ ਇਹ ਬਾਰਦੇ—ਬਾਰਦੇ ਰੇਹੀ ਜਾਂਦੇ,
ਕੇਈ ਕਾਰੀ ਪੈਹਲੀ ਨਜਰ ਗੈ, ਇਹ ਗਡ—ਗਡ ਕਰਦੇ ਪੇਈ ਜਾਂਦੇ।”

ਸ਼ਰ्मਾ ਹੁਨ੍ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ—ਚਿਤ੍ਰਣ, ਦੇਸ—ਧਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਮਾਜੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਆਡਮ਼ਰੋਂ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਦੇ ਮਾਦੇ ਬੀ ਭਾਵ ਬੀ ਅਪਨੀ ਟਕੋਹਦੀ ਪਨਾਨ ਰਖਦੇ ਨ। ਸ਼ਰ्मਾ ਹੋਰ ਹਕੀਕਤ ਪਸਨਦ ਹੇ ਤੇ ਤਾਂਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਇਧੈ ਸੁਰ ਮਤਾ ਮੁਖਰਤ ਏ। ਓਹ ਜੋ ਬੀ ਗਲਲ ਕਰਦੇ ਨ ਸਿਦਦੇ ਸਾਫ ਲਫਜ਼ੋਂ ਚ ਗਲਾਨੇ ਦੇ ਹਾਮੀ ਨ ਭਾਮੇਂ ਕੁਸੈ ਗੀ ਮਾਡੇ ਕੀ ਨੇਈ ਲਗਨ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਕ—ਇਕ ਅਸਾਂਗਤਿ ਉਪਰ ਤਾਂਦੀ ਨਜਰ ਰੌਹਦੀ ਏ ਤੇ ਤਾਂਦੀ ਦੁਇਟ ਕਥਾ ਕੋਈ ਗਲਲ ਬਚੀ ਦੀ ਨੇਈ ਰੌਹਦੀ। “ਅਮਨ” ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਬੀ ਤਾਂਨੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਮਾਜੀ ਚੇਤਨਾ ਬੜਾਲਨੇ ਤਾਂਈ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਕ ਅਸਾਂਗਤਿ ਪਰ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ :—

“ਉਸ ਦੇਸਾ ਦੀ ਕਥ ਸਨਾਓ,
ਜਿਥੈ ਪੈਰ ਨਿੰ ਧਰੇਆ ਲਾਮੋਂ।
ਜਿਥੈ ਬੇਹਲਲਡ ਖੋਰ ਨਿੰ ਕੋਈ,
ਤੇ ਖਾਨ ਕਮਾਇਆਂ ਕਾਮੋਂ।”

इसदे इलावा झूठ बोलना, घट्ट बोलना, झूठे रूप धारी लोकें गी ठगने जनेही इख्लाकी बुराइयें गी शर्मा जी दी कान्नी ने बख्तोआ नई। ओह निरमल मनै दे पजारी न ते सच्चाई दी बत्ता दे राही न। “अमन” कविता दे इस बंद च कवि दा गलाना ऐ –

“सच्च सफाई अमलै बाझू
मन निरमल नई होआ।
कुखै ललारी शा जतनें बी,
भूरा नई रंगोआ।”

रामलाल शर्मा हुन्दी शुरु-शुरु दी कविता च भगती-भावना दा रंग बड़ा टकोहदा रेहा ऐ। उंदी एह भगती भावना इक सशक्त ते मठोई दी ऐ जे रुहानियत दी सूखम सतह गी जाई छूहन्दी सेही होन्दी ऐ। रुहानियत दा एह गैहरा भेत इन्नें बंदे च इस चाल्ली ऐ :-

“अ’ऊं इक फुड आं पानी दी,
एह सार ऐ मेरी जवानी दी।
एह फुड ते सागर इक्कै न,
एह घड़ा ते सागर इक्कै न।
दौनें च इक्कै पानी ऐ,
भरमै ने चादर तानी ऐ।”

‘किरण’ कविता संग्रह दियें कविताएं च जिथें भगती-भावना ते अध्यात्मवाद दी प्रधानता ऐ उत्थै “इन्द्र धनख” च इस भाव-सम्बद्धना दा होर विकास बी होए ऐ ते कवि ने नमें गासै गी हाम्बने दा जतन बी कीता ऐ। शर्मा हुन्दी कविता-सिरजना च यथार्थवाद दी रंगत शैल गूढ़ी ऐ। शर्मा हुन्दी इक कविता “बसैन्त” च बसैन्त दे शोख रंगें दा वर्णन नई करिये उसदी घरोंदी रंगत पेश कीती दी ऐ ते लोकें गी किश करने दी प्रेरणा बड़ा ललकार जां व्यंग भरोची सुरा च दिन्दा ऐ :-

“तूं मेरी गल्ल मन्नी लै, कफ्फन सिरै बन्नी लै,
एह आड़-बन्ने भन्नियै, ब्हारें गी आहन ब’न्नियै।”

बन्न-स’बन्ने सुन्दर भावें दी कविता दे इलावा रामलाल शर्मा होर इक सोहगे-स्याने शायर बी न। उंदा गज़ल संग्रहै “रत्नू दा चानन” डोगरी गज़ल साहित्य च म्हत्तवपूर्ण थाहर रखदा ऐ। रामलाल शर्मा हुन्दी कविताएं च यथार्थवाद दी रंगत शैल गूढ़ी ऐ। शर्मा हुन्दी कविता “संघर्ष” च उन्नें मनुक्ख गी अपने जीवन च संघर्ष करने दी प्रेरणा दित्ती ऐ। अपने दुक्खें कन्नै जीवन च औने आहले दुक्ख, उदासी ते परेशानियें कन्नै संघर्ष करने दी प्रेरणा

ਦਿੱਤੀ ਏ।

“ਮੈਂ ਅਗੀ ਨੈ ਅਗ ਬੁਝਾਨੀ,
ਮੀਂ ਪਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੇਈ ਏ।
ਨਿਗਰ ਦੰਦੇ ਭਜਦੇ ਬਾਟੇ,
ਜੀਵਨ ਭੁਰਜਾ ਖੋੜ ਨੇਈ ਏ।।”

6.3.6 ਗੀਤਕਾਰ ਧਨ ਸ਼ਰ्मਾ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਤੰਦਾ ਯੋਗਦਾਨ :-

(i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :-

ਕੁਣ ਸੈਲਪੁਰੀ ਹੁਨ੍ਦੇ ਲੇਖਾ ਗੈ ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਚ ਬਤੌਰ ਗੀਤਕਾਰ ਧਨ ਸ਼ਰ्मਾ ਹੁਨਦਾ ਥਾਹਰ ਬਡਾ ਤੁਚਾ ਏ। ਖੂਬਸੂਰਤ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ ਤੰਨੋਂ ਮੇਲਾ, ਬਸਤ, ਕੋਈ ਮੈਨ ਖੋਲੈ ਜਨੋਹਿਆਂ ਕਿਥ ਸਨਾਕਡਿਆਂ ਕਵਿਤਾਂ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਗਜ਼ਲਾਂ ਬੀ ਲਿਖੀ ਦਿਯਾਂ ਨ।

ਧਰਮਾ ਹੁਨਦਾ ਜਨਮ 10 ਫਰਵਰੀ 1929 ਗੀ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਚ ਹੋਆ ਪਰ ਇੰਦਾ ਬਚਪਨਾ ਡੁਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੰਦ ਕਲਾ ਨਗਰੀ ਬਸੋਹਲੀ ਚ ਬੀਤੇਆ। ਪੜਮੀਂ ਤਗਰ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾ ਇਨੋਂ ਬਸੋਹਲੀ ਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਜਾਮ੍ਮੂ ਰਣਵੀਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਥਮਾਂ ਕੀਤੀ। ਇਸਦੇ ਪੱਧੇਤ ਪ੍ਰਿਸ ਆਂਫ ਵੇਲਜ਼ ਕੱਲੇਜ ਥਮਾਂ ਏਫ੦ ਏਸ੦ ਸੀਓ ਤੇ ਫ਼ਹੀ ਆਰਟਸ ਸਬਜੈਕਟ ਲੇਡੀ ਬੀਂ ਏਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾ ਚ ਲਗੀ ਪੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਇਨ੍ਦੇ ਲੇਈ ਬਡਾ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਹਾ ਕੀ ਜੇ ਇਸੈ ਸਮੇਂ ਚ ਇਨ੍ਦੇ ਅਨੰਦਰ ਦਾ ਕਵਿ ਬਿਜ਼ੀ ਹੋਆ ਉਪਰਾ ਇਨ੍ਦਾ ਸਭਾਇ ਮਸਤ ਮੈਂਜੀ ਤੇ ਗਲਾ ਸੁਰੀਲਾ ਹਾ। ਇਹ ਸਥ ਸੁਨ੍ਹੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਆਂਗਰ ਹਾ। ਜਿਸਨੈ ਇਨੋਂਗੀ ਕਾਫੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਫ਼ਹੀ ਪ੍ਰੋਠੀ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਹੁਨ੍ਦੇ ਕਨੈ ਇੰਦਾ ਪਰਿਚੇ ਹੋਆ ਤੇ ਤੰਦੇ ਸਮਾਰਕ ਚ ਐਨੇ ਕਰੀ ਇੰਦੀ ਕਵਿਤਾ—ਸਾਧਨਾ ਚ ਟਕਾਵ—ਠਹਰਾਵ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਲ ਆਈ। ਧਨ ਸ਼ਰਮਾ ਹੋਰ ਸਨ् 1948 ਥਮਾਂ ਰੇਡਿਯੋ ਕਥਮੀਰ ਜਾਮ੍ਮੂ ਚ ਬਤੌਰ ਅਨੰਸਰ ਕਮ ਕਰਦੇ ਰੇਹ ਨ। ਇਕ ਸੋਹਗੇ ਕਵਿ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ ਓਹ ਇਕ ਨਾਟਕਕਾਰ ਤੇ ਸਥਾਨੇ ਸਟੇਜ ਕਲਾਕਾਰ ਬੀ ਹੈ। ਡੋਗਰੀ ਦੀ ਪੈਹਲੀ ਫਿਲਮ “ਗਲਲਾਂ ਹੋਇਆਂ ਬੀਤਿਆਂ” ਚ ਇਨੋਂ ਮਧੁਕਰ ਹੁਨ੍ਦੇ ਕਨੈ ਰਲਿਧੈ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਹੈ।

(ii) ਸਾਹਿਤਿਕ ਯੋਗਦਾਨ :-

ਧਨ ਸ਼ਰਮਾ ਹੋਰ ਡੁਗਰ ਦੇ ਅਲਬੇਲੇ ਗੀਤਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਜਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਇਹ ਆਜਾਦੀ ਦੇ ਲਾਗੈ—ਦਲਾਗੈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹਾ ਜਿਸਲੈ ਡੁਗਰ ਚ ਸਾਹਿਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੁਰ ਬਡੇ ਬੁਲਨਦ ਹੈ। ਇਨੋਂ ਸੁਰੋਂ ਗੀ ਸੁਨਿਧੈ ਧਨ ਦਾ ਕਵਿ ਹਿਰਦਾ ਹੋਰ ਬੀ ਝੁਸ਼ੀ ਉਟਠੇਆ। ਨਗਰ—ਨਗਰ, ਗ੍ਰਾਂ—ਗ੍ਰਾਂ ਤੇ ਜਾਮ੍ਮੂ ਥੈਹਰ ਚ ਥਾਹਰ—ਥਾਹਰ ਕਵਿ ਸਮੇਲਨੋਂ ਚ ਹਲਚਲ ਮਚਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਧਨ ਇਨੋਂ ਕਵਿ ਸਮੇਲਨੋਂ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹਾ। ਕਵਿ ਸਮੇਲਨੋਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਾਹ—ਵਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ ਜਸ਼ ਧਨ ਗੀ ਜਨਦਾ ਏ। ਮਿਟ੍ਰੇ ਸੁਰੋਂ ਚ ਧਨ ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਗੀ ਸੁਨਿਧੈ ਲੋਕ ਮੋਹਤ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਲੋਕੋਂ ਦੇ ਇਸ ਧਾਰ ਗੀ ਦਿਕਿਖਿਧੈ ਧਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬਡਾ ਬਧੇਆ ਤੇ ਤੁਸਦੀ ਕਲਾ ਗੀ ਹੋਰ ਬਲ ਥਹੋਆ।

ਧਨ ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਜਾਦੂਜੁਮਾਂ ਅਸਰ ਨੈ ਲੋਕੋਂ ਦੇ ਅਨੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਦੇਸੈ ਗਿੱਤੈ ਕਰਤਬ ਪਾਲਨਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਗੀ ਹੋਰ ਬਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਦਾ ਗੀਤ ਸਾਂਗੇਹ “ਜੋ ਤੇਰੇ ਮਨ ਚਿਤ ਲਗੀ ਜਾ” 1991 ਬਾਰੇ ਚ ਛਘੇਆ ਤੇ ਇਸ ਉਪਰ ਇਨੋਂਗੀ ਸਾਹਿਤਿਕ

ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਆ। ਇਨ੍ਦਾ ਦੂਆ ਕਵਿਤਾ ਸੱਗ੍ਰੈਹ "ਪੜਨ ਬੇਡੀ ਸਭਜ਼ ਮਲਾਹ" 2002 ਬਾਰੇ ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਆ।

(iii) ਕਵਿ ਧਣ ਸ਼ਰਮਾ ਹੁਨਦੇ ਕਾਵਿ-ਸਾਹਿਤਿਕ ਦਾ ਮੂਲਧਾਰਕ :-

ਧਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਚ ਮੁਖ ਤੌਰ ਪਰ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰੇਮ, ਦੇਸੈ ਦੀ ਰਖ਼ਾ, ਬੈਖਿਯੋਂ ਦਾ ਮੂਹ ਭਨਨੇ ਜਨੇਹ ਭਾਵ ਮੁਕਖ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਕਬਾਲੀ ਹਮਲੋਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹਾ ਜਿਸਨੈ ਉਨ੍ਦਰ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਭਾਵੋਂ ਦੇ ਥਾਹਰ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ ਭਾਵੋਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

"ਕੁਨ ਆਖਦਾ ਏ ਡੋਗਰੇ ਢਰੀ ਗੇਦੇ" ਐਸੀ ਲਲਕਾਰ ਭਰੋਚੀ ਰਚਨਾ ਉਸਨੈ ਪਾਕਿਸ਼ਟਾਨੀ ਹਮਲੇ ਪਰ ਕੀਤੀ ਹੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੇਈ ਦੇਸਾ ਦੇ ਵੀਰ ਸਪਾਹਿਯੋਂ ਅਨਦਰ ਛਾਦਰੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਜਗਾਨੇ ਆਸਤੈ ਉਸਨੇ ਵੀਰ ਪਤੀ ਦੇ ਮੂਹਾਂ ਇਕ ਗੀਤ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੋਲਿੱਂ ਗੀ ਖੁਆਧਾ :—

"ਏਹ ਤੇਰੀ ਬਨ੍ਦੂਕ ਸਪਾਹਿਯਾ, ਏਹ ਤੇਰੀ ਤਲਵਾਰ,
ਚਢ ਘੋੜੇ ਪਰ ਓਹ ਰਣਵੀਰਾ ਕਰ ਸ਼ਤ੍ਰੁ ਸਂਹਾਰ।
ਚੈਨੋਂ ਕੂਹਟੋਂ ਗੁੰਜੈ ਤੇਰੇ ਨਾਂ ਦੀ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ।"

ਧਣ ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਚ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਤੇ ਦੇਸੈ ਦੇ ਸ਼ਲੈਪੇ ਦਾ ਗੁਹਾਡ ਤੇ ਨਖਾਰ ਬੀ ਸਰਾਹਨੇ ਜੋਗ ਏ। ਇਸ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਓਹ ਅਪਨੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਕ-ਇਕ ਅੰਗ, ਉਸਦੇ ਨਦਿਆਂ-ਨਾਲਾਂ, ਰੁਕਖਿਆਂ-ਬੂਹਟੋਂ, ਮੇਲੇ-ਮਸਾਈਆਂ, ਰੀਤਿ-ਰਗਾਜ਼ਾਂ ਧਾਰੀਆਂ ਇਕ-ਇਕ ਅੰਗ ਦਾ ਨਰੋਆ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਉਸ ਉਪਰ ਗੈਰਵ ਮਸੂਸ ਕਰਦਾ ਏ :—

"ਸੋਆਂਦੇ ਚ ਸਮਾਈ ਗਈ ਏ ਤ੍ਰੂ ਅਕਿਖਿਯੋਂ ਚ ਦੇਸ ਬਸਦਾ।
ਰਾਵੀ ਤੇ ਚਨਹਾਂ ਬਸਦੇ, ਚਮਾਵ ਤੇ ਭਲੇਸ ਬਸਦਾ।"

ਇਸ ਇਲਾਵਾ ਇੰਦੇ ਪ੍ਰਸਿੰਦ੍ਵ ਸ਼ਕਿਤ-ਖ਼ਥਲ ਮਾਤਾ ਵੈਣਿਆਂ ਤੇ ਸੁਕਰਾਲਾ ਦੀ ਬੀ ਮੈਹਮਾ ਗਾਈ ਦੀ ਏ। ਮਿਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਤੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਰੌੰਸ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਬੀ ਇਸ ਗੀਤੈ ਚ ਮੁਖਰਤ ਏ।

ਇਸ ਅਲਵੇਲੇ ਗੀਤਕਾਰ ਦੇ ਮਨੈ ਚ ਇਧੈ ਲਾਲਸਾ ਰੌੰਹਦੀ ਏ ਜੇ ਉਸਦੇ ਦੇਸੈ ਦੀ ਸੁਨਦਰ-ਸਨਹਾਕਡੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸਦੀ ਅਕਿਖਿਯੋਂ ਚ ਸਮਾਈ ਦੀ ਰਵੈ। ਓਹਦੇ ਇਕ ਗੀਤੈ ਦੇ ਬੋਲ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :—

"ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਚਠੇਆ ਨੇਈ,
ਮਿਗੀ ਕੋਈ ਲਾਲਸਾ ਨੇਈ
ਬਸ, ਮੇਰਾ ਦੇਸ ਮੇਰੀ ਅਕਖਿਆਂ ਚ ਸਮਾਈ ਜਾ।"

ਧਣ ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਚ ਜਿਤੈ ਇਕ ਪਾਸ੍ਸੈ ਦੇਸੈ ਦੇ ਗੈਰਵ ਦੇ ਭਾਵ ਬੜੇ ਜਾਸ਼ੀਲੇ ਤੇ ਨਰੋਏ ਨ ਉਤ੍ਥੋਂ ਹਿਰਖ-ਪਾਰ ਦੇ ਭਾਵ

ਕਨੈ ਸਰਬਨਥ ਗੀਤ ਹੋਰ ਬੀ ਸੁਆਏ ਨ। ਇਨ੍ਦੇ ਚ ਮਨੈ ਦਿਧਾਂ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਧੜਕਨਾ ਸਾਂਗੀਤ ਠੁਆਲਦਿਧਾਂ ਸੇਹੀ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨ। ਏਹ ਗੀਤ ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਧ ਦਾ ਅਨੁਪਮ ਖ਼ਜਾਨਾ ਨ ਤੇ ਇਨ੍ਦੇ ਕਰੀ ਧਾਨ ਦੀ ਅਪਨੀ ਪਨ਼ਾਨ ਬਨੀ ਦੀ ਏ।

“ਸ਼ਾਂਤਿ ਧਿਰਦੇਆ ਚਿਤ ਕਲਮਾਈ ਜਾਂਦਾ,
ਜਿ’ਨੇ ਜਾਈ ਪਰਦੇਸ ਲਾਏ ਨ ਢੋਰੇ,
ਤਾਂਨੇ ਪਰਦੇਸਿਧੇ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਈ ਜਾਂਦਾ।”

ਇਨ੍ਦੇ ਗੀਤੋਂ, ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਚਿਤ੍ਰਣ ਤੇ ਸ਼ਾਂਗਾਰ ਰਸੈ ਚ ਓਤ-ਪ੍ਰੋਤ ਉਪਮਾ ਤੇ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲਕਾਰੋਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਉਲੱਖਨੇ ਜੋਗ ਨ :-

“ਛਨ੍ਨ-ਛਨ੍ਨ ਪੱਜੇਬੋਂ ਦੀ ਛਨਕ ਦਿਕਖੋ,
ਗੋਰੇ-ਗੋਰਿਆ ਦੇ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਦਿਕਖੋ।
ਨਕਥ-ਨੈਨ ਦਿਕਖੋ, ਰੂਪ-ਰੰਗ ਦਿਕਖੋ,
ਓਦੇ ਕਨੈ ਗੈ ਹੋਨੇ ਸੰਜੋਗ ਤੇਰੇ।”

ਧਾਨ ਸ਼ਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਗੀਤੋਂ ਚ ਭਾਵਨਾਏਂ ਦਾ ਉਤਕਰਸ਼ ਮਨੈ ਗੀ ਛੂਹੀ-ਛੂਹੀ ਜਨਦਾ ਏ। ਗੀਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਕੋਈ ਬੀ ਹੋਏ ਉਸਗੀ ਬੁਹਾਸਰਨੇ ਦਾ ਫੰਗ ਉਨਦਾ ਅਪਨਾ ਗੈ ਏ। ਗੀਤੋਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਧਤ ਕਰਨੇ ਦੀ ਉਨ੍ਦੇ ਚ ਪੂਰੀ ਸਮਰਥਾ ਏ। ਸ਼ਾਂਗਾਰ ਤੇ ਬਧੋਗ ਪਕਖ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਉਨਦਾ ਏਹ ਗੀਤ ਏ :-

“ਕੋਈ ਬਦਲੀ ਗਾਸੈ ਛਾਈ, ਰਾਮਾ ਨੇਈ ਬਾਵਦੀ,
ਕੁਨ ਜਾਨੈ, ਕੇ ਦਰਦ-ਬਛੋਡੇ, ਕੋਈ ਏ ਭਰਮਾਈ।
ਰਾਮਾ ਨੇਈ ਬਾਵਦੀ,
ਕੋਈ ਬਦਲੀ ਗਾਸੈ ਛਾਈ।।”

(ਗੀਤ)

ਨਾਰੀ ਮਨ ਦੀ ਬੇਦਨਾ ਇਨ੍ਦੇ ਗੀਤੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸੁਰ ਏ, ਭਾਏ ਓਹ ਅਪਨੀ ਅੰਬਡੀ, ਬਾਬਲ ਤੇ ਬੀਰੋਂ ਭਾਬਿਧੇ ਦਾ ਮੰਦਾ ਬੁਝਦੀ ਏ ਜਾਂ ਫਹੀ ਦੂਰ ਪਰਦੇਸੋਂ ਗੇਦੇ ਕੱਤੇ ਦੀ ਬਿਰਹ ਚ ਰੋਂਦੀ-ਰੋਂਦੀ ਬੇਹਾਲ ਹੋਂਦੀ ਏ :-

“ਢਕਿਧੈ ਦੇ ਸਿਰੇ ਪਰ ਪਿਪਲੇ ਦਾ ਬੂਹਟਾ,
ਬਾਬਲੇ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਇ।
ਨਾਂ ਮੇਰੀ ਅੰਬਡੀ, ਨਾਂ ਮੇਰੇ ਬਾਬਲ,
ਕੁਨ ਸਾਂਝੀ ਗਲੇ ਕਨੇ ਲਾਂ।

भरी—भरी औन अकिखयां,
मारिये मदूका लंधियां।
भाबियां बी मड़ो सविकयां,
कालजै कटारां लगियां ॥”

(गीत)

“संजां घिरदेआं चित्त कलमाई जंदा,
जिनें जाई परदेस लाए न डेरे,
उनें बैरियें दा चेता आई जंदा।
होइयें—बीतियें गल्ले परानियें दा,
कोई—कोई चेता डंग लाई जन्दा
सजां घिरदेआं चित्त कलमाई जन्दा ॥”

(गीत)

6.4 अभ्यास

1. संतोष खजुरिया जां तारा स्मैलपुरी हुंदी कविताएं दे भाव पक्ख पर उदाहरणें समेत चर्चा करो।
2. यश शर्मा हुंदे काव्य साहित्य पर चर्चा करो।
3. रामलाल शर्मा हुंदे व्यक्तित्व पर लोड पांदे होई हुंदे कविता साहित्य गी योगदान बारे चर्चा करो।

6.5 सहायक समग्री

1. डोगरी साहित्य व इतिहास, जितेन्द्र उधमपुरी।
2. साढ़े साहित्यकार; प्रौ. वीणा गुप्ता।

oooooooo

डोगरी कवਿਧਿ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਗੀ ਉਂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਰੂਪਰੇਖਾ

7.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਾਫਿਲੈ ਵਿਦਾਰੀ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਕਵਿ ਤੱਤ ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ, ਤੱਤ ਚਮਧਾ ਸ਼ਰਮਾ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਸਾਂਗਿਤਕਾਰ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਸਿੰਹ ਜਿੰਦ੍ਰਾਹਿਆ ਤੇ ਠਾਠ ਧਾਨ ਸਿੰਹ ਤੇ ਮੁਹਮਦ ਯਾਸੀਨ ਬੇਗ ਹੁੰਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੇਵਾਏਂ ਬਾਰੈ ਖਾਸੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੀ ਸਕਣ। ਕਨੈ ਗੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿ—ਕਵਿਤਿਧਿਆਂ ਦੇ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੈ ਹਰ ਸੁਸਕਣ ਸੁਆਲ ਦਾ ਉਤਤ ਦੇਨੇ ਚ ਸਮਰਥ ਹੋਈ ਸਕਣ।

7.2 ਪਾਠ—ਪਰਿਚੇ

ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਉਪਰ ਬਖਾਨੇ ਗੇਦੇ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਕਵਿਧਿਆਂ ਤੱਤ ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਜਿੰਦ੍ਰਾਹਿਆ, ਠਾਠ ਧਾਨ ਸਿੰਹ ਕਵਿਤੀ ਤੱਤ ਚਮਧਾ ਸ਼ਰਮਾ ਤੇ ਮੁਹਮਦ ਯਾਸੀਨ ਬੇਗ ਹੁੰਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤਕ ਗੀ ਉਂਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੈ ਪੂਰੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਈ ਐ।

7.3 ਪਾਠ—ਪ੍ਰਕਿਧਾ

7.3.1 ਕਵਿ ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਉਂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

7.3.2 ਕਵਿਤੀ ਚਮਧਾ ਸ਼ਰਮਾ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਉਂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

7.3.3 ਕਵਿ ਪ੍ਰਦੁਮਨਸਿੰਹ ਜਿੰਦ੍ਰਾਹਿਆ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਉਂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

7.3.4 ਕਵਿ ਧਾਨ ਸਿੰਹ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਉਂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

7.3.5 ਕਵਿ ਮੁਹਮਦ ਯਾਸੀਨ ਬੇਗ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਉਂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

7.3.1 ਕਵਿ ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਉਂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੋਰ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੁਕਖ ਕਵਿਧਿਆਂ ਚਾ ਇਕ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੋਗਰੀ ਸ਼ਾਯਰੀ ਗੀ ਇਕ ਨਮਾਂ ਰੰਗ, ਨਮੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਐ। ਇੰਦੀ ਕਾਵਿ—ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬੜਾ ਵਾਪਕ ਐ। ਹਿੱਤ, ਸ਼ੰਗਾਰ, ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਲੈਪਾ ਤੇ ਮਨੈ ਦੀ ਘੁਟਨ, ਚੁਭਨ, ਜੀਵਨ ਦਿਆਂ ਲਚਾਰਿਆਂ, ਭੋਗੇ ਦੇ ਧਰਥਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀ ਭੋਗਨੇ ਦੇ ਤਲਖ ਤਜਬੰਬ ਦੇ ਅਹਸਾਸੇ ਦਾ ਇਸ ਸੁਸਲੱਸਲ ਸਿਲਸਿਲਾ ਇੰਦੀ ਹਰ ਪੰਕਿਤ ਦਾ ਗੁਹਾਡ ਐ। ਨਿਜੀ ਦਰਦ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ ਇੰਦੇ ਕਾਵਿ ਚ ਪੂਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਦਰਦ ਦਾ ਅਹਸਾਸ ਐ।

व्यक्तित्व :- जितेन्द्र उधमपुरी हुंदा जनम 9 नवम्बर 1944 ई० उधमपुर च होआ। इंदा पूरा नांड जितेन्द्र गुप्ता ऐ। इंदे पिता जी दा नांड श्री लाल जगन्नाथ गुप्ता ऐ। इंदा विद्यार्थी जीवन बड़ा सधारन गुजरे दा ऐ। दसमी पास करने दे बाद इन्ने नौकरी करी लई ते नौकरी बी इक दे बाद इक बदलदी रही। पर प्राईवेट तौर पर इंदी पढ़ाई चलदी रही। उधमपुरी होर 14-15 बरें दे हे जे इंदे सिरा परा इंदी माता जी (श्रीमती कृष्णा देवी) दा साया उठी गेआ। ओह कैसर दियां मरीज हियां। अपनी धार्मक ते पवित्र विचारें आहली माऊ दी मौत कन्नै उधमपुरी हुंदे ते इंदे निकके-निकके पंजे भ्राएं-भैनें उपर सदमें दा प्हाड़ गै डिग्गी पेआ हा। खास करियै बाल उधमपुरी ते इस लई बी मता दुखी होआ हा की जे इंदी मां इंदे आस्तै प्रेरणा स्रोत बी ही। सभने भैनें-भ्राएं च बड़ा होने करी उधमपुरी हुंदे उपर उंदे पालन-पोशन आस्तै अपने पिता कन्नै मदद करने दा भार बी आई पेआ हा ते इसदे कन्नै-कन्नै अपनी पढ़ाई बी जारी रख्यी ही।

जितेन्द्र उधमपुरी होरें डोगरी, उर्दू ते हिन्दी च ऑनर्स दियां परीक्षां पास कीती दियां न। एम० ए० इन्ने त्रौं विशें इतिहास, हिन्दी, उर्दू च कीती दी ऐ। इसदे अलावा एम० एड० ते पी० एच० डी० दी उपाधी बी इन्ने प्राप्त कीती दी ऐ।

कल्वरल अकैडमी च 1976 तक नौकरी करने दे बाद उधमपुरी होरें अपनी उच्चाकांक्षा गी इक होर झटका दिता ते रेडियो कश्मीर जम्मू च प्रोड्यूसर ऑफ एजुकेशन ब्रॉडकास्ट दी पोस्ट हासल करी लई। सन् 1990 च डॉ० जितेन्द्र उधमपुरी हुंदी अकाशवाणी च सहायक निदेशक दे तौर पर तरक्की होई ते सन् 1995 च फही तरक्की दा झूटा लगा ते डॉ० उधमपुरी होर निदेशक बनी गे। उधमपुरी होर रेडियो कश्मीर जम्मू थमां बतौर ए० सी० डी० रटैर होइये साहित्य साधना च लग्ये दे न।

डॉ० उधमपुरी होरें कठन साधना करियै केई परीक्षा पास कीतियां। इन्ने डिगरियें गी हासल करने दा सिद्धा असर डॉ० उधमपुरी हुंदे बौद्धक स्तर पर ते पेआ गै हा बो कन्नै साहित्यक रुचि बी मती गैहरी होई गेई ही। इन्ने हिन्दी, अंग्रेजी, उर्दू ते पंजाबी दे साहित्य दा मती गम्भीरता कन्नै अध्ययन करना शुरू करी दिता हा ते उर्दू दे मशहूर कवि मिर्जा गालिब, डॉ० इकबाल, फैज़ अहमद फैज़, फिराक गोरखपुरी, ज़ौक, जोश मलीहाबादी ते हिन्दी दे कवि सूर्यकान्त त्रिपाठी निराला, महादेवी वर्मा, सुमित्रानन्दन पंत, जय शंकर प्रसाद बगैरा गी अपना आदर्श मन्नियै अपने कवि-कर्म आस्तै इंदे कोला मनचाही प्रेरणा लई। असल च डॉ० उधमपुरी हुंदे अन्दर जेहङ्गा संवेदनशील कवि सुते दा हा उन्न उट्ठने आस्तै झामानियां मारनियां ते इंदे विद्यार्थी जीवन दिया लौहकिया बरेसा च गै शुरू करी दितियां हियां, पर इन्ने जिसलै उपर बर्णत कवियें दे काव्य साहित्य गी बड़ी संजीदगी कन्नै पढ़ेआ तां उसलै इंदा कवि बाहर आई गेआ हा। नतीजा एह होआ हा जे उधमपुरी होरें शुरू-शुरू च जेहङ्गियां उर्दू गज़लां लिखियां हियां उंदी मकबूलियत दा एह सबूत ऐ जे पंजाब थमां निकलने आहले दैनक मलाप ते प्रताप जनेह मशहूर समाचार पत्रे च छपन लगियां हियां ते इंदियें हिंदी कवते दा स्तर बी दिन प्रतिदिन उच्चा होन लगा हा उंदे च काव्यत्व दा नरबार ते सन्हाकडापन बधन लगी पेआ हा। हुन इंदियां उर्दू ते हिन्दी दियां कवतां इंदे विद्यार्थी जीवन च रची दियें कवते कोला मतियां उच्च स्तर दियां हियां ते इस चाल्ली इंदा थाहर स्थानी उर्दू ते हिन्दी दे चंगे कवियें च बनन लगी पेआ है। नतीजे दे तौर पर 'फूल उदास हैं' ते 'दे दो इक बसन्त' शीर्षक कन्नै दो हिन्दी कवता संग्रह समाज दे सामनै आए, जिंदी हिन्दी प्रेमियें दिल खोहलियै प्रशंसा कीती। 'फूल उदास हैं' गी रियास्ती कल्वरल अकैडमी नै पुरस्कृत

ਬੀ ਕੀਤਾ ਹਾ।

ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਛੱਡੋ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੋਰੋ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਦੇ ਭੁੰਚਾਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਚ ਲਿਖਾ ਦਾ 'ਵਹ ਏਕ ਦਿਨ' ਸ਼ੀਰ਷ਕ ਆਫਲਾ ਨਾਟਕ ਬੀ ਪਾਠਕੋਂ ਦੇ ਸਾਮੜੇ ਆਹੰਦਾ ਹਾ, ਜਿਸਦਾ 1993 ਚ ਅਮਿਨਵ ਥਿਯੇਟਰ, ਜਮ੍ਹਾਂ ਚ ਸਫਲ ਮੰਚਨ ਬੀ ਹੋਆ ਹਾ।

ਹਿੰਦੀ ਚ ਕਵਤਾ ਲਿਖਨੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸ਼ਹਾਰਤ ਰਕਖਨੈ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ ਦਿਨ ਧਕਦਮ ਛੱਡੋ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੋਰੋ ਅਪਨੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਡੋਗਰੀ ਪਾਸ੍ਸੇ ਮੂੰਹ ਮੋਡੀ ਲੇਆ ਹਾ ਭਾਏਂ ਤਾਂਨੇ ਹਿੰਦੀ ਕਨੈ ਬੀ ਅਪਨਾ ਨਾਤਾ ਬਦਸ਼ਤੂਰ ਜਾਰੀ ਰਕਖੇਆ। ਅਸਲ ਚ ਢੁਗਰ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਡੋਗਰੀ ਕਨੈ ਅਨਸ਼ਭ ਧਾਰ ਗੈ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੋਰੋ ਗੀ ਡੋਗਰੀ ਪਾਸ੍ਸੈ ਖਿੱਚੀ ਲੇਈ ਆਯਾ ਹਾ।

ਕ੃ਤਿਤਵ :- ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੋਰੋ ਗੀ ਲਿਖਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਅਪਨੇ ਪਿਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਜਗਨਾਥ ਗੁਪਤਾ ਸ਼ਾ ਹੋਈ। ਇੰਦੀ ਪੈਹਲੀ ਰਚਨਾ 1960 ਬਰੇ ਚ ਰੋਜ਼ਾ ਮਿਲਾਪ ਚ ਛਹੀ। ਇੰਦੀ ਸਾਹਿਤ्य-ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਬੌਰਾ ਇਸ ਚਾਲੀ ਐ :-

1.	ਚਾਨਨੀ	ਲਘੁਕਾਵਾ
2.	ਬਨਯਾਰਾ	ਕਵਤਾ ਸਾਂਗੈਹ
3.	ਚੇਤੋਂ ਦੇ ਸੂਰਜਮੁਖੀ	ਕਵਤਾ ਸਾਂਗੈਹ
4.	ਇਕ ਸ਼ੈਹਰ ਧਾਂਦੇ ਦਾ	ਕਵਤਾ ਸਾਂਗੈਹ
5.	ਕਿਥ ਕਲਿਆਂ ਤੇਰੇ ਨਾਂ	ਕਵਤਾ ਸਾਂਗੈਹ
6.	ਗੀਤ ਗੁੰਗਾ	ਗੀਤ ਸਾਂਗੈਹ
7.	ਜਿਤੋ	ਮਹਾਕਾਵਾ
8.	ਬਸਤੀ—ਬਸਤੀ	ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੈਹ
9.	ਪੀਡੋਂ ਦੀ ਬਾਰਾਤ	ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੈਹ
10.	ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ	
11.	ਦਿਲ ਦਰਯਾ ਖਾਲੀ—ਖਾਲੀ	ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੈਹ
12.	ਜੁਦਾਇਆਂ	ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਹ
13.	ਫੂਲ ਤਦਾਸ ਹੈ	ਹਿੰਦੀ ਕਾਵਾ ਸਾਂਗੈਹ
14.	ਦੇ ਦੋ ਇਕ ਬਸਨਤ	ਹਿੰਦੀ ਕਾਵਾ ਸਾਂਗੈਹ
15.	ਢੁਗਰ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿ	ਵਿਸ਼ਲੇ਷ਨਾਤਮਕ ਅਧਿਧਨ
16.	ਵਹ ਏਕ ਦਿਨ	ਨਾਟਕ
17.	ਜੂਦਾਇਆਂ	ਸ੍ਰੂਫਿਆਨਾ ਕਲਾਸ
	ਸਮਾਦਨ	ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤਿ 1973 ਈੰਡੋ
	ਸੈਹ—ਸਮਾਦਨ	ਕੂਜ ਕਤਾਰਾਂ

सम्मान :-

1. 'फूल उदास है' गी रियास्ती कल्वरल अकैडमी ने पुरस्कृत कीता हा।
2. जित्तो (महाकाव्य) गी रियास्ती कल्वरल अकैडमी ने पुरस्कृत कीता हा।
3. पदमश्री दा खताब बी इनें गी हासल ऐ।

उधमपुरी हुंदी कवता च भाव-पक्ख दी प्रधानता ऐ। शैली प्रतीक विधान ते बिम्ब योजना प्रभावत करदे न।
उंदी पुस्तक 'इक शैहर यादें दा' दा पैहला गै शेर मनै गी प्रभावत करदा लभदा ऐ :-

"बक्त जेलर ऐ हालात जेल,
जीना सजा ऐ मौत बी नेर्ई ममकन
हादसें दी भीड़ ऐ न्हेरें दे न सिलसिले,
इक शैहर यादें दा ऐ मेरी जिन्दगी"।

कवि अपने समाज शा प्रभावत होंदा ऐ। ओह जो किश दिखदा-भोगदा ऐ ओहदा अक्स उसदी रचनाएं चा
झलकदा ऐ :-

"जख्म न अल्लो ब, बड़े गैहरे न,
दुआसियें दे रात-दिन पैहरे न।"

"पीड़ा बेदना, दर्द कसाले,
पल-पल में ते दुखड़े पाले।"

(कु'न करग मेरे ने पैडे)

"एह सौंगलें दे सिलसिले,
एह बंदशें दे काफले।
एह कैद जन जिंदगी
फासले गै फासले।"

(कागजी मछुए)

"दर्द मेरे गी छोड़ तूं अड़िये
में मुंडे शा इसदा आदी
एह दुख मेरे हानी अड़िये
इयै मैहरम इयै तादी।"

(तेरे गम मेरे न)

उं'दी "तेरी कहानी मेरी कहानी कविता च दर्द-गम निजी धेरे चा निकलियै सारी मनुक्खता
गी समेटी लैंदे न :-

"आसै-पासै सदा बझोंदा,
दुनियां दे दुख-दर्द न मेरे।
एह मिहनतू ने धुलदे मुखडे
पीले भुस्से जर्द न मेरे।"

जां पही -

"इस धरती दा हर इक माहनू
मेरा रूप मेरा परछामा।
जित्थै बसदी पीड़ दुआसी,
उ'ऐ थाहर मेरा सिरनामा।"

कवि दी रचनाएं च जित्थै इक पासै घुटन ते नराशा दे दर्शन होंदे न उत्थै गै ओहदा आशावादी नजरिया
बी सामनै लभदा ऐ। इक उदाहरण दिक्खो :-

"सोझ गुआची हास्से रुस्से,
आस फिरी बी जीने दी।
अत पराना फट्ट चोला,
ममता फरी बी सीने दी।"

"में सारै चानन बंडने न,
पतझडे गी पत्तर देने न।
आसें दी बंजर धरती गी,
किश औंकर बत्तर देने न

आ अस जिंदे भाखां सुनचै,
आ अस कोई कहानी बुनचै।
औने आहले कल्ला ताई
रस्तें दे अस कण्डे चुनचै।"

बिरह बेदना च तडफदे मना दी इक सुन्दर अनुभूति कवि ने इस चाल्ली पेश कीती दी ऐ :-

"तेरी याद ही जां सं'आं दे छौरे,
रात झलदे गै घिरी घनाई गे।"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਨੋਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੁੰਦੇ ਗੀਤੋਂ ਚ ਇਕ ਬਕਖਰਾ ਭਾਵ ਜੇਹੜਾ ਲਗਭਗ ਸਮਨੋਂ ਗੀਤੋਂ ਚ ਸੁਰਕਦਾ—ਗ੍ਰੰਜਦਾ ਏ ਓਹ ਏ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ। ਇਥੈ ਕਵਿ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਗੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਗੀ ਪਾਂਕਡਾ ਕਰੀ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ। ਉਸਦਾ ਗਲਾਨਾ ਏ ਜੇ ਜਿਧਾਂ ਜੁਆਨ ਹੋਨੇ ਪਰ ਕੁਝਿਧੇਂ ਦੇ ਮਨੈ ਚ ਉਮਂਗਾਂ—ਤਰੰਗਾਂ ਤੇ ਸਦਰਾਂ ਮਠੋਂਦਿਧਾਂ ਨ ਤੇ ਓਹ ਅਪਨੇ ਕੱਤੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾਨੇ ਗਿਤੈ ਸ਼ਬਦੂਰ ਹੋਈ ਉਠਦਿਧਾਂ ਨ ਇਧਾਂ ਗੈ ਪਰਮ ਤਤ ਦਾ ਜ਼ਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨੇ ਪਰ ਮਾਹਨੂ ਗੀ ਏਹ ਸੰਸਾਰ ਆਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾਧਾ ਜਨ ਲਗਦਾ ਏ ਤੇ ਓਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦਰਸਨੋਂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲੇਈ ਉਤੇਜਤ ਹੋਏ ਦਾ ਤਡਫੀ ਪੌਂਦਾ ਏ। 'ਬਾਵਲ ਘਰ ਹੁਨ ਮਨ ਨਿੰ ਲਗਦਾ' ਗੀਤੈ ਚ ਕਵਿ ਦਾ ਇਥੈ ਭਾਵ ਮੁਖਰਤ ਏ। ਓਹ ਬਡਾ ਮੂਹਜੋਰ ਹੋਇਥੈ ਆਕਥੀ ਪੌਂਦਾ ਏ :—

"ਮੈਂ ਨਿੰ ਰੇਹੀ ਅਜ਼ਜ ਜਧਾਨੀ,
ਹੋਈ ਗੇਈ ਹੁਨ ਤੇ ਮੈਂ ਸਧਾਨੀ।
ਹੁਨ ਕਿਨਾ ਚਿਰ ਇਥੈ ਰੁਕਨਾ
ਹੁਨ ਨੇਈ ਮੈਂ ਇਥੈ ਟਿਕਨਾ।
ਜੁਗੋਂ—ਜੁਗੋਂ ਦੀ ਮੈਂ ਤ੍ਰੇਹਾਈ,
ਕੁਸੈ ਨਿੰ ਮੇਰੀ ਪਾਸ ਬੁਝਾਈ।
ਰਵੈ ਨਿੰ ਕਾਈ ਛਿੰਡਾ ਕਿਨਾ,
ਦਸ਼ ਘਰ ਤੇਰਾ ਦੂਰ ਏ ਕਿਨਾ॥

ਠੀਕ ਇਥੈ ਭਾਵ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੁੰਦੇ ਉਪਰ ਬਖਨੇ ਗੇਦੇ ਗੀਤੈ ਚ ਏ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਬੀ ਇਧੈ ਆਖਦੀ ਏ ਜੇ ਹੁਨ ਮੇਰਾ ਬਚਪੁਨਾ ਮੁਕਕੀ ਗੇਯਾ ਏ ਤੇ ਮੈਂ ਸਧਾਨੀ ਹੋਈ ਗੇਦੀ ਆਂ ਇਸ ਕਰੀ ਹੁਨ ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸ਼ਾ ਦੂਰੀ ਗੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨੇਈ ਕਰੀ ਸਕਦੀ ਇਸ ਕਰੀ ਮੇਰਾ ਇਥੈ ਅਪਨੇ ਬਾਵਲ ਦੇ ਘਰੈ ਚ ਮਨ ਬੀ ਨੇਈ ਲਗੈ ਕਰਦਾ। ਦਰਅਸਲ ਏਹ ਅਵਸਥਾ ਇਥਕ—ਏ—ਹਕੀਕੀ ਦੀ ਏ ਜਿਸਗੀ ਕਵਿ ਨੇ ਸੰਸਾਰੀ ਪਾਰ ਦੀ ਆਡ ਲੇਇਥੈ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

ਕਬੀਰ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਕਵਿ ਉਧਮਪੁਰੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਬੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਚ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਗੋਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਏ ਜੇ ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਵਾਮੀ ਬਾਵਜੂਦ ਨੇਕ ਦੋਸ਼ੋਂ ਦੇ ਮਿਗੀ ਅਪਨੀ ਸ਼ਾਰਣ ਚ ਲੇਇਥੈ ਮੇਰਾ ਉਦਘਾਰ ਕਰੋ। ਮੇਰੇ ਚ ਭਾਏਂ ਕਾਈ ਗੁਣ ਨੇਈ ਏ ਤਾਂ ਬੀ ਮੈਂ ਤੁੰਦੀ ਗੈ ਆਂ।

"ਲੇਈ ਲੋ ਅਪਨੀ ਬਾਹਮੈਂ ਅਨਦਰ,
ਨਾਂ ਕਾਈ ਰੂਪ ਨਾਂ ਗੁਣ ਏ ਕਾਈ।
ਨਾਂ ਗੈ ਮੇਰੀ ਉਜ਼ਜਲ ਕਾਧਾ,
ਫਹੀ ਬੀ ਅਡੇਓ ਤੁੰਦੀ ਹੋਈ।
ਦੇਓ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਬੇਡਾ ਤਾਰੀ,
ਕਿਨ੍ਹੇ ਬਾਰੀ ਅਰਜ ਗੁਜਾਰੀ।

(ਗੀਤ ਗੱਗਾ)

ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਗੀਤੋਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੋਰੋਂ ਗਜ਼ਲ ਦੀ ਸਿਨਫ ਚ ਬੀ ਕਾਫੀ ਸੁਨਦਰ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੀਤੇ ਨ ਤੇ ਇਂਦੇ

ਤੈ ਗਜ਼ਲ ਸ਼ੰਗੈਹ ਬੀ ਡੋਗਰੀ ਗਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ੈਲਕ ਗੀ ਸਾਗੇਸਾਰੀ ਦੇਆ ਕਰਦੇ ਨ। ਕਵਿਤਾ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਇੰਦੀ ਗਜ਼ਲ ਚ ਬੀ ਸ਼ਿਲ्प ਵਿਧਾਨ ਖਰਾ ਤਗੜਾ ਏ।

ਕਵਿ ਉਥਮਪੁਰੀ ਡੋਗਰੀ ਦਾ ਇਕ ਨੇਹਾ ਸੰਘੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਵਿ ਏ ਜਿਸਦੀ ਕਵਤਾ ਚ ਵਿਖੋਂ ਦੀ ਵਿਵਿਧਤਾ ਤੇ ਨਮਾਂਪਨ, ਕਵਤਾ ਦਾ ਨੋਖਾ ਸਨਾਕੜਾ ਗੁਹਾਡ ਤੇ ਤ੍ਰਿਕਖਾਪਨ, ਹਿਰਦੇ ਸ਼ਪਣੀ ਭਾਵੋਂ ਦੀ ਸੁਖਤਾ ਵਿਖੋਂ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਬਿਸ਼—ਯੋਜਨਾ, ਬੇਦਨਾ ਤੇ ਦਰਦ ਦਾ ਕੇਇਧੋਂ ਰੂਪੋਂ ਚ ਚਿਤ੍ਰਣ, ਰੋਮਾਂਸ, ਭਕਿਤ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਵੇਦਾਨੀ ਤੇ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ ਰੂਪ, ਦੇਸ਼ਭਕਿਤ ਤੇ ਭੁਗਰ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਨੈ ਅਨਸੰਬ ਧਾਰ ਲਭਦਾ ਏ।

7.3.2 ਕਵਿਤੀ ਚਮਾ ਸ਼ਾਰਿਆ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਤੱਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਿਗੀ ਸਮੂਦ੍ਰ ਕਰਨੇ ਤੇ ਖਾਸ ਮਕਾਮੈ ਤਗਰ ਪਜਾਨੇ ਚ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਸਾਹਿਤਿਕਾਵੋਂ ਦਾ ਨਾਂਡ ਬੀ ਇਕ ਏ। ਇਨ੍ਹੋਂ ਲੌਹਕੀ ਉਮਰੀ ਚ ਗੈ ਅਪਨੀ ਮਾਤ੍ਰਭਾਸਾ ਚ ਲਿਖਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀ ਦਿੱਤਾ ਹਾ। ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਜਗਤ ਚ ਪ੍ਰੋਡ ਚਮਾ ਸ਼ਾਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਪਛਾਨ ਇਕ ਵਿਦੁਸ਼ੀ, ਆਲੋਚਕ ਤੇ ਸ਼ੋਧਕਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਮਤੀ ਟਕੋਹਦੀ ਏ।

ਵਿਕਿਤਤਵ :- ਜਿਲਾ ਜਮ੍ਮੂ ਦੀ ਤਸੀਲ ਸਾਮਾ ਦੇ ਇਕ ਗ੍ਰਾਂਡ 'ਡਾਕਹੋਡ' ਦੇ ਇਕ ਸਥਾਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਚ 9 ਜੂਨ 1941 ਈਂਹੀ ਪ੍ਰੋਡ ਚਮਾ ਸ਼ਾਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਜਨਮ ਹੋਆ। ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂਡ ਪੈਂਡਾ ਦਿਵਾਨ ਚੰਦ ਸ਼ਾਰਿਆ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂਡ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਾਮਰਖੀ ਸ਼ਾਰਿਆ ਏ। ਦੇਸੈ ਦੀ ਬੰਡ ਥਮਾਂ ਪੈਂਫਲੇ ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਜੂਦਾ ਪਾਕਿਸ਼ਤਾਨ ਦੇ 'ਮੁਲਤਾਨ' ਸ਼ੈਹਰਾ ਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਉਤੇ ਗੈ ਇੰਦੀ ਸ਼ਕੂਲੀ ਪਢਾਈ ਰਸ਼ਮ ਹੋਈ। 1947 ਈਂਹੀ ਚ ਜਦੂਂ ਇਹ ਭਾਰਤ ਪਰਤੋਈ ਆਏ ਤਾਂ ਕਿਥਾ ਚਿਰ ਰਸ਼ਮੀ ਦੀ ਪਢਾਈ ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਆਈ ਗੇਈ। ਪਹੀ ਜਮ੍ਮੂ ਆਇਧੈ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਸ਼ਰੀ ਸ਼ਕੂਲ, ਚੌਗਾਨ ਫੜ੍ਹੂ ਚ ਇਨ੍ਹੋਂ ਸਿਵੇ ਤੀਸਰੀ ਜਮਾਤਾ ਥਮਾਂ ਪਢਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇੰਦੇ ਨਾਨਾ ਸ਼ਵਾ ਪੈਂਡਾ ਸਨਤਰਾਮ ਮਗੋਤ੍ਰਾ ਜੀ ਮਨੇ—ਪ੍ਰਮਨੇ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋ। ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਪਢਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਇਨ੍ਹੋਂਗੀ ਅਪਨੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਹੁੰਦੇ ਥਮਾਂ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹੋਂ 1960 ਈਂਹੀ ਚ ਬੀਂਠ ਏਂ ਪਾਸ ਕਰਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਯੁਨਿਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪਢਾਈ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਵਿਖੋਂ ਚ ਗੈ ਕੀਤੀ। ਅਦੂਂ ਅਜੋਂ ਯੁਨਿਵਰਸਿਟੀ ਚ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਨੈਈ ਹਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਸ ਕਾਰਿਅਰੈ ਇਨ੍ਹੋਂ 1961 ਈਂਹੀ ਚ ਪ੍ਰਭਾਕਰ, 1962 ਈਂਹੀ ਚ ਬੀਂਠ ਏਡੋ ਪਰੀਕਸ਼ਾ ਫਸਟ ਡਿਵਿਜਨ ਚ ਪਾਸ ਕਰੀ ਲੰਈ। 1964 ਈਂਹੀ ਚ ਫਸਟ ਕਲਾਸ, ਫਸਟ ਪਜੀਸ਼ਨ ਏਮ੦ ਏਂ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਦੀ ਡਿਗ੍ਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪਹੀ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਵਿਭਾਗ ਥਮਾਂ 1975 ਈਂਹੀ ਚ ਪੀਂਠ ਏਚ੦ ਡੀਂਠ ਦੀ ਡਿਗ੍ਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹੋਂ ਫਸਟ ਪਜੀਸ਼ਨ ਲੇਇਧੈ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਦੀ ਪਰੀਕਸ਼ਾ 1977 ਈਂਹੀ ਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ।

ਪ੍ਰੋਡ ਚਮਾ ਸ਼ਾਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਵਿਵਸਾਧੀ ਜੀਵਨ ਰਿਪਲਕ ਕਾਲੇਜ ਨਾਂਡ ਦੇ ਸ਼ਿਕਸਾ ਸੰਸਥਾਨ ਥਮਾਂ ਰਸ਼ਮ ਹੋਆ। 1969 ਈਂਹੀ ਚ ਇੰਦੀ ਨਿਧਿਕਿਤ ਮਜਿਲਾ ਕਾਲੇਜ ਗੱਧੀ ਨਗਰ ਚ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਲੇਕਚਰਰ ਦੇ ਤੌਰਾ ਪਰ ਹੋਈ ਪਹੀ 1975 ਈਂਹੀ ਥਮਾਂ 1980 ਈਂਹੀ ਤਗਰ ਜਮ੍ਮੂ ਯੁਨਿਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਵਿਭਾਗ ਚ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਲੇਕਚਰਰ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਸੇਵਾਰਤ ਰੇਹਿਯਾਂ। ਦਿਸ਼ਨਰ 1980 ਈਂਹੀ ਡੋਗਰੀ ਰਿਸਰਚ ਸੈਂਟਰ ਜਮ੍ਮੂ ਯੁਨਿਵਰਸਿਟੀ ਚ ਸੀਨਿਯਰ ਫੈਲੋ ਤੇ ਡਾਯਰੈਕਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਇਆਂ ਤੇ ਪਹੀ ਸ਼ਨਾਕਤਕਾਰ ਡੋਗਰੀ ਵਿਭਾਗ ਚ ਰੀਡਰ ਅਧਿਆਕਸ਼ਾ ਤੇ 1988 ਈਂਹੀ ਥਮਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਅਧਿਆਕਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਆਕਸ਼ਾ ਦੇ ਪਦ ਪਰ ਸੇਵਾਰਤ ਰੇਹਿਯਾਂ। ਏਮ੦ ਏਂ ਡੋਗਰੀ, ਸੈਂਕਡੀ ਵਿਖੋਂ ਚ ਕਲਾਸਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋਆਨੇ ਚ ਇੰਦਾ ਸਰਾਹਨੇ ਜੋਗ ਹਤਥ ਰੇਹਾ ਏ।

ਜਿਤਥੂ ਤਗਰ ਇੰਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਲਲ ਏ। ਇੰਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਬੀ ਬੜਾ ਸੁਖੀ ਏ। ਇੰਦੇ ਪਤਿ ਸ਼ਵਾ

प्रो० बद्रीनाथ शर्मा बड़े नेक दिल रसायन शास्त्र दे विद्वान है जिंदे सैह्योग कनै इ'नेंगी कोई बी मुश्कल ने ई आई। इंदे दो सपुत्र ते सपुत्री ऐ। सबै अपने-अपने खेतरे च श्रेष्ठ पदे पर कार्यरत न। सेवा निवृत होने परैत शिक्षण, शोध साहित्य सिखेआ आदि खेतरे च संघर्षरत रौहने दे कनै-कनै समाजिक, कर्म च बी अपना सैह्योग दिंदियां रौहंदियां न।

कृतित्व :- प्रो० चम्पा शर्मा होरे विद्यार्थी जीवन च लिखना शुरू कीता हा। इं'दी पैहली कवता सन् 1959 ई० च 'पुकार' नां कनै महिला कालेज परेड थमां प्रकाशत होने आहली वार्षिक पत्रिका 'द्विगर्त' च छपी। इनैं पद्य लेखन दे कनै दुइयें विधाएं च बी लिखना रम्भ करी दित्ता। 'मालतू' नांड कनै इंदी पैहली कहानी बी 'द्विगर्त' च गै छपी। फही साहित्य च इं'दी दिलचस्पी दिन-ब-दिन बधदी गेर्इ ते उस च प्रौढ़ता आँदी गेर्इ। जिसदे फलस्वरूप इं'ने बक्ख-बक्ख विधाएं च लिखने च म्हारत हासल करी लैती। हु'नें तगर इं'दियां डेढ दर्जन दे करीब पुस्तकां छपी चुकी दियां न।

रचनां :-

1. डोगरी काव्य चर्चा	1969
2. इक झांक	1976 (लेख संग्रह)
3. डुगर धरती	1979 (कविता संग्रह)
4. डुगर दा लोक जीवन	1985 (लेख संग्रह)
5. अनुवाद-विज्ञान	सन् 1985 (को-ऑथर)
6. गूढे धुधले चेहरे	1988 (रेखाचित्र संग्रह)
7. काव्य-शास्त्र ते डोगरी काव्य	1988 समीक्षा (साहित्य अलोचना)
8. ठाकुर रघुनाथ सिंह सम्याल	1991 (मोनोग्राफ)
9. जे जींदे जी सुर्ग दिक्खना	1991 (गीत संग्रह)
10. जम्मू के प्रमुख पर्व त्यौहार	(हिंदी च)
11. डोगरी भाशा में प्रयुक्त संस्कृत शब्दों का अर्थ विषयक अध्ययन	(शोध प्रबंध)
12. साक सुन्ना, प्रीत पित्तल	1996 (कहानी संग्रह)

13. निहालप	2001 (गज़ल संग्रह)
14. गडीरना	2007 (डोगरी चमुखे ते दोहे)

इ'नें जिनें त्रांक कताबें दा दूझें भाशाएं थमां अनुवाद डोगरी भाशा च कीते दा ऐ। ओह न :-

1. कथासरितसागर (त्रीआ खण्ड, संस्कृत थमा) सन् 1984 ई०
2. ठां रघुनाथ सिंह सम्याल (हिंदी थमा) सन् 1995 ई०
3. दुआरी कबूतरें दी (अंग्रेज़ी थमा) सन् 1994 ई०

इसदे अलावा इ'नें कताबें गी सम्पादत ते संकलत बी कीते दा ऐ जिंदा व्योरा इस चाल्ली ऐ :-

1. डायरैक्टरी ऑफ डोगरी राइटर्स (सन् 1981 ई०)
2. डोगरी शोध, भाग-1, 2, 3, 4 (सन् 1981, 1982, 1985, 1999 ई०)
3. मराए दियां मिंजरां (सन् 1982 ई०)
4. सांझ-भ्याली (सन् 1985 ई०)
5. प्रतिनिधि डोगरी कहानियां (सन् 1988 ई०)
6. फुल्ल सरियां (सन् 1990 ई०)
7. भारती फोकलोर (सन् 1990 ई०)
8. हिरखी तन्दां (सन् 1991 ई०)
9. अजकणी डोगरी कवता भाग-1 (सन् 1996 ई०)
10. भाशा विज्ञान ते डोगरी
11. डोगरी साहित्य आलोचना
12. डोगरी साहित्य विवेचन
13. डोगरी पाठमाला भाग - 1, 3, 5
14. डोगरी बालगीत (सन् 2001 ई०)
15. कवि किशन स्मैलपुरी-व्यक्तित्व ते कृतित्व आदि
16. हिंदी डोगरी पर्यायकोश ते
17. डोगरी-हिंदी पर्यायकोश

ਸਮਾਨ

1. 1992 ਈੰਦੀ ਚ ਦੀਵਾਨਨੀ ਵਿਦਾਵਤੀ ਡੋਗਰੀ ਅਵਾਰਡ ਕਨ੍ਹੈ ਸਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗੇਆ।
2. ਲਕਸ਼ਮੀ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਅਵਾਰਡ 1993 ਚ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ।
3. ਧਾਰਮਕ ਯੁਵਕ ਮੰਡਲ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ 1994 ਈੰਦੀ ਚ ਥਹੋਆ।
4. ਡੋਗਰੀ ਸਂਸਥਾ ਦਾ ਸਵਰਣ ਜੁਬਲੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ 1995 ਈੰਦੀ ਚ ਥਹੋਆ।
5. ਨਮੀ ਡੋਗਰੀ ਸਂਸਥਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤਿਕ ਅਵਾਰਡ 2000 ਈੰਦੀ ਚ ਮਿਲੇਆ।
6. ਰਾ਷ਟ੍ਰੀਯ ਹਿੰਦੀ ਸੇਵਾ ਸਹਸਤ੍ਰਾਵਰੀ ਸਮਾਨ (ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ) 2000 ਈੰਦੀ ਚ ਮਿਲੇਆ।
7. ਜਸ਼੍ਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਕਲਵਰਲ ਅਕੈਡਮੀ ਪਾਸੇਆ ਪਲੈਕ ਑ਫ ਑ਨਾਰਡ 2001 ਈੰਦੀ ਚ ਮਿਲੇਆ।
8. ਜਸ਼੍ਮੂ ਵਿਖਵਿਦਿਆਲਾਵ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪਾਸੇਆ ਅਵਾਰਡ ਑ਨਾਰਡ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਪ੍ਰਮੁਖ ਨ।

ਇਸਦੇ ਅਲਾਵਾ ਕੇਈ ਹੋਰ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਸ਼ਿਕਸਾ ਸਰਬਾਂਧੀ ਸਂਸਥਾਏਂ ਕਨ੍ਹੈ ਸਕਿਧ ਤੌਰ ਪਰ ਜੁਡੀ ਦਿਯਾਂ ਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰੋਂ ਚ ਇੱਦਿਹੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾਏਂ ਲੇਈ ਇਨ੍ਹੋਂਗੀ ਕੇਈ ਮਾਨੈ—ਸਮਾਨੈ ਕਨ੍ਹੈ ਸਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗੇਆ।

ਬਹੁਮੁਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਆਹਲੀ ਮਹਿਲਾ ਲੇਖਿਕਾ ਪ੍ਰੋਡਕਿਊਂਸ ਚਮਾ ਸ਼ਰਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹਰ ਖੇਤਰਾ ਚ ਨੁਮਾਯਾਂ ਥਾਹਰ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਨੀ ਕਾਨੀ ਰਾਹੋਂ ਕਵਿਤਾ, ਗਜ਼ਲ, ਕਵਾਨੀ, ਨਿਬਾਂਧ ਆਦਿ ਦੇ ਖੇਤਰਾ ਚ ਅਪਨਾ ਕਲਾ—ਕੌਸ਼ਲ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਏ।

“ਡੁਗਰ ਧਰਤੀ” ਤੇ “ਜੇ ਜੀਂਦੇ ਜੀ ਸੁਰਗ ਦਿਕਖਨਾ” ਨਾਂਡ ਦਿਯਾਂ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਨ ਤੇ ਨਿਹਾਲਪ ਨਾਂਡ ਦਾ ਗਜ਼ਲ ਸਾਂਗੇਹ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਇੱਦਿਹੋਂ ਰਚਨਾਏਂ ਗੀ ਪਢਿਧੈ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ ਜੇ ਕਵਿਤੀ ਗੀ ਅਪਨੀ ਜਨਮਭੂਮਿ ਡੁਗਰ ਧਰਤੀ ਕਨ੍ਹੈ ਅਨਸ਼ੰਭ ਪਾਰ ਏਂ। ਇਸ ਕਰੀ ਲੇਖਿਕਾ ਦਾ ਮਨ ਡੋਗਰੇ ਦੇਸਾ ਚ ਗੈ ਬਸ਼ਨੇ ਗੀ ਕਰਦਾ ਏ। ਗੀਤੈ ਦੇ ਬੋਲ ਨ —

“ਦੇਂਸੋ ਬਿਚਾ ਦੇਸ ਡੋਗਰਾ,
ਉਥੋਂ ਬਸ਼ਨੇ ਗੀ ਮਨ ਕਰਦਾ,
ਚਲ—ਚਲ ਸ਼ੈਹਰ ਜਸ਼੍ਮੂਆ,
ਤੁਗੀ ਦਸ਼ਨੇ ਗੀ ਮਨ ਕਰਦਾ।

(ਡੁਗਰ ਧਰਤੀ)

ਗਜ਼ਲੋਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵੋਂ ਚ ਲੇਖਕਾ ਨੇ ਸਮਾਜੇ ਦੀ ਪਰਤਕਖ ਤਸਵੀਰ ਗੋਹਾਡੇਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਅਜ਼ਾ ਦੇ ਦੌਰ ਚ ਮਨੁਕਖ ਇਕ—ਦੂਏ ਦੀ ਰੱਤ੍ਤ ਦਾ ਬੈਰੀ ਹੋਈ ਗੇਆ ਏ ਜਿਸ ਕਰੀ ਚਬਕਖੈ ਮਾਰ—ਕਟਾਇਥੋਂ, ਲਡਾਈ—ਝਾਗਡੇ ਦਿਯਾਂ ਆਵਾਜਾਂ ਗੈ ਸੁਨਚਾਦੀਧਾਂ ਨ। ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ੋਝ ਦਿਕਖੀਓ :—

“ਚਬਕਖੀ ਸੋਚਾ ਦਿਧਾਂ, ਮਾਰੂ ਬਾਜਾਂ,
ਕੋਈ ਜੀਨੇ ਦਾ ਸੁਰ ਤੂਂ ਲਾਡ ਹੌਲੇ—ਹੌਲੇ”

(ਨਿਹਾਲਪ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਨੀ ਸ਼ਾਯਰੀ ਰਾਹੋਂ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਲੋਕੋਂ ਉਪਰ ਬੀ ਖਿੰਡਾ ਕਢੀ ਦੀ ਏ ਕੀ ਜੇ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੈ ਹਿਰਖ—
ਸਮੋਧੈ ਕਨੈ ਬੌਹਨ ਨੇਈ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਹਿੰਦੂ—ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਬਸ਼ਕਾਰ ਜਾਤ—ਪਾਤ ਦੀ ਦਰੇਡ ਪਾਈ ਦਿੱਤੀ ਦੀ ਏ :—

“ਧਰੰ ਦੇਓ ਲੀਡਰੋ ਨਿੰ, ਮੰਦਾ ਬੁਜ਼ੇਓ,
ਤੁਸੋਂ ਗੈ ਬਕਖ ਕਾਸੀ ਤੇ ਮਦੀਨਾ ਦਸ਼ਾਓ”।

(ਨਿਹਾਲਪ)

ਪ੍ਰੋਤੋ ਸ਼ਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ‘ਡੁਗਗਰ ਧਰਤੀ’ ਦੀ ਸਮਝਨੇ ਕਵਤਾਏਂ ਚ ਕਿਥ—ਨਾਂ—ਕਿਥ ਨਮਾਂ ਗੈ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਏਹ ਸ਼੍ਵੇਸ਼ਾਂ ਹਰ ਕੁਸੈ
ਕਨੈ ਅਪਨੇ ਅਨੁਭਵੋਂ ਗੀ ਬੰਡਦਿਧਾਂ ਨ ਤੇ ਤੁਂਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਚ ਬਾਦਧਾ ਕਰਦਿਧਾਂ ਨ। ਏਹ ਗਲਲ ਇੰਦੀ ਕਵਤਾਏਂ ਚਾ ਬੀ ਸ਼ਪਣ
ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਸ਼ਗੈਹ ਚ ਸ਼ਕਲਿਤ ਇੰਦੀ ‘ਸਿਖਮਤ’ ਨਾਂਡ ਕਨੈ ਕਵਤਾ ਦਿਧਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨ :—

“ਮਨੁਆ ਬਿਪਤ ਬਨੈ ਘਬਰਾਧਾਂ ਨੇਈ।
ਤੇਰੇ ਨੈ ਜਿਸ ਬੀ ਏ ਕੀਤੀ ਦੀ ਚਾਂਗੀ,
ਦਿਕਖੇਆ ਗਲਾਧਾਂ ਕੁਸੈ ਗੀ ਨਿੰ ਮਨ੍ਦੀ,
ਕੀਤੀ ਕੁਸੈ ਦੀ ਭਲਾਧਾ ਨੇਈ।”

(ਡੁਗਗਰ ਧਰਤੀ)

‘ਜਨਾਨਿਧਾਂ (ਅ)ਜਾਦ ਕਵਤਾ ਚ ਕਵਧਿਤੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਮਨੈ ਦਾ ਬੁਆਲ ਬੀ ਕਢੇ ਦਾ ਏ ਜੇ ਲੋਕ ਸਮਝਾਦੇ ਨ
ਜੇ ਸਤੀ (ਅ) ਜਾਦ ਏ। ਪਰ ਏਹ ਇਕ ਭਰਮ ਮਾਤਰ ਗੈ ਏ। ਏਹ ਭਲੋਕਡ ਮਮਤਾ ਦੀ ਸੂਰਤਿ, ਘਰ—ਘਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਜਾਂਜਾਲੈ ਚ ਖੁਲ੍ਹੀ
ਦੀ, ਹਰ ਮਾਹਨੂੰ ਉਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੀ। ਪਰ, ਖੀਰੈ ਚ ਤਾਂਏ ਸਕਕੇ—ਸਰਬਧੀ ਤਸੀ ਧੋਖਾ ਦੇਇਧੈ ਛੋਡੀ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਇੰਦਾ ਆਕਖਨਾ
ਏ ਜੇ ਜਦੂਂ ਤਗਰ ਨਾਰ ਆਪੂਂ ਹਿਸਤ ਨੇਈ ਕਰੈ ਤਦੂਂ ਤਗਰ ਏਹ ਅਪਨਾ ਹਕਕ ਹਾਸਲ ਨੇਈ ਕਰੀ ਸਕਦੀ :—

“ਹੋਨਾ ਨੇਈ ਕਿਥ ਬੀ ਰੁਹੇ—ਕਾਨੂਨੋਂ,
ਛੋਡ ਏਹ ਪੈਨਥ ਹੁੰਨ ਫਿਚਚਰ ਜਨੂਨੋਂ
ਆਪੂਂ ਗੈ ਅਪਨਾ ਗਾ ਜਿਨਦਾਬਾਦ।
ਆਖਦੇ ਹੋਇਧਾਂ ਜਨਾਨਿਧਾਂ ਜਾਦ।
ਹੋਏ ਦਾ ਜਦੂਆਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਅਯਾਦ।”

(ਡੁਗਗਰ ਧਰਤੀ)

ਇਕ ਗੀਤੈ ਦੀ ਬਜੋਗਨ ਨਾਯਕ ਬੇਹੜੈ ਲਗਗੀ ਦੀ ਦਰੈਹਾਂਕੈ ਗੀ ਬੀ ਠਾਕਦੀ ਏ ਜੇ ਓਹ ਮਤੀ ਕਥਬੋਡ ਨੇਈ ਖਲਾਰੈ
ਕੀ ਜੇ ਓਹਦਾ ਕੱਤ ਇਸ ਕਥਬੋਇ ਦਾ ਬਡਾ ਸ਼ੌਂਕੀ ਏ ਤੇ ਅਜੋਂ ਘਰਾ ਸ਼ਾ ਦੂਰ ਗੇਧਾ ਏ :—

“ਸਜ਼ਜਨ ਮੇਰਾ ਕਥਬੋਇਧੋਂ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕੀ,

ਚਿਰ ਹੋਆ ਲਗੇ ਦਾ ਓਹ ਛਨ੍ਹੋਂ ਆਹਲੀ ਚੌਕੀ,
 ਕਿਸ਼ ਚਿਰ ਹੋਰ ਤੂ ਬਸੋ
 ਦਰੱਹਕੇ ਮੇਰੇ ਬੇਹੜੇ ਦਿਧੇ ਅਡਿਧੇ ਛੰਡੇਆਂ ਨੈਈ ਇਨੀ ਕਥੋਝ।”
 (ਡੁਗਗਰ ਧਰਤੀ)

ਪ੍ਰੋਵ ਸ਼ਰਮਾ ਹੁਂਦੀ ਸਾਹਿਤ्य-ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਸੂਚੀ ਗੀ ਦਿਕਿਖਾਇ ਬੜਾਂਦਾ ਏ ਜੇ ਸਚਿੰ ਗੈ ਇਨ੍ਹੋਂ ਇਕ ਸਚਿੰ ਸਾਧਕਾ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਏ। ਇੰਦੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਚ ਜੀਵਨੈ ਦੇ ਸਮੂਲਚੇ ਰੰਗ ਚਿਤਰੋਏ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਨ। ਕੁਤੈ ਰੁਤੋਂ-ਛਾਰੋਂ ਦਾ ਰੌਸਲਾ ਨਜਾਰਾ, ਕੁਤੈ ਬਜੋਗਨ ਨਾਰ ਅਪਨੇ ਸਜ਼ਜਨੈ ਦੀ ਨਿਹਾਲਪਾ ਚ ਬੈਠੀ ਦੀ, ਕੁਤੈ ਡੁਗਗਰ ਭੂਮਿ ਦੀ ਛਾਦਰ ਨਾਰ ਤੇ ਡੁਗਗਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਤਸ਼ਵੀਰ ਇਨ੍ਹੋਂ ਰਚਨਾਏ ਚ ਮਿਲਦੀ ਏ।

7.3.3 ਕਵਿ ਪ੍ਰਦੁਮਨਸਿੰਹ ਜਿੰਦਾਹਿਧਾ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਜਗਤ ਗੀ ਤਾਂਦਾ ਧੋਗਦਾਨ

ਪ੍ਰਦੁਮਨਸਿੰਹ ਹੁਂਦਾ ਜਨਮ 11 ਅਪ੍ਰੈਲ 1937 ਗੀ ਗ੍ਰਾਂਡ ਜਿੰਦਾਹ ਤਸੀਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਚ ਹੋਆ। ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਹੁਂਦਾ ਨਾਂਡ ਸ਼ਵਾਤ ਨਾਂਡ ਸ਼ਵਾਤ ਸਿੰਹ ਜਮਵਾਲ ਤੇ ਮਾਤਾ ਹੁਂਦਾ ਨਾਂਡ ਸ਼ਵਾਤ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੇਵੀ ਏ। ਇੰਦੀ ਬੁਆ (ਮਾਤਾ) ਹੋਰ ਬਮਾਰ ਹਿਣਾ, ਇਸ ਲੇਈ ਇੰਦੀ ਮਾਸ਼ਸੀ ਨੇ ਗੈ ਇੰਨੋਂਗੀ ਪਾਲੇਆ ਪੋਸੇਆ। ਜਨਮ ਦੇ ਥੋੜੇ ਸ਼ੀਨੇ ਪਰੱਤ ਗੈ ਇੰਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਮਾਸੀ ਕੋਲ ਛੋਡੀ ਗੈ ਹੇ ਕੀ ਜੇ ਇੰਦੀ ਮਾਸੀ ਦੀ ਅਪਨੀ ਕੋਈ ਬੀ ਲੁਆਦ ਨੈਈ ਹੀ।

ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਹੋਰ ਬਲਲੋਂ-ਬਲਲੋਂ ਮਾਸੀ (ਜਿਸਗੀ ਇਹ ਅਮਾ ਕਰਿਧੈ ਕੁਆਲਦੇ ਹੋ) ਦੇ ਲਾਡ ਧਾਰ ਚ ਪਲਨ ਮਠੋਨ ਲਗੀ ਪੈ। ਅਪਨੀ ਅਮਾ ਕਨੈ ਇੰਨੋਂਗੀ ਬੀ ਬਡਾ ਹਿਰਖ ਹਾ। ਓਹ ਬੀ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਬਡਾ ਲਾਡ-ਧਾਰ ਕਰਦਿਧਾਂ ਹਿਣਾ। ਇੰਧੈ ਕਾਰਣ ਹਾ ਜੇ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਹੋਰ ਮਾਸੀ ਸ਼ਾ ਖਿੰਡਿਧੈ ਅਪਨੇ ਘਰ ਨੈਈ ਜਾਨਾ ਚਾਂਹਦੇ ਹੋ।

ਇੰਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪਢਾਈ ਗ੍ਰਾਂਡ ਚ ਗੈ ਹੋਈ। ਗ੍ਰਾਂਡ ਦੇ ਸ਼ਕੂਲਾ ਥਮਾਂ ਪੜਮੀ ਪਾਸ ਕਰਿਧੈ ਇਹ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਹਾਈ ਸ਼ਕੂਲ ਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਗੇ। ਰਾਜਪੂਤ ਸ਼ਕੂਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਚ ਛੇਮੀਂ ਦੀ ਕਕਾ ਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਹੋਰ ਬੀ ਜਾਂਗਲਾਤ ਦੇ ਮੈਹਕਮੇ ਥਮਾਂ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਹੋਈ ਗੇ ਹੋ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਹੋਨੇ ਮਗਰਾ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਹੁਂਦੀ ਸ਼ਕੂਲੀ ਫੀਸ ਦੇਨਾ ਬੀ ਇੰਦੇ ਪਿਤਾ ਆਸਤੈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਈ ਗੇਈ। ਕੀ ਜੇ ਘਟ ਪਿਨਸ਼ਨ ਹੋਨੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਘਰਾ ਦਾ ਗੁਜਾਰਾ ਬੀ ਬਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਨੈ ਚਲਦਾ ਹਾ।

ਦਸਮੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਹੋਰ ਅਪਨੇ ਸ਼ਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀ ਸਫਾਰਾ ਕਨੈ ਅਪਨੇ ਗੈ ਸ਼ਕੂਲਾ ਚ ਕਲਕੀਂ ਦਾ ਕਮ ਕਰਨ ਲਗੀ ਪੈ। ਇਸਦੇ ਬਾਦ ਇੰਨੋਂ ਸਟੇਟ ਸਰਿਕਿਸ ਹਾਊਸ ਚ ਨੌਕਰੀ ਬੀ ਕੀਤੀ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਕਨੈ-ਕਨੈ ਇਹ ਅਪਨੀ ਸ਼ਿਕਿਧਾ ਬੀ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਰੇਹ।

ਯੋਗਧਤਾ :-

1. ਸ਼ਿਰੋਮਨੀ ਡੋਗਰੀ
2. ਬੀਂਠ ਏਂਡ
3. ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਭਾਕਰ (ਗਾਧਨ ਤੇ ਤਬਲਾ) ਪ੍ਰਧਾਗ ਸੰਗੀਤ ਸਮਿਤਿ, ਅਲਹਾਬਾਦ
4. ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਕਲਾਕਾਰ (ਬੀਂਠ ਹਾਈ ਗ੍ਰੇਡ ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਗੀਤ, ਬੀਂਠ ਗ੍ਰੇਡ ਸੁਗਮ ਸੰਗੀਤ, ਬੀਂਠ ਹਾਈ ਗ੍ਰੇਡ ਨਾਟਕ)

ਕ੃ਤਿਤਵ :- ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਲਿਖਨੇ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸ਼ਕੂਲਾ ਥਮਾਂ ਗੇ ਹਾ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦਰਾਨ ਇੰਦੀ ਮਲਾਟੀ ਕਵਿ ਸ਼ਾਮ੍ਭੂਨਾਥ ਹੁੰਦੇ ਕਨੈ ਹੋਈ। ਜਿਸਲੈ ਸ਼ਾਮ੍ਭੂਨਾਥ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਅਪਨੀ ਲਿਖੀ ਦੀ ਡੋਗਰੀ ਰਾਮਾਯਣ ਸਨਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇੰਦੇ ਮਨਾ ਚ ਬੀ ਲੇਖਨ ਪਾਸੈ ਹੋਰ ਰੁਚਿ ਬਧੀ। ਜਿਸਲੈ ਇਨੋਂਗੀ ਅਪਨੀ ਲੇਖਨੀ ਪਰ ਸ਼ਾਮ੍ਭੂਨਾਥ ਹੁੰਦੇ ਪਾਸੇਆ ਹੈਸਲਾ ਅਫਯਾਈ ਮਿਲਨ ਲਗੀ ਪੇਈ ਤਾਂ ਇੰਦਾ ਦਿਲ ਹੋਰ ਬਧੀ ਗੇਆ। ਇਸੈ ਚਾਲੀ ਇੰਦੀ ਲੇਖਨੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ਘਸੂਤਡਿਆਂ ਮਾਰਨ ਲਗੀ ਪੇਈ। ਸਟੇਟ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਨਰਸਿੰਹ ਦੇਵ ਜਮਾਲ ਹੁੰਦੇ ਕਨੈ ਇੰਦਾ ਸਾਥ ਬਨੇਆ। ਆਹ ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਇੰਦਿਹਿੋਂ ਰਚਨਾਏਂ ਦਿਧੋਂ ਤ੍ਰੁਟਿਹਿੋਂ ਬਾਰੈ ਸਮਯਾਂਦੇ ਰੌਹਦੇ ਹੋ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਣ ਇੰਦੀ ਲੇਖਨੀ ਚ ਸੁਧਾਰ ਆਯਾ।

ਫ਼ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ ਪੂਰਣ ਸਿੱਹ ਹੁੰਦੇ ਸਾਥੈ ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਹੋਰ ਡੋਗਰੀ ਸਂਸਥਾ ਗੇ। ਜਿਥੈ ਜਾਇਥੈ ਇਨੋਂ ਗੀਤ ਬੀ ਗਾਵਾ ਜਿਸਗੀ ਸੁਨਿਧੈ ਸੰਸਥਾ ਚ ਬੈਠੇ ਦੇ ਲਖਾਰਿਹਿੋਂ ਇੰਦੇ ਗੀਤੈ ਦੀ ਸਰਾਹਨਾ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਸਿੱਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈਸਲਾ ਬਧੀ ਗੇਆ ਤੇ ਅਦੂ ਕੋਲਾ ਲੇਇਥੈ ਹੁਨ ਤਕ ਏਹ ਲਿਖਾ ਗੈ ਕਰਦੇ ਨ।

ਰਚਨਾ :-

1. ਫੁਹਾਰਾ	(ਡੋਗਰੀ ਗੀਤ—ਸਾਂਗੈਹ, ਸਵਰ ਲਿਪਿ ਬਦਲ) – 1974
2. ਜੀਵਨ ਸਾਰ	(ਡੋਗਰੀ ਭਕਿਤ ਰਚਨਾ ਸਾਂਗੈਹ) – 2005
3. ਗੀਤ ਸਰੋਵਰ	(ਡੋਗਰੀ ਭਕਿਤ ਰਚਨਾ ਸਾਂਗੈਹ) – 2006
4. ਬਡਿਆਂ ਸ਼ੈਲ ਕਵਿਤਾਂ	(ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ,—ਗਜ਼ਲ—ਗੀਤ ਸਾਂਗੈਹ) – 2006
5. ਗੀਤ ਸਾਰ	(ਡੋਗਰੀ ਪਦ ਚ) – 2007
6. ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਗੀਤ	(ਸੁਰਲਿਪਿ ਕਨੈ) – 2010
7. ਸੁਰ ਭਾਵ	(ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ—ਗੀਤ ਸਾਂਗੈਹ) – 2011

‘ਗੀਤ ਸਰੋਵਰ’ ਗੀ 2009 ਦਾ ਕੇਨ੍ਦ੍ਰੀਯ ਸਾਹਿਤਿਕ ਅਕੈਡਮੀ ਦਿਲੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਬੀ ਮਿਲੇ ਦਾ ਏ।

ਜਮ੍ਮੂ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਥਮਾਂ ਇੰਦਾ ਲਿਖੇ ਦਾ ਕੁਝ੍ਯੂ ਚੈਚਲੋ (ਟੇਲੀਫਿਲਮ) ਬੀ ਟੈਲੀਕਾਸਟ ਹੋਈ ਚੁਕੇ ਦਾ ਏ। ਢੁਗਰ ਦੇ ਡੋਗਰੀ ਗੀਤ ਟੈਲੀਸੀਰਿਯਲ ਬੀ ਟੈਲੀਕਾਸਟ ਹੋਈ ਚੁਕੇ ਦਾ ਏ।

ਜਮ੍ਮੂ ਰੇਡਿਯੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਇੰਦੇ ਲਿਖੇ ਦੇ ਗਾਵੇ ਦੇ, ਗਵਾਵੇ ਦੇ ਗੀਤ ਸਾਂਗੀਤ ਰੂਪਕ ਵਾਰਤਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਾਰਤ ਹੋਂਦੇ ਰੌਹਦੇ ਨ।

ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਹੋਰ ਰੇਡਿਯੋ ਦਾ ਗਾਨੇ ਚ ਬੀਂਹ ਹਾਈ ਗ੍ਰੇਡ (ਡੋਗਰੀ ਲੋਕ ਗੀਤ) ਤੇ ਬੀਂਹ ਹਾਈ ਗ੍ਰੇਡ ਗੈ ਨਾਟਕ ਚ ਨ। ਇੰਦੇ ਗਾਏ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੰਘ ਨ। ਪਰ ਸਾਰੋਂ ਕੋਲਾ ਜੈਦਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਗੀਤ ਹੋਆ “ਮਾਊਂ—ਮਾਊਂ ਕਰੈ ਮੇਰਾ ਬਿਲਲਾ”।

ਰੇਡਿਯੋ ਜਮ੍ਮੂ ਥਮਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਤ ਹੋਨੇ ਆਹਲਾ ‘ਦਰੀਚੇ’ (ਫੇਮਲੀ ਸੀਰਿਯਲ) ਚ ਇੰਦਾ ‘ਚਾਚੂ’ ਦਾ ਰੋਲ ਬੜਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਈ ਚੁਕੇ ਦਾ ਏ।

ਜਿਨੋਂ ਦਿਨੋਂ ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਹੋਰ ਰੇਡਿਯੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਰਣਬੀਰ ਹਾਈ ਸ਼ਕੂਲ ਚ ਹੋ ਤਾਂ ਇਨੋਂ ਬਚੋਂ ਦੇ ਕਾਰਘਕਮੋਂ ਚ ਬੀ ਗਾਏ ਦਾ ਏ।

1956 ਚ ਅਡੀਸ਼ਨ ਪਾਸ ਕਰਿਯੈ ਏਹ ਲਗਾਤਾਰ ਗਾਂਦੇ ਆਵਾ ਕਰਦੇ ਨ।

ਇਨੋਂਗੀ ਕੇਇਂਦੇ ਸੰਸਥਾਨੈ ਸਮਾਨਿਤ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ ਜਿੰਦੇ ਚ ਮੁਖ ਨ :-

1. ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ
2. ਸਾਹਿਤਿ ਅਕੈਡਮੀ ਦਿਲੀ
3. ਨਮੀ ਡੋਗਰੀ ਸੰਸਥਾ, ਜਮ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਡੁਗਰ ਸੰਗੀਤ ਸ਼੍ਰੀ' ਕਨੈ ਸਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ
4. ਡੋਗਰੀ ਸੰਸਥਾ ਜਮ੍ਹਾਂ
5. ਰਿਆਸ਼ਟੀ ਕਲਵਰਲ ਅਕੈਡਮੀ, ਜਮ੍ਹਾਂ
6. ਫ੍ਰੈਂਡਜ਼ ਕਲਬ ਜਮ੍ਹਾਂ
7. ਅਸਰਕਤੀ ਸਭਾ, ਜਮ੍ਹਾਂ
8. ਸਟੇਟ ਅਵਾਰਡ 2010
9. ਡੋਗਰਾ ਰਤਨ ਅਵਾਰਡ 2008–09
10. ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰਿ ਸਿੰਘ ਏਜੁਕੇਸ਼ਨਲ ਏਂਡ ਸੋਸ਼ਲ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਿਤ
11. ਪੋਸ਼ ਕਲਵਰਲ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਿਤ

ਰਿਧਾਸਤ ਦੇ ਕੋਈ ਪਤ੍ਰ—ਪਤ੍ਰਕਾਂ ਚ ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਰਚਨਾਂ ਛਪਦਿਆਂ ਰੌਹਦਿਆਂ ਨ ਜਿੰਦੇ ਚ ਮੁਖ ਨ :-

ਨਮੀ ਚੇਤਨਾ, ਫੁਲਵਾਡੀ, ਸਾਫ਼ਾ ਸਾਹਿਤਿ, ਡੋਗਰੀ ਸ਼ੀਰਾਜਾ, ਲੋਡ, ਜਮ੍ਹਾਂ—ਪ੍ਰਭਾਤ ਬਗੈਰਾ—ਬਗੈਰਾ।

ਇਨੋਂ ਅਪਨੇ ਸੰਗੀਤ ਕਾਰਧਕਮ ਅਪਨੀ ਰਿਧਾਸਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੀ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਚ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕੀਤੇ ਦੇ ਨ। ਅਪਨੇ ਦੇਸੈ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੀ ਜਿਧਾਂ ਫਾਂਸ ਹਾਲੈਂਡ ਚ ਬੀ ਕਾਰਧਕਮ ਕੀਤੇ ਦੇ ਨ।

ਲੇਖਨੀ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ ਇਨੋਂਗੀ ਝਾਮੇ ਦਾ ਬੀ ਸ਼ੌਕ ਰੇਹਾ ਏ। ਧਾਰਮਕ ਨਾਟਕ ਤੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਨਾਟਕੋਂ ਚ ਬੀ ਇਨੋਂ ਬਢੀ ਚਾਢਿਯੈ ਹਿੱਸਾ ਲੈਤਾ। ਇਨੋਂ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਿਤਾ ਚ ਇਨਾਮ ਬੀ ਜਿਤੇ ਦੇ ਨ। ਰਾਮਲੀਲਾ ਚ ਸੀਤਾ, ਲਕਸ਼ਣ, ਰਾਮ, ਖੇਵਟ ਤੇ ਜਨਕ ਦਾ ਬੀ ਅਭਿਨਿਧ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਸਾਮਾਜਿਕ ਝਾਮਾ “ਖਾਮੋਸ਼ ਅਦਾਲਤ ਜਾਰੀ ਹੈ”, “ਭਗਵਤਅਜ੍ਯੁਕਮ”, “ਸਰਪੈਂਚ”, “ਪੰਚ ਪਰਮੇਸਰ”, “ਸੁਨਾ ਤੇ ਸੁਆਰਥ”, “ਜਸਸਮਾਂ” ਆਦਿ ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਰਟ ਕੀਤੇ ਦੇ ਨ। ‘ਜਸਸਮਾਂ’ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਬੀ ਇਨੋਂ ਗੈ ਕਮਾਓਜ਼ ਕੀਤਾ ਹਾ।

ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਿਤਾ ਦੇ ਕਾਰਧਕਮੋਂ ਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਿਦਿਆਲਿਆ, ਕਲਵਰਲ ਅਕੈਡਮੀ, ਮਾਤਾ ਵੈਣਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਕਟਰਾ ਚ ਨਰਾਤੋਂ ਗੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਿਤਾ ਚ ਇਨੋਂ ਗੀ ਨਿਰਨਾਯਕ ਬਨਾਏ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ।

ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਨ ਹੋ ਕੇਇਂਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸੰਸਥਾਂ ਕਨੈ ਜੁਡੇ ਦੇ ਨ। ਉਂਦੇ ਚ ਮੁਖ ਕਿਸ ਇਧਾਂ ਨ :-

1. ਥ੍ਰੀ ਆਰਟਸ ਕਲਬ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ

2. संगीत महाविद्यालय, श्रीनगर
3. डोगरा मंडल, जम्मू
4. फ्रैंडज़ कलब, जम्मू
5. डोगरी संस्था, जम्मू
6. सरस्वति कला मन्दिर, जम्मू
7. रियास्ती कल्वरल संगम, जम्मू
8. कश्मीर नेशनल थिएटर्ज़, श्रीनगर बगैरा-बगैरा

प्रद्युमन होर नार्थज़ोन कल्वरल सैंटर, पटियाला दी प्रोग्राम एडवाइज़री कमेटी दे 15–20 साल सदस्य रेह न।

कनै गै रियास्ती कल्वरल अकैडमी दी जै'नरल कौसल दे सदस्य ते रेडियो कश्मीर जम्मू दी ऑडीशन कमेटी दे बी सदस्य न। लगभग 15 साल रेडियो दी नौकरी दौरान प्रद्युमन सिंह होर असिस्टेंट स्टेशन डायरेक्टर दे पद पर सेवानिबृत्त होए न।

इ'दे गीत च प्रकृति चितरण इक सजीव नमूना इ'यां ऐ :-

“धारा-धारा पौंदियां फुहारां मेरी जान
मनै दा पखेरू लै छुआले मेरी जान
उच्चे-उच्चे कीगरे'र बदल बसोऐ दे,
नीमें होई चीड़े ते दयारें कनै छोहै दे
चैने पासै रौंसलियां छारां मेरी जान”

(गीत)

कुदरत दा शलैपा दिक्खियै मन कुथै काबू राँहदा :-

“काले-काले बदलुएं गास पाया घेरा
सिकल दपैहरी दिक्खो पेई गेआ न्हेरा।
अंगनै च सरुऐ दा बूहटा अज्ज झुल्लेआ
होई गेआ तन-मन परबस्स मेरा”।

प्रद्युमन होर जित्थै शंगार, शलैपे ते प्रकृति दी गल्ल करदे न उथै देसै दी प्रगति दा प्रण बी लैंदे न :-

“जिस देसै बगदी गंगा जी
उत्त माहनू भुक्खा—नंगा की,
असें खून—पसीना इक करी
हुन डडले नाज उगाई दस्सना
असें नमां इतिहास बनाई दस्सना”।

प्रद्युमन सिंह होर इक प्रसिद्ध गीतकार ते संगीतकार दे रूप च मने जंदे न। इ'नेंगी संगीत स्वर लिपि दा बी पूरा ज्ञान ऐ। प्रद्युमन होर अपने गीतें दे कन्नै—कन्नै स्वर—लिपि बी दिंदे न जेहदे करी गीत गी मूल धुन अनुसान गाना सौक्ख्या होई जंदा ऐ। गीतकार ते संगीतकार दे कन्नै—कन्नै प्रद्युमन होर इक कुशल स्टेज कलाकार बी न।

7.3.4 कवि ध्यान सिंह ते डोगरी काव्य जगत गी उंदा योगदान

ठांध्यान सिंह हुंदा जनम तसील जम्मू दे घरोटा ग्रां च 2 मार्च 1939 च होआ। इ'दे पिता जी ठां सीता राम होर पटबारी हे। इ'दी माता जी दा नां तारा देवी ऐ। ठांध्यान सिंह हुंदा इक भ्रां ते दो भैनां हियां। एह इतिहासक पात्र मियां डीडो दे जुरह लंगेह दे खानदान चा न।

इ'नें अपनी शुरू दी पढ़ाई ग्रां दे स्कूलै चा गै कीती ते पही दसमीं एस० पी० एम० राजपूत स्कूल जम्मू थमां कीती। एम० ए० इ'नें इतिहास, राजनैतिक शास्त्र च कीती ते पही बी० ऐड० ते शिरोमनी दियां परीक्षां बी पास कीतियां।

ठांध्यान सिंह होरें अपना व्यवसायिक जीवन 1958 च स्कूल मास्टरी थमां शुरू कीता ते पही बतौर जिला शिक्षा योजना अधिकारी दे ओहदे परा 1997 च सेवानिवृत्त होई गे। अपनी नौकरी दौरान एह टीचन एसोसिएशन दे सक्रिय मैम्बर बी रेह ते इ'नेंगी इस दरान केर्इ संघर्ष बी करने पे। जिस करी इ'नेंगी किश जेल च बी जाना पेआ।

ठांध्यान सिंह होरें पढ़ाई दे दौरान गै लिखना शुरू करी दित्ता हा। इ'दा लिखे दा पैहला गीत हा –

“चंगा हुंदा न्हेरी च, तारें गी कुआलना”

जेहडा ‘तवी’ पत्रिका च छपेआ हा। एह गीत हाल्ली बी रेडियो च बलोंदा ऐ।

रचनां :-

1. फिलहाल	(कवता संग्रह) – 1987
2. सिलसिला	(कवता संग्रह) – 1989
3. रुटट – राहडे	(लेख संग्रह) – 1990
4. पढ़दे–गुढ़दे रौहना	(बाल कवता संग्रह) – 1991

5.	ਸਾਰਿਸਤਾ	(ਕਵਤਾ ਸਂਗੈਹ) – 1993
6.	ਸੋਸ	(ਕਵਤਾ ਸਂਗੈਹ) – 2000
7.	ਰਮਜੀ ਮਿਸਲ	(ਕਵਤਾ ਸਂਗੈਹ) – 2002
8.	ਜ਼ਾਨ ਧਾਨ	(ਨਿਬੰਧ ਸਂਗੈਹ) – 2003
9.	ਪਿੰਡ ਕੁਨ ਜੋਆਡੇਆ	(ਨਾਟਕ) – 2004
10.	ਝੁਸ-ਮੁਸਾ	(ਕਵਤਾ ਸਂਗੈਹ) – 2005
11.	ਅਵਜ ਸਮਾਧਾਮ	(ਨਾਟਕ) – 2006
12.	ਲੋਕ ਲੇਖ	(ਨਿਬੰਧ ਲੇਖ ਸਂਗੈਹ) – 2006
13.	ਪਰਛਾਮੋਂ ਦੀ ਲੋਤ	(ਕਵਤਾ ਸਂਗੈਹ) – 2009

ਡੋਗਰਾ ਲੋਕ ਸਾਂਕੁਤਿ ਗੀ ਸਾਂਭੀ–ਸਮਾਲੀ ਰਕਖਨੇ ਚ ਠਾਠ ਧਿਆਨ ਸਿੱਹ ਹੁੰਦਾ ਬਡਾ ਗੈ ਨਮੁਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਏ। ਇਨ੍ਹੋਂ ਡੋਗਰਾ ਲੋਕ ਸਾਂਕੁਤਿ ਦੇ ਦਿਨਾਂ–ਦਿਨ ਲੁਪਤ ਹੋਂਦੇ ਰੁਟ੍ਰ ਰਾਹਡੇ, ਭਾਖਾਂ, ਲੋਹਡੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਗੀਤੋਂ ਗੀਤੋਂ ਹਾਰਿਕੈਮ ਰਕਖਨੇ ਗਿਤੈ ਅਪਨੀ ਸੰਸਥਾ “ਡੁਗਰ ਸਾਂਕੁਤਿ ਸਾਂਗਮ ਬਟੈਹਰਾ” ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ “ਡੁਗਰ ਦੇ ਗ੍ਰਾਂਏ–ਗ੍ਰਾਂਏ ਚ ਜਾਇਥੈ ਲੋਕਾਂ ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਨ–ਤੇਹਾਰੋਂ ਗੀ ਮਨਾਨੇ ਦੀ ਪਿਰਤ ਚਲਾਈ ਰਕਖੀ। ਗ੍ਰਾਂਏ ਚ ਭਾਖਿਆਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਟੋਲਿਆਂ ਤੇਆਰ ਕਰਿਯੈ ਗ੍ਰਾਂਏ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਰੇਡਿਯੋ ਉਪਰ ਬੀ ਗਾਨੇ ਗੁਆਏ। ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੈ ਧਿਆਨ ਸਿੱਹ ਹੁੰਦੇ ਬੋਲ ਨ –

“ਮੇਰੈ ਆਸਤੈ ਡੋਗਰੀ ਛੱਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗੈ ਨੇਈ ਸਾਂਕੁਤਿ ਬੀ ਏ।”

ਸਮਾਨ :–

1. ਡੋਗਰੀ ਸੰਸਥਾ ਜਮ੍ਮੂ – 1996
2. Social Forestry Directorate Jammu - 1996
3. Association of Litteratures, Folk Tourist Artist (ALFA) - 1996
4. Tourism Deptt. Jammu - 2004
5. Jammu Festival - 2004
6. Dogra Saddar Sabha Jammu - 2004
7. ਸਾਹਿਤਿਕ ਸਭਾ ਅਖਨੂਰ (ਡੁਗਰ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰਤਨ) – 2007

ਸ਼ਾਂਗਾਰ, ਹਿਰਖ, ਪਾਰ, ਬੇਦਨਾ, ਨਿਜੀ ਸੋਚ ਤੇ ਅਹਸਾਸ ਪਰ ਆਧਾਰਤ ਇੰਦਿਆਂ ਕਵਤਾਂ ਪਤ੍ਰ–ਪਤ੍ਰਿਕਾਏਂ ਚ ਛਪਦਿਯਾਂ ਰੱਹਦਿਆਂ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਂ ਸੁਨਦਰ, ਭਾਵਪੂਰਣ ਗੀਤ ਬੀ ਲਿਖੇ ਦੇ ਨ।

ਕਵਿ ਦੀ ਸੈਹਜ ਕਲਪਨਾ, ਅਨੁਭੂਤਿ ਤੇ ਘਿਰੀ ਦੁਆਰੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਤਰਣ –

“ਚੇਤੋਂ ਦੀ ਸਰਾਈ ਚ ਦੁਆਸਿਧੇ ਦਾ ਡੇਰਾ ਏ,
 ਸੋਚੋਂ ਦੀ ਗੈਹਲਿਧੇ ਚ ਹੀਖਿਧੇ ਦਾ ਫੇਰਾ ਏ।
 ਗੈਹਲਿਧੇ ਦੇ ਫੇਰ—ਘੇਰੋਂ ਭੁਲ ਇੰਜੋ ਆਈ ਜਾ,
 ਮਨਸੋ ਓ ਪਾਡੀ ਮਿਤਰ ਮਨ ਇੰਜੋ ਭਾਈ ਜਾ,
 ਅਕਿਖਿਧੇ ਦੀ ਸੇਜਾ ਪਰ ਨੰਦਰ ਬਛਾਈ ਜਾ।
 ਖੇਤੋਂ ਦੇ ਮਿਤ ਖੋਲਾਂ ਬਿਤ ਜੋ ਘਨੇਰਾ ਏ,
 ਚਿਤੈ ਦੀ ਸਰਾਈ ਚ ਦੁਆਸਿਧੇ ਦਾ ਡੇਰਾ ਏ।”

(ਚਿਤੈ ਦੀ ਸਰਾਈ)

ਕਲਲੇਪਨ, ਕਲਾਪੇ ਚ, ਦੂਰ ਗੇਦੇ ਸਜ਼ਜਨੇਂ ਦਾ ਇਕ ਅਹਸਾਸ :-

“ਚੰਗਾ ਹੋਂਦਾ ਨਹੋਂ ਬਿਚ ਤਾਰੋਂ ਗੀ ਕੋਆਲਨਾ,
 ਦੂਰ ਗੇਦੇ ਸਜ਼ਜਨੇਂ ਦੇ ਚੇਤੋਂ ਗੀ ਸਮਾਲਨਾ
 ਦੂਰ ਗਾਸਾ, ਤੇਰੀ ਆਸਾ, ਤੇਰਾ ਚੇਤਾ ਰੌਹਦਾ ਏ,
 ਕੋਲ—ਕੋਲ ਸਦਦਨੀ ਆਂ, ਦੂਰ ਬੈਠਾ ਰੌਹਦਾ ਏ।
 ਨੀਰ ਮੇਰੇ ਨੈਨੋਂ ਬਿਚਵਾ ਢੁਲੀ—ਢੁਲੀ ਪੌਂਦਾ ਏ,
 ਕਦੂੰ ਆਨੀ ਸੁਖੈ ਦਿਧੇ ਨੰਦਰੋਂ ਸੁਆਲਨਾ ਏ।”

(ਗੀਤ)

ਸੌਹਰੈ ਘਰ, ਬਾਬਲ, ਅਮ਼ਬਡੀ, ਭੈਨ—ਭਰਾਏਂ, ਸ਼ਹੇਲਡਿਧੇਂ ਨੇ ਬੀਤੇ ਦੇ ਸੁਖੀ ਧਾਡੇਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਔਨਾ ਸ਼ਵਾਭਕ ਏ।
 ਇਕ ਬੇਦਨਾ ਭਰੋਚਾ ਬਰਣ —

“ਬਦਲੋਂ ਹਤਥ ਸਾਦਾ ਭੇਜ, ਸਹ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਓ
 ਛਿਲ੍ਹੂ ਮੈਂਕਨ ਬੇਹੱਡੈ ਹੁਨ ਸਮ੍ਭੀ ਗੇ ਕਾਏ ਓ।
 ਦਬਡੈ ਦੀ ਸੈਲਤਨ ਭੇਜ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਓ,
 ਆਂਢ—ਗੋਆਂਢ ਜੇਕੇ ਤਨਦੂਰ ਨ ਤਾਏ ਓ,
 ਅਸੋਈ ਸੇਕ ਪੁਜਾ ਦਾ ਮਤਾ ਮੇਰੀ ਓ।
 ਬਦਲੋਂ ਹਤਥ ਸਾਦਾ ਭੇਜ, ਸਹ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਓ।”

(ਭਾਖਾ)

7.3.5 मुहम्मद यासीन बेग हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी साहित्य गी उंदा योगदान :-

जीवन परिचे :-

मुहम्मद यासीन बेग, जनाब अब्दुल करीब बेग दे साहबजादे न। इंदा जनम जनवरी 1943 ई० गी होआ हा। इंदी माता गुलाम फातिमा शायराना रुझान रखदियां हियां। फरियाद कौसरी नांड कन्नै पंजाबी नाअंतें दा उंदा इक संग्रैह सन् 1936 ई० च छपेआ हा। यासीन बेग गी कविता लिखने दी रुचि उंदी माता दी देन ऐ।

बेग होर रणबीर हाई स्कूल दे विद्यार्थी रेह न। एम० ए० एम० कॉलेज थामां इ'नें सन् 1963 ई० च ग्रेजुएशन कीती। इसदे बाद इ'नें अलीगढ़ यूनीवर्सिटी चा लाईब्रेरी साईंस च ग्रेजुएशन दा कोर्स बी पास कीता। पही जम्मू यूनीवर्सिटी च एम० ए० उर्दू दी परीक्षा च गोल्ड मैडल प्राप्त कीता।

बेग होरें इक-दो मैहकमें च आरजी नौकरी करने दे बाद सन् 1964 ई० च रियासती अकैडमी च लाइब्रेरियन नियुक्त होई गे। बेग होरें मैहकमा ऐक्साईज़ च बतौर डिप्टी ऐक्साईज़ कमिशनर कम्म कीते दा ऐ। शेर-ओ-शायरी दे अलावा बेग होर झामे च बी दिलचस्पी रखदे हे। इ'नें कई झामें च हिस्सा बी लैते दा ऐ।

इ'नें शायरी दा श्रीगणेश उर्दू च कीता हा। बेग हुंदा पैहला शेरी मजमूआ “शाख-ए-सनोबर के तले” उनवान कन्नै 1986 ई० च छपेआ हा। 1967 ई० कोला 1982 ई० तगर बेग होर लगातार दिल्ली च शंकर शाद पोसेआ आयोजित उ'नें मुशायरें च हिस्सा लैंदे रेह जिंदे च भारत दे चुने दे नामवर शायर शिरकत करदे न।

यासीन बेग होरें उर्दू दे कन्नै-कन्नै पंजाबी भाशा च बी तबअ॑ अजमाई कीती। उर्दू ते पंजाबी दे कन्नै-कन्नै एह डोगरी च बी लिखदे रेह न। इंदियां डोगरी दियां किश रचनां ‘शीराज़ा’ (डोगरी) ते ‘नर्मं चेतना’ च छपी दियां न। बेग होरें कविता दे कन्नै-कन्नै डोगरी कहानियें च बी अपनी कलम चुककी दी ऐ। बुनियादी तौरै पर बेग होर कवि न। डोगरी संस्था दियें, डोगरा भवन कर्ण नगर च होने आहलियें गोशिटयें च बेग होर लगातार हिस्सा लैंदे रेह न। पही 1988 ई० च बेग हुंदा लम्मी कविता दा संग्रैह ‘शब्द अमरत’ छपियै सामनै आया।

इस कविता दा श्री गणेश कवि नै न्हेरे काले बंद ते तंग कमरे च कैद होने दी जिस स्थिति दे हवाले कन्नै कीता ऐ, ओह इस कविता दा बड़ा अहम मरकज़ी एहसास ऐ। जियां :-

“जुगै थमां

इस कमरे च /मेरा बजूद

इक बंधुआ (मजूरै) आंगर बज्जे दा,

धारें पर पौने आहली बर्फू आंगर

समें दी धुपै कन्नै

पल-पल घुलदा रोहदा ऐ।”

ਇਸ ਨਜ਼ਮ ਚ ਸ਼ਾਯਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਬੌਦਧਕ ਪ੍ਰਤਿਕਿਧਿਆ ਚ ਜੋ ਗਲਲ ਫੁਲਿੰਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਗੈ ਸਾਰੀ ਨਜ਼ਮ ਚ ਵਧਾਪੀ ਦੀ ਬੀ ਏ – ਓਹ ਏ ਰਾਂਗੋਂ, ਧਰ੍ਮੋ, ਨਸਲੋਂ ਤੇ ਸਿਧਾਸੀ ਧੇਰੇ–ਬਾਦਿਧੋਂ ਚ ਬਣਾਏ ਦੇ ਮਨੁਕਖੈ ਚ ਸਾਂਝੇ ਰਿਖਿਤੋਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਧਾਗੋਂ ਦੀ ਤਪਾਸ ਪਾਰ–ਮਮਤਾ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੁਖੈ–ਸੁਖੈ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਸ਼ੇਵੇਦਨਾ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਰਿਯਾਲੀ ਤੇ ਨੀਲੇ ਗਗਨ ਦੀ ਵੁਸਅਤ ਦੀ ਤਰਸਾਂਦ। ਨਹੋਂ ਚ ਗੁਮ ਹੋਈ ਜਾ ਕਰਦਿਧੋਂ ਕਿਰਣਾਂ ਦੀ ਤਰਸਾਂਦ। ਸਾਂਝੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਸੁਕਦੇ ਜਾ ਕਰਦੇ ਚੱਖਮੋਂ ਦੀ ਤਰਸਾਂਦ। ਤੇ ਦੁਨਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਰੌਲੇ ਭਰੋਚੀ ਭੀਡੈ ਚ ਇਕਕਲੇ ਹੋਨੇ ਵਾ ਸਨੈ ਗੀ ਕਚੋਟਦਾ ਅਹਸਾਸ। ਜਿਧਾਂ –

“ਇਕਕਲੇਪਨੈ ਦਾ ਜਾਂਗਲ,
ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਗਾ ਕਰਦਾ ਏ।
ਜੀਦੇ ਇਲਲਡ
ਮੋਏ ਦੇ ਇਲਲਡੈ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾ ਕਰਦੇ ਨ।”

×   ×   ×

“ਗੀਤਾ, ਏਹਦਨਾਮੇ / ਕੁਰਾਨ,
ਮੇਰੇ ਤਰਕਸ਼ ਦਾ ਖੀਰਲਾ ਤੀਰ ਬੀ
ਮੁਕਕਾ ਗੇਦਾ ਏ।”

×   ×   ×

“ਅਮਿਮਨ੍ਯੁ ਚਕਾਵ੍ਯੂਹ ਚਾ
ਕਦੋਂ ਬਾਹਰ ਨੇਈ ਨਿਕਲੀ ਸਕਦਾ।
ਮੇਰੇ ਦਾਗੋਂ ਦਾ ਅਲਾਜ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਡੱਕਟਰ,
ਸੂਰਜ ਗੀ ਤੁਘੈ ਕਰਦੇ ਨ।”

7.4 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਡੱਠ ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸਾਹਿਤਿਆ ਪਰਿਚੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋਈ ਤਾਂਦਿਧੋਂ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦਾ ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਚ ਸਥਾਨ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰੋ।
2. ਡੱਠ ਚਮਧਾ ਸ਼ਰਮਾ ਹੁੰਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋਈ ਤਾਂਦਿਧੋਂ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦਾ ਮੂਲਧਾਂਕਨ ਕਰੋ।
3. “ਪ੍ਰਦ੍ਯੁਮਨ ਸਿੱਹ ਜਿੰਦ੍ਰਾਹਿਆ ਕਵਿ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ ਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਸਾਂਗੀਤਕਾਰ ਬੀ ਨ” ਤੁਸ ਕੁਝੈ ਤਗਰ ਸੈਹਮਤ ਓ।
4. ਧਾਨ ਸਿੱਹ ਹੁੰਦਾ ਢੁਗਰ ਸੱਸ਼੍ਰਕਤਿ ਗੀ ਸਮਾਲਨੇ ਚ ਕੇਹ ਯੋਗਦਾਨ ਏ?

7.5 ਸਹਾਯਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

1. ਸਾਫ਼ਾ ਸਾਹਿਤਿਆ (ਵਿਕਿਤਤਵ ਅੰਕ) – 2002
2. ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ – ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ
3. ਪ੍ਰਦ੍ਯੁਮਨ ਸਿੱਹ ਹੁੰਦੇ ਕਨੈ ਖੁਦ ਮਲਾਟੀ ਕਹਿਏ ਤਾਂਦੇ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ।

oooooooo

रूपरेखा

8.1 उद्देश्य

इस यूनिट दे पाठें गी पढ़ने परैन्त विद्यार्थियें गी अपने पाठ्यक्रम च लगो दे डोगरी कवियें दे जीवन परिचे ते डोगरी साहित्य गी उंदे योगदान दे बारे च सरोखड़ जानकारी होई सकडन। इसदे इलावा विद्यार्थियें च इनें कवियें दे भाव ते कला दौनें दृश्यितयें करनै मूल्यांकन करने दी समग्री बी पैदा होग ते विद्यार्थी इनें कवियें दे जीन ते उंदी काव्य—सिरजना सरबंधी सुआलें दे उत्तर देने दी योग्यता हासल करी सकडन।

8.2 पाठ—परिचे

इस यूनिट च डोगरी दे प्रमुख कवियें कुलदीप सिंह जंद्राहिया, ज्ञानेश्वर, इंदरजीत केसर, शिवदेव सिंह सुशील ते ओम विद्यार्थी दे जीवन परिचे ते डोगरी कविता साहित्य गी उंदे योगदान दी चर्चा कीती दी ऐ।

8.3 पाठ—प्रक्रिया

8.3.1 कुलदीप सिंह जंद्राहिया हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी कविता गी उंदा योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां
- (iii) कविता गी योगदान

8.3.2 इंदरजीत केसर हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी साहित्य गी योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां
- (iii) कविता गी योगदान

8.3.3 ज्ञानेश्वर हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी साहित्य गी योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां

(iii) कविता गी योगदान

8.3.4 ओम विद्यार्थी हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी कविता गी योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां
- (iii) कविता गी योगदान

8.3.5 शिवदेव सिंह सुशील हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी साहित्य गी योगदान।

- (i) जीवन परिचे
- (ii) रचनां
- (iii) कविता गी योगदान

8.3.1 कुलदीप सिंह जिंद्राहिया हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी कविता गी योगदान।

(i) जीवन परिचे :-

भाशा ते बानगी ते भावे दी सुंदरता कुलदीप सिंह हुंदे काव्य दी पन्छान ऐ। उंदी कविता च जित्थै शंगार रस दी प्रधानता ऐ उत्थै प्राकृतिक चित्रण दे कन्नै कुतै—कुतै निजी दर्द ते निजी सोच दा एहसास बी होंदा ऐ।

इंदा जनਮ 24 अगस्त 1945 गी जिन्द्राह ग्रांड दे इक रसदे—बसदे परिवार च ठाठ रुमाल सिंह जम्बाल हुंदे घर होआ। प्राइमरी तगर दी पढ़ाई इनें अपने ग्रांड गै कीती ते बाद च जम्मू आई गे। इत्थै इनें एम० ए० कॉमर्स कीती। लिखना इनें 1969 च शुरू कीता।

मस्त—मलंग ते हसमुख कवि जिंद्राहिया होर अपने मिट्ठे सुरें कवि सम्मेलने च रंग ब'न्नी दिंदे हे।

(ii) रचनां :-

1. डबरी दी मौत (कविता संग्रह)
2. न्हेरे रस्ते चानन होए (स्व० नरेन्द्र खजूरिया दे हिंदी नाटक दा डोगरी अनुवाद)
3. मांगमी पशाकड़ी (साहित्य अकादेमी आसेआ पुरस्कृत)

कुदरती शलैपे च रौहने करी कवि दा मन प्रकृति आहली बक्खी मता खचोंदा ऐ ते उस्सै कुदरती शलैपे दा गुणगान उनें अपनी कविता च कीते दा ऐ। :-

कलिये झुंड गुहाड़ी लैते, भौरे रुण—झुन लाई,
कोयल कूकी साददे दिंदी, ब्हार बसंत आई।

ਵਿਕਿਤਗਤ ਪੀਡ ਮੁਲ੍ਲੀ ਦੂਏਂ ਦਾ ਦਰਦ ਬੁਜ਼ਨਾ ਕਹਿ ਦੇ ਵਿਕਿਤਤਵ ਦੀ ਪਨਾਨ ਕਰਾਂਦਾ ਐ।

ਢੂਹਗੇ—ਢੂਹਗੇ ਨਾਲੁਏਂ ਫਿਰਿਧੈ, ਗੀਤ ਮਨੈ ਦੇ ਗਾਏ,
ਪੀਡ ਬਗਾਨੀ ਆਪੂ ਸ਼ਹਾਰੀ, ਬਖਲੇ ਮਨ ਪਤਯਾਏ।

ਵਿਰਹ, ਨਰਾਸਾ ਦਾ ਸੂਖਮ ਵਰਣਨ –

ਤਾਰਾ ਜਿਸਲੈ ਕੋਈ ਤੁਟਦਾ, ਏਹ ਮਨ ਥਰ—ਥਰ ਕਮਦਾ,
ਇਨੋਂ ਬਛੋਡੇ ਦਾ ਹਿਰਦੇ ਚਾ, ਮਿਲਨੇ ਦਾ ਚਾਡ ਸਮਝਦਾ।”

ਆਸਾ ਦੀ ਲੋਡ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਐ।

ਤੁਗੀ ਫੁਲ ਖਿਡੇ ਦੇ ਭਾਂਦੇ ਨ, ਪਰ ਕਂਡੇ ਸਿਗੀ ਪਾਰੇ ਨ,
ਜੇ ਨਜਰ ਸੁਜਾਖੀ ਹੋਏ ਤਾਂ, ਨਹੋਰੇ ਬੀ ਲਕਖ ਨਜਾਰੇ ਨ।”

ਕਹਿ ਦੇ ਮਨੈ ਚ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਵਰਗ ਤਾਈ ਸਹਾਨੁਭੂਤਿ ਐ ਤੇ ਦ੃ਸ਼ਿਟਕੋਣ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਐ –

ਛੜਾ ਤੂਂ ਕਮਮ ਗੈ ਭਾਖਾ, ਏਹ ਗਰੰਦ ਕੇਹ ਪਾਲੇ ਕੇਹ,
ਤਤੋਡੇਂ ਪੈਰੋਂ ਤੂਂ ਸ਼ਹਾਰੇ, ਤੇ ਹਥ ਜ਼ਹਾਰ ਛਾਲੇ ਪੇ।”

ਆਸਾ ਦੀ ਲੋਡ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਐ।

8.3.2 ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ ਕੇਸਰ ਹੁਨਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਭੋਗਰੀ ਕਹਿਤਾ ਗੀ ਯੋਗਦਾਨ ਤੇ ਮੁਲਧਾਂਕਨ।

(i) **ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :-**

ਭੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਯਾਦਗਾਰੀ ਜਗਤ ਚ ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ ਕੇਸਰ ਹੁਨਦਾ ਕਹਿ ਤੇ ਉਪਨਾਥ ਕੇਸਰ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਟਕੋਹਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਐ। ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ ਜਨਮ 9 ਅਕਤੂਬਰ 1946 ਈਂਦ੍ਰ ਚ ਕਟਡਾ ਵੈਂਸ਼ਨੋਦੇਵੀ ਚ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰਨਾਥ ਕੇਸਰ ਹੁਨਦੇ ਘਰ ਹੋਆ। ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰਨਾਥ ਹੁਨਦੀ ਜਨਮੂ ਚ ਲੌਹਕੀ ਹਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਹੀ। ਇੱਥੋਂ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਪਦਾਰ्थ—ਲਖਾਈ ਬੀ ਆਮਤੌਰਾ ਪਰ ਜਨਮੂ ਚ ਗੈ ਹੋਈ। ਇੰਨੋਂ ਆਰਮੰਦੀ ਪਾਸ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੌਹਕੀ ਨੌਕਰੀ ਨੈਹੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰੀ ਲੈਂਦੀ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਕਨੌਨੈ—ਕਨੌਨੈ ਬੀਂਠ ਏਂਡ ਑ਨੰਜ ਕੀਤੀ। 1966 ਈਂਦ੍ਰ ਚ ਸਟੈਨੋਗ੍ਰਾਫੀ ਦੀ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ ਕਰਨੇ ਪੈਰੈਨਟ ਨੌਕਰੀ ਚ ਤਰਕੀ ਹੋਈ ਗੈਂਦੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਲਾ ਓਹ ਅਪਨੀ ਨੌਕਰੀ ਚ ਅਗੁੰਡੇ ਗੈ ਅਗੁੰਡੇ ਬਦਖੇ ਗੇ। ਸਨ् 1968 ਈਂਦ੍ਰ ਕੋਲਾ ਲੇਈ 31 ਅਕਤੂਬਰ 2004 ਚ ਰਟੈਰ ਹੋਨੇ ਤੱਕ ਸੈਕ੍ਰੇਟਰੇਟ ਚ ਗੈ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। 1990 ਕੋਲਾ ਲੇਈ 2004 ਤੱਕ ਏਡਵਾਈਜ਼ਰ ਟੂ ਗਰਵਰਨਰ—ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕ੍ਰੇਟਰੀ, ਡਿਪਟੀ ਸੈਕ੍ਰੇਟਰੀ ਤੇ ਫਿੰਨੈਂਸ਼ਨਾਲ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਬਕਖ—ਬਕਖ ਔਹਦੇ ਪਰਾ ਕਮਮ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਰਟੈਰ ਹੋਈ ਗੇ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਤੱਕ ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗਲਲ ਐ, ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਬਾਹ ਵਾਹ 29 ਜੂਨ 1971 ਈਂਦ੍ਰ ਗੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸਾਹਿਤੀ ਦੇਵੀ ਹੁਨਦੇ ਕਨੌਨੈ ਹੋਆ।

ਤਾਂਨੇ ਗੈ ਕੇਸਰ ਹੁੰਦੇ ਅਸਤ—ਵਾਲ ਘਰੈ ਗੀ ਸਾਮੇਆ ਸੁਆਰੇਆ। ਸਾਵਿਤ੍ਰੀ ਹੋਰ ਆਪੂ ਬੀ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਮਲਾਜਮ ਨ। ਇੰਦੀ ਇਕ ਧੀਡ ਤੇ ਇਕ ਜਾਗਤ ਏ। ਦੌਨੋਂ ਬਚ੍ਚੇ ਗੀ ਓਹ ਮਾਂ ਭਗਵਤੀ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮਨਦੇ ਨ। ਕੇਸਰ ਹੋਰ ਹਰ ਪਾਸੇਆ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਤੇ ਸਫਲ ਜੀਨ ਜੀਆ ਕਰਦੇ ਨ।

ਕੇਸਰ ਹੋਰੋਂ ਗੀ ਲਿਖਨੇ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਮੁੱਢਾ ਥਮਾਂ ਗੈ ਹਾ ਪਰ 1967 ਮੁਸਲਸਲ ਲਿਖਦੇ ਗੈ ਰੇਹ। ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਖਸਤਾ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਅਪਨਾ ਕਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨੇਈ ਕਰੋਆਈ ਸਕੇ ਪਰ 1998 ਈਂਠ ਚ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਖੇਤਰ ਚ 'ਫੁਲ ਖਿੜਦੇ ਰੇਹ' ਨਾਂਡ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋਆਨੇ ਦੇ ਕਨੈਂ ਗੈ ਏਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬਰੋਬਰ ਚਲਦਾ ਗੈ ਰੇਹਾ। ਕੇਸਰ ਹੋਰ ਹਰ ਬਾਰੇ ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋਆਨੇ ਪਿਛੇ ਮਾਤਾ ਸਰਖਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਤੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮਨਦੇ ਨ।

ਕੇਸਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਰਚਨਾਂ :-

1.	ਫੁਲ ਖਿੜਦੇ ਰੇਹ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਂਹ)	1998
2.	ਕੁਂਗਲੀ ਆਸ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਂਹ)	1999
3.	ਸਰਬਨਥ	(ਉਪਨਿਆਸ)	2000
4.	ਸੂਖਮ ਕਧਾਰੀ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਂਹ)	2001
5.	ਮਾਤਰੇਆਂ	(ਉਪਨਿਆਸ)	2002
6.	ਸੌਲਾ ਚਨ੍ਨ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਂਹ)	2003
7.	ਮੂਰਤੀ	(ਉਪਨਿਆਸ)	2004
8.	ਜੋਤ ਜਗੈ ਦਰਬਾਰ	(ਮਜਨ)	2005
9.	ਮਨੈ ਦਾ ਚਨਹਾਂਡ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਂਹ)	2006
10.	ਯੌਲ	(ਉਪਨਿਆਸ)	2007
11.	ਭਾਗੀਰਥ	(ਉਪਨਿਆਸ)	2016

ਕੇਸਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕ੃ਤਿਯਾਂ ਦਾ ਮੂਲਧਾਰਨ :-

"ਫੁਲ ਖਿੜਦੇ ਰੇਹ" ਕਵਤਾ—ਗੀਤ ਸਾਂਗੈਂਹ ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੇਸਰ ਹੁੰਦਾ ਪੈਹਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਏ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਚ ਕਵਤਾ, ਮਜਨ ਤੇ ਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ ਦੇ ਨ। ਕੇਸਰ ਹੋਰੋਂ ਇਕ ਕਵਤਾ ਚ ਭਾਗੋਂ ਦੀ ਗਲਲ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ ਜੇ ਜਿਸਦੇ ਭਾਗੋਂ ਜੇ ਕਿਸ ਲਿਖੇ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤਸੀ ਤਾਂਧੀ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਜਿਸਦੇ ਭਾਗੋਂ ਚ ਧੁਣਾਂ ਜਾਂ ਕੱਡੇ ਧਾਨਿ ਔਕਖਾਂ—ਅੜਚਨਾਂ ਲਿਖੀ ਦਿਧਾਂ ਹੋਂਦਿਆਂ ਨ ਉਸਦੇ ਅਗੋਂ ਜਿਨ੍ਹਿਆਂ ਮਰਜੀ ਹਾਰਾਂ ਔਨ ਫਹੀ ਬੀ ਓਹ ਅਗਡਾ ਚਲਦਾ ਗੈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜਿਧੀਆਂ :-

"ਜਿਸਦੇ ਭਾਗੋਂ ਛਡਿਆਂ ਧੁਣਾਂ ਕੁਝ ਕਰਨੀ ਏ ਛਾਂ ਤਸੀ,
ਜੋ ਬੜਾ ਦੀ ਗੋਦਾ ਪਲੇਆ, ਕੁਝ ਕਰਨੀ ਏ ਮਾਂ ਤਸੀ।

जेहदा नीं कोई संगी—साथी कु'न करना ऐ प्यार उसी,

जेहदा भाग लिखे दा कंदें, केह भाखा ऐ हार उसी ॥”

कवि दा नराशावादी रुझान “चढ़दा चन्न घरोंदा सूरज” शीर्षक दी कविता च उबड़ा चकोए दा लभदा ऐ। कवि दे मताबक जिसलै चन्न चढ़दा ऐ ते सूरज घरोई जंदा ऐ तां हर बक्खी निम्मोझानी यानि चुप्पी छाई जंदी ऐ। सुहामी संजां नराशा आहली गंद चुकिकयै चौन्नं पास्सै छाई जंदी ऐ। बोल न :-

“गंद भैड़ी एह लोको मेरे,

नैनें नीर बगाई जंदी ।

गंद नराशा दी चुकिकयै,

शाम सुहामी आई जंदी” ।

“निम्मा—निम्मा हास्सा” कविता संग्रह दियें नारी दे सोहल शलैपे ते सील सुआतम आहलियें कविताएं दे केन्द्र च कवि दी जीवन साथी उसदी पत्नी, सेही होंदी ऐ इस मर्म गी इस संकलन दी कविता “छलैपा” बडे स्पष्ट अंदाज च खोहलदी ऐ। कविता दे बोल दिक्खो :-

“ओठें उपर गज़ल सुहानी,

अकिखयां उपर गीत मड़ी ।

तुगी बठालियै कोल सवित्री,

लिखै दा इंदरजीत मड़ी ॥”

कवि उसदी सूरत दा गै नेई सीरत दा बी कायल ऐ इस करी उसने इस रिश्ते गी बड़ा नायाब रिश्ता म’नदे होई बाकी सब रिश्तें थमां ओचन, ओपरा ते सिरमौर गलांदे आक्खे दा ऐ :-

“नाते साक बत्हेरे न, पर,

एहका साथ बक्खरा ऐ ।

बाकी कौड़ा खट्टा—मिट्टा पर,

एह मिट्ठे दा खक्खरा ऐ ।

जे तूं मेरा गीत ऐं अडिये,

अ’ऊं तेरा संगीत मड़ी ।

तुगी बठालियै कोल सवित्री,

ਲਿਖੈ ਦਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਮਡੀ।”

ਕਵਿ ਜਿਤਥੈ ਅਜੈ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚ ਆਨੀ ਦੱਡੇ ਦੇ ਇੱਖਲਾਕੀ ਤੇ ਗੈਰ ਮਨੁਕਖੀ ਬਤੀਰੋ—ਪ੍ਰਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਆਤਮਕਵਾਦ, ਕਾਤਿਲਾਨਾ, ਪਖਿੰਦੇ, ਦੋਗਲਾਪਨ ਆਦਿ ਬਾਰੈ ਫਿਕਰਮੰਦ ਏ, ਉਥੈ ਮਨੁਕਖੀ ਜੀਵਨ ਚ ਜਾਂਖਾਤੋਂ ਦੀ ਅਹਮਿਯਤ ਗੀ ਥਾਹਗਦੇ ਹੋਈ ਰਿਸ਼ਤੋਂ—ਨਾਤੋਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸੌਮ੍ਯ—ਸੀਲ ਸੁਆਤਮ ਤੇ ਸੋਹਲ ਸ਼ਲੈਪੇ ਦਾ ਬੀ ਕਾਧਲ ਏ। ਸਾਂਗੈਹ ਦਿਧਾਂ ਬੇਖਤਰ ਕਵਿਤਾਂ ਇਨ੍ਹੋਂ ਏਹਸਾਸੋਂ ਤੇ ਭਾਵ—ਛੁਆਲੋਂ ਕਨੈ ਸਰਾਬੋਰ ਨ। ਮਾਝ ਦੇ ਨਿਗਧੇ—ਹਿਰਖ ਤੇ ਗੁਜ਼ੇ ਲਾਡ—ਪਾਰ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਣ ਚ ‘ਮਾਂ’ ਸ਼ੀਰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਉਸਦੇ ਹਥਿੰਦੀ ਚੂਰਿਧਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨੇਕੋਂ ਨੇਮਤਾਂ ਗੀ ਚੋਤੈ ਕਰਦੇ ਕਵਿ ਗੀ ਇਸ ਗਲਲਾ ਦਾ ਥੋੜਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਹਿਚਿਤ ਬੀ ਏ ਜੇ ਅਜੈ ਦੇ ਮਜਬੂਰਿਧਿਆਂ—ਲਾਚਾਰਿਧਿਆਂ ਭਰੋਚੇ ਜੀਵਨ ਨੇ ਉਸਗੀ ਕਿਨਾ ਮਸ਼ੀਨੀ ਤੇ ਆਤਮ ਕੇਂਦਰਤ ਬਨਾਈ ਦਿਤਾ ਜੇ ਖੀਰੀ ਸੁਆਸੋਂ ਮੌਕੈ ਬੀ ਓਹ ਉਸਦੀ ਥਾਹਗ ਨੇਈ ਲੇਈ ਸਕੇਅਾ। ਕਵਿ ਅਪਨੇ ਇਸ ਪਚ਼ਾਤਾਡ ਤੇ ਪ੍ਰਾਹਿਚਿਤ ਦੀ ਅਮਿਵਧਿਕਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰੋਂ ਚ ਕਰਦਾ ਏ :—

“ਚੇਤਾ ਔਨ ਮਿਗੀ ਤੇਰੇ ਹਥੈ ਦਿਧਾਂ ਚੂਰਿਧਿਆਂ,
ਅਸੋਂ ਕੋਲ ਬੌਹਨੇ ਦਾ ਤੇ ਸਮਾਂ ਗੈ ਨੇਈ ਲਗੇਆ।
ਅਜੈ ਬੇਹਲ ਥਹੋਈ ਤਾਂ ਨਸੀਬੋਂ ਮਿਗੀ ਠਗੇਆ,
ਅਜਜ ਮਾਏ ਪੇਇਧਿਆਂ ਖੈਰੈ ਕੈਸਿਧਿਆਂ ਏਹ ਦੂਰਿਧਿਆਂ।
ਜਾਂਦੇ ਬੇਲਲੈ ਕੀਤਾ ਹੋਨਾ, ਚੇਤਾ ਮੰਨੀ ਜਰੂਰ ਤੂਂ
ਕੇਹ ਪਤਾ ਹਾ ਟੁਰੀ ਜਾਨਾ, ਇਨ੍ਹੇ ਤੌਲੇ ਦੂਰ ਤੂਂ।
ਚੌਂਚੋਂ ਸਾਹੀਂ ਆੰਦਿਧਿਆਂ ਏਹ ਛਘੀ ਮਜਬੂਰਿਧਿਆਂ,
ਚੇਤਾ ਔਨ ਮਿਗੀ ਤੇਰੇ ਹਥੈ ਦਿਧਾਂ ਚੂਰਿਧਿਆਂ।”

ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੇਸਰ ਹੁੰਦਾ ‘ਸੂਖਮ ਕਧਾਰੀ’ ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਹ ਮਨੁਕਖੀ ਮਨੈ ਦੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵੋਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਨੇ ਆਹਲਾ ਇਕ ਦਿਲਕਥ ਸਾਂਗੈਹ ਏ। ਕੇਸਰ ਹੋਏ ਮਨੈ ਚਿਤੈ ਦਿਧਿਆਂ ਸੂਖਮ ਤਰਹਾਂ ਗੀ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਕਨੈ ਵਕਤ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕੋਣਿਕਾ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਜਿਧਾਂ :—

“ਜਗਗ ਤੂਂ ਕੀਤਾ ਅਲਖ ਜਗਾਈ ਖੁਸ਼ਿਧਿਆਂ ਮੇਰੇ ਢਾਰੈ,
ਜਦੁਆਂ ਦੀ ਤੂਂ ਘਰ ਆਈ ਦੀ ਲੋਡ ਲਗੀ ਜਗ ਸਾਰੈ।”

8.3.3 ਕਵਿ ਜ਼ਾਨੇਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂਦਾ ਧੋਗਦਾਨ :—

(i) ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :—

ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰਾ ਚ ਜ਼ਾਨੇਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਥਾਹਰ ਏ। ਇਨ੍ਦਾ ਜਨਮ ਜਮ੍ਮੂ ਸ਼ੈਹਰਾ ਚ ਹੋਆ। ਏਹ ਇਕ ਸੋਹਗੇ, ਸ਼ਾਨੇ, ਕੋਮਲ ਤੇ ਭਾਵੁਕਤਾਵਾਦੀ ਇਨਸਾਨ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਚ ਵਾਪਕਤਾ ਏ ਤੇ ਭਾਵੋਂ ਚ ਤਾਜ਼ਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਚ ਸ਼ਾਂਗਾਰ—ਸ਼ਲੈਪਾ ਬੀ ਏ, ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਾਕੁਤਿਕ ਚਿਤ੍ਰਣ ਬੀ ਤੇ ਅਨੰਤਰ ਸੰਘਰਥ ਤੇ ਭੋਗੇ ਦੇ ਧਰਥਾਰਥ ਤੇ ਸਨੋਸ਼ਿਤਿਧਿਆਂ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਬੀ। ਤਾਂਧਾਂ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ

ਰਚਨਾਏਂ ਦੀ ਗਿਨਤਰੀ ਮਕਾਬਲਤਨ ਮਤੀ ਏ। ਪੇਸ਼ੇ ਥਮਾਂ ਏਹ ਮਕੈਨਿਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਨ। ਇਨੋਂਗੀ ਬਦਲੀ ਕਲਾਵੇ ਗੀਤ ਸਾਂਗੈਹ ਪਰ ਸਾਹਿਤਕ ਅਕਾਦੇਮੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਮਿਲੀ ਚੁਕੇ ਦਾ ਏ।

ਰਚਨਾ :-

1.	ਬਦਲੀ ਕਲਾਵੇ	(ਗੀਤ ਸਾਂਗੈਹ)
2.	ਸਾਂਜੋਗੀ ਮੇਰੇ	(ਗੀਤ ਸਾਂਗੈਹ)
3.	ਆਸ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਹ)
4.	ਚੂਹਗ ਸੋਚੋਂ ਦੀ	(ਕਵਿਤਾ ਸਾਂਗੈਹ)
5.	ਫਲੌਹਨਿਧਾਂ	
6.	ਪਹੀ ਕੇਹ ਹੋਆ	

ਜਾਨੇਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦਾ 'ਫਹੀ ਕੇਹ ਹੋਆ' ਉਪਨਿਆਸ ਇਕ ਬਾਲ-ਉਪਨਿਆਸ ਏ। ਉਪਨਿਆਸ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਪਾਪਾ ਨਾਂਡ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦਾ ਜਮ੍ਹਾ ਥਮਾਂ ਉਧਮਪੁਰ ਜਾਨੇ ਕਨੈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਰਸਤੇ ਚ ਬੈਡ ਖਾਨ ਆਏ ਦੀ ਇਕ ਬਾਂਦਰੀ ਬਸ਼ੇ ਹੇਠ ਆਇਥੈ ਮਰੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਓਹਦੀ ਛਾਤੀ ਕਨੈ ਓਹਦਾ ਨਿਕਕਾ ਜਾਧਾਨਾ ਚਮਕੇ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਬਸ਼ੇ ਦਾ ਡਾਇਵਰ ਉਸ ਨਿਕਕੇ ਬਾਂਦਰੈ ਗੀ ਲੇਈ ਆਂਦਾ ਏ ਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਚ ਭਾਲੀ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਜਾਧਾਨੇਂ ਗੀ ਧਿਆਨਾ ਚ ਰਕਿਖਿਧੈ ਉਪਨਿਆਸਕਾਰ ਨੇ ਪਾਤਰੋਂ ਦੇ ਨਾਂਕਰਣ ਲੇਈ ਟੋਹਲ੍ਹੂ ਟੁੰਢ੍ਹੂ ਸਕਖਾ, ਛਟਾਪਾ, ਘੁਰਕੀ, ਲੈਂਕਰ, ਖਰਡਾ ਬਗੇਰਾ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਇਸ਼ਤੇਮਾਲ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਗੀ ਲੇਇਧੈ ਉਪਨਿਆਸਕਾਰ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਸਤਾ, ਆਧੁਨਿਕ ਮੌਲ ਦੇ ਉਪਨਿਆਸ ਗੀ ਵਰਣਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਚ ਲਿਖਿਧੈ ਉਸੀ ਪਰਮਾਵਾਦੀ ਲੋਕ ਕਥਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਨੈ ਜਾਡਿਧੈ ਇਕ ਸਰਾਹਨੇਯੋਗ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

'ਫਲੌਹਨਿਧਾਂ' ਜਾਨੇਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤਿ ਦੀ ਇਕ ਵਿਧਾ ਏ। ਫਲੌਹਨਿਧਾਂ ਮਨੋਰਂਜਨ ਦਾ ਇਕ ਉਤਮ ਸਾਧਨ ਨ। ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਬੁਦਧਿ ਤੇਜ ਤੇ ਪੈਨੀ ਕਰਦਿਧਾਂ ਨ। ਏਹ ਜਿਸਲੈ ਥਕਕੇ-ਹੁਟਟੇ ਮਾਹਨੂੰ ਦਾ ਮਨ ਪਰਚਾਂਦਿਧਾਂ ਨ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਉਤਸਾਹ ਦੀ ਨਮੀ ਜੋਤ ਜਗਾਂਦਿਧਾਂ ਨ। ਉਤਸੈ ਸੋਚਨੇ ਬਚਾਰਨੇ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਬੀ ਬਧਾਂਦਿਧਾਂ ਨ। ਅਜ਼ ਵਿਜ਼ਾਨੀ ਯੁਗੈ ਦੇ ਨਮੈ-ਨਮੈ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਈਜਾਦੋਂ ਕਰੀ ਫਲੌਹਨਿਧਿਆਂ ਦਾ ਸੱਸਾਰ ਬਡਾ ਮੋਕਲਾ ਹੋਈ ਗੇਦਾ ਏ। ਟੈਲੀਵਿਜਨ, ਕਾਂਪਿਊਟਰ, ਸੈਟੇਲਾਇਟ, ਕੈਲਕੁਲੇਟਰ ਆਦਿ ਤਕਨੀਕੀ ਚੀਜਾਂ ਬੀ ਫਲੌਹਨਿਧਿਆਂ ਦੇ ਸੱਸਾਰੈ ਚ ਆਈ ਜਾਂਦਿਧਾਂ ਨ। ਕਤਾਬਾ ਚ ਕੁਲ 49 ਫਲੌਹਲਿਧਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨ ਜੇਹਦੇ ਚ ਤਾਂਨੇ ਫਲੌਹਨਿਧਿਆਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਬੀ ਦਿੱਤੇ ਦੇ ਨ ਤੇ ਕਨੈ ਤੰਦਿਧਾਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬੀ ਦਿੱਤੀ ਦਿਧਾਂ ਨ। ਜਿਧਾਂ :-

"ਫੰਘ ਨ ਸੈਲੇ ਚੁ'ਜ਼ਜਾਂ ਲਾਲ,
ਗਾਨੀ ਸੂਹਾ ਰਵੈ ਰਮਾਲ।
ਜੇਹਡਾ ਇਸਦਾ ਨਾਂਡ ਬੁਜ਼ੀ ਲੈ,
ਸਾਰੋਂ ਸ਼ਾ ਓਹ ਲਾਯਕ ਬਾਲ।"

"ਤੈਹਨੀਂ ਲਤੋਂ ਪੇਦੀ ਨਟਠ,
ਸਟ੍ਰੋਂ ਗੇਇਧੋਂ ਹੋਂਦਾ ਕਟਠ।

निकके बड़डे सारे बोलो,
 बारां पांजे पूरे सट्ठ ॥”
 “सागर दी गोदी बिच्च सौंदा,
 गासै दी अकर्खी बिच्च बौहंदा।
 धरती कन्नै गूहड़ा रिशता,
 टप-टप करियै थल्लै पौंदा ॥”

“दिक्खेआ साधू इक्क कमाल,
 बाहमां गासै जटां पताल।
 हरी भरी ऐ काया उसदी,
 रक्खै सब दी सांभ-सम्हाल ॥”

“इसगी बनदे लगदी देर,
 घट्ट करै एह लम्मा फेर।
 हेठें इसदे बगदे छल्ल,
 तुम्मी एहदे उपर चल ॥”

ज्ञानेश्वर हुंदे काव्य च थाहर-थाहर सुंदर प्राकृतिक चित्तर लभदे न। इ'नें चित्तरें गी चित्तरने च ओह इक कुशल कलाकार दा प्रमाण दिंदे न। जियां –

“उच्चे-उच्चे कींगरें उपर,
 बदल जाई बसोंदे।
 उपर उठदे, थल्लै बौंहदे,
 बूहटें ने पलमोंदे ॥”

अभिव्यक्ति गी जे भावें दा सुंदर ताना-बाना मिली जा तां अंतर चेतना च होर नखार आई जंदा ऐ ओह सजीव होई उठदी ऐ। कवि दी इक भावाभिव्यक्ति :-

“अंग न सुते, होठ न सुक्के,
 पिंडा शिथल ते बोल न हुट्टे।
 अज्ज खुल्लियै डगा तूं ला,

आ ढोलिया ढोल बजाइ॥
 ढोल हां मेरा बाहर ते अंदर,
 बनियै कोई मस्त कलंदर।
 अनथक्क करियै अज्ज नचा
 ओह ढोलिया ढोल बजाइ॥

8.3.4 कवि ओम विद्यार्थी हुंदा जीवन परिचे ते डोगरी साहित्य गी उंदा योगदान :-

जीवन परिचे :-

डोगरी कवि ओम विद्यार्थी बहुमुखी चिंतन दे कवि न। इंदा जनम 23 जनवरी 1960 तसील उधमपुर च होआ। इ'नें एम० एस० सी० (वनस्पति विज्ञान) प्रथम श्रेणी च पैहला थाहर प्राप्त कीता। 1981 ई० च के० ए० एस०, 1984 च भारतीय सिविल सेवा ते 1985 च भारतीय वन सेवा (1987)।

सम्मान :-

इ'नेंगी राश्ट्री वन अकादमी देहरादून कोला हिल मैमोरियल प्राईज़, डी० सी० अग्रवाल प्राईज़, के० पी० सगरेहया श्रेष्ठ वानिकी पुरस्कार, आर० एम० माथुर मैमोरियल प्राईज़ ते राश्ट्री प्रशासन अकादमी मसूरी कोला निदेशक रजत पदक प्राप्त। पर्यावरण पर लिखित डोगरी पुस्तक 'चपासमी सुरक्खेआ' पर लक्ष्मी शिवनाथ मैमोरियल एवार्ड 1993, साहित्यक सेवाएं आस्तै पोयट्री टूडे, कोलकाता दा स्वर्ण पदक प्राप्त ते यात्रा वृतांत पर आ॒ आ॒रित डोगरी पुस्तक "त्रिप-त्रिप चेते" पर 2002 ब'रे दा साहित्य अकादमी पुरस्कार।

रचनां :-

डोगरी -

1.	चाननी दी कनसो	(काव्य)	1984
2.	जरम रोज	(कथा)	1986
3.	डुगगर दी वनस्पति	(विज्ञान)	1986
4.	डुगगर दे जीव जैन्तु	(विज्ञान)	1987
5.	चपासमी सुरक्खेआ	(पर्यावरण)	1991
6.	बन्न-सबन्न	(काव्य)	1993
7.	जंगल हस्सेआ ऐ	(कथा)	1993
8.	त्रिप-त्रिप चेते	(यात्रा वृतांत)	1996

9.	ਰੁਕਖ—ਬੂਹਟੇ ਜੀਵ ਜਨਤੁ	(ਜੀਵ ਜਗਤ)	1998
10.	ਚਿਤ ਲਗੇਆ ਫੁਲਾ—ਪਤਤਰ	(ਫੁਲ—ਪਤੀ)	2001
11.	ਚੀਡਾ ਦੀ ਲਾਲੀ	(ਕਥਾ)	2002
12.	ਚੀਡਾ ਤੇ ਚਨਾਰ	(ਕਥਾ)	2003
13.	ਚਿਤ ਲਗਨੇ ਚਿਡ੍ਹ—ਪਕਖੁੱਲ	(ਪਕਥੀ ਜਗਤ)	2003

ਹਿੰਦੀ -

14.	ਸਮੂਤਿਧਿਆਂ ਕੇ ਦਾਯਰੇ ਮੋ	(ਕਾਵਿ)	1989
15.	ਜਾਮੂ—ਕਾਸ਼ਮੀਰ ਕੀ ਵਨ ਸਮੱਧਦਾ	(ਵਿਜ਼ਾਨ)	1998
16.	ਕਗਾਰ ਪਰ ਖਡ਼ੀ ਜਿੰਦਗੀ	(ਕਥਾ)	1998
17.	ਰੋਹਗਰ ਪੈਂਧੇ	(ਵਿਜ਼ਾਨ)	2003

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ - ਡੋਗਰੀ

18.	Wild & Cultivated Plants of Jammu, Kashmir & Ladakh. (ਜਾਮੂ—ਕਾਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਲਦਦਾਖ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀ ਤੇ ਲਾਧਾਂ ਬੂਹਟੇ)	1999
-----	--	------

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ -

19.	151 Healing Plants of Jammu & Kashmir	1999
20.	Medicinal Plants of Plains & Hills	2000

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ - ਹਿੰਦੀ

21.	Plants of Parks & Gardens (ਪਲਾਂਟਸ ਑ਫ ਪਾਰਕਸ ਏਣਡ ਗਾਰਡਨਜ਼)	2001
-----	--	------

ਕਵਿ ਨੇ ਮਨੁਖੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਨੱਤਰਾਂ ਸ਼ਰਬਦੀਆਂ ਦੀ ਸਚਵਾਈ ਗੀ ਸ਼ੰਕਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸੁਰੋਂ ਨੈ ਸੰਜੋਝੀ ਸੁਨਦਰ ਕਾਵਿਤਮਕ ਰੂਪੈ ਚ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਤ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਚ ਔਚਨ ਰੂਪ—ਸ਼ਾਂਡਾਰ ਗੈ ਨੇਈ ਭਰੇਆ, ਸਾਗੂਆਂ ਨਰੋਈ ਸੋਚ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਸਰੋਕਾਰੋਂ ਦਿਧੇ ਧਡਕਨੇਂ ਕਨੈ ਸਿਜਦੇ ਹੋਈ ਸਜੀਵਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਬੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

ਰੁਕਖ—ਬੂਹਟੇ, ਜਾਂਗਲ—ਜਾਡੁ, ਪਸ਼ੁ—ਪੈਂਥੀ ਤੇ ਜਨੌਰ ਜੇਕਰ ਸ਼ੈਹਰੀਕਰਣ ਤੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਣ ਦੀ ਵ੃ਤਤਿ ਕਥਾ ਦਹਾਨੂ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਲਾਚਾਰ ਨ ਤਾਂ ਫ਼ਹੀ ਆਤਕਵਾਦ ਤੇ ਉਗਰਵਾਦ ਦੀ ਮਾਰ ਓਹ ਕਿਧਾਂ ਸ਼ਹਾਰੀ ਸਕਦੇ ਨ। ਤੁਂਦੀ ਇਸ ਵਿਰੋਸਾਨੀ ਗੀ ਓਮ ਵਿਦਾਰਥੀ ਹੋਰੋਂ ਖਾਸਿਧੇਂ ਕਵਿਤਾਏਂ ਚ ਮਾਰਮਿਕ ਤਰਜਮਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਦੀ ਏ। 'ਰਤ੍ਤੂ ਦੀ ਹੋਲੀ' ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਢੀ ਦਾ ਪਲਾਹ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਛੱਤੀ ਦੇ ਮਹਾਲ ਕਾਲੂ ਚਕਕੈ ਦੇ ਨੇਡੇ, ਫੌਜਿਧੇਂ ਦੇ ਬੇਹੜੇ 'ਰਤ੍ਤੂ ਦੀ ਹੋਲੀ' ਦਿਕਖੀ ਘਾਲ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਇਸਦਾ ਸ਼ਬਦੂਤ ਕਵਿ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਨਾ ਭਰੋਚੇ

ਬੀਤੇ ਚ ਸਮਟੋਏ ਦਾ ਏ :-

ਪਰ, ਇਕ ਬਡ਼ਲੈ
ਕਿਸਾ ਲੋਕੋਂ ਬਨਾਈ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗੁਆਹ। ਸੂਹਾ ਹੋਏ ਦਾ ਪਲਾਹ
ਕਾਲੂਚਕਕ ਨੇਡੈ। ਫੌਜਿਯੋਂ ਦੇ ਬੇਹੱਡੇ ਖੇਡਫ਼ੀ ਰਤ੍ਤੂ ਦੀ ਹੋਲੀ।
ਤਡੁ—ਤਡੁ ਚਲਾਈ ਗੋਲੀ ਨਿਕਕੋਂਝੀ ਬੀ ਦਿਤਾ ਮਿਤੀ ਚ ਰੋਲੀ
ਉਸਸੈ ਸਾਜਾ ਕਿਸੀ ਗੇ ਭੁੰਜਾਂ। ਫੁਲਲ ਟਟੂਹੇ ਭਾਹਲ੍ਹੂ ਹੋਏ ਏ ਨਾਂਗੇ
ਦਿਕਖੀ ਧੰਗੇ ਦੇ ਧੰਗੇ।

ਸੁਖ—ਸੁਵਿਧਾਏਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਤੇ ਨਗਰੀਕਰਣ ਦੀ ਦੌਡ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਗੀ, ਚਪਾਸਮ ਗੀ ਇਸ ਕਦਰ
ਤੈਹਸ—ਨੈਹਸ ਕਰੀ ਟਕਾਏ ਦਾ ਏ ਜੇ ਕਥਿ ਦਾ ਅਤਸ ਏਹ ਤਬਾਹੀ ਦਿਕਿਖਾਇ ਦਹਾਨੂ ਗੈ ਨੇਈ ਬੇਹਾਲ ਹੋਇ ਤਟਠੇ ਦਾ ਏ, 'ਰੁਸ਼ੇ
ਰੁਕਖ ਰੌਂਗਲੇ—ਰੌਂਗਲੇ', ਜਾਂਗਲ ਨ ਇਟਟੋ—ਬਟ੍ਰੇ ਚ, ਰੁਕਖ ਰੇਹੀ ਗੇਦੇ ਆਹਲਡੇ, ਕਿ'ਧਾ ਬਚਨੇ ਧਰਤਿਆਂ ਸਾਡੇ ਮਾਂਗਲ', ਮਿਗੀ
ਚਾਹਿਦਾ ਜੋ, ਓਹ ਜਸ਼੍ਹੂ ਜਸ਼੍ਹੂ ਜੇਹਦੀ ਤਸਵੀਰ ਮੇਰੇ ਮਨੈ ਜਨਹਿਂਧਾਂ ਖਾਸਿਧਾਂ ਕਥਿਤਾਂ ਨ ਜਿਂਦੇ ਚ ਨਗਰੀਕਰਣ ਤੇ ਖੋਖਲੇ
ਵਿਕਾਸਵਾਦ ਦੀ ਦੌਡ ਗੀ ਦੁਖੀ ਤੇ ਰਸ਼ੀ ਸੁਰੈ ਚ ਬੁਹਾਸ਼ਸ਼ਰੇਆ ਗੇਦਾ ਏ :-

"ਸ਼ੈਹਰਾ ਦਾ ਆਏ ਬਪਾਰੀ। ਪੈਹੇ ਦੀ ਲੇਇਧੈ ਖਮਾਰੀ,
ਲਾਏ ਰੁਕਖੋਂ ਗੀ ਨਿਸ਼ਾਨ।
ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਪੇ ਕਟਾਨ,
ਥਾਹਰ ਹੋਈ ਗੇ ਬਰਾਨ ॥"

ਇਕ ਸੂਕ ਜਾਂਗਲਰਾਜ ਚ। ਲੁਭਾ ਲਵਡਾਏ ਸਮਾਜ ਚ ਗੁਆਈ ਬੈਡੇ ਨ ਜਾਂਗਲ ਰੌਂਸਲੇ
ਰਕਖੋਂ ਦੇ ਤਾਜ। ਪਕਖਰੁਏਂ ਦੇ ਸਾਜ,
ਨਾਡੁਏਂ ਦੀ ਛਲ—ਛਲ। ਚੋਇਧੋਂ ਦੀ ਕਲ—ਕਲ।
ਫੁਲਿੰ ਦੀ ਸਥ ਖ਼ਬਰੋ। ਚਿਤਲਗਨੀ ਥੋਹ—ਮੋਹ ਹੋਈ ਗੇ ਨ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਰੇ
ਚਨੋਈ ਗੇ ਨ ਇਟਟੋਂ ਚ, ਸੀਮੈਂਟੀ ਬਾਂਗਲੋਂ ਚ,
ਮਾਰਤੀ ਜਾਂਗਲੋਂ ਚ।

8.3.5 ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸੁਸ਼ੀਲ ਹੁਂਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਗੀ ਉਨਦਾ ਯੋਗਦਾਨ :-

ਜੀਵਨ ਪਰਿਚੇ :-

ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਹ ਸੁਸ਼ੀਲ ਹੁਂਦਾ ਜਨਮ 30 ਜਨਵਰੀ 1960 ਚ ਗ੍ਰਾਂਡ ਗੁੜਾ ਕਲਿਆਲ ਤਸੀਲ ਬਿਲਾਵਰ, ਕਟੁਆ ਚ

ਹੋਆ। ਇਨ੍ਹੋਂਗੀ ਡੋਗਰੀ ਉਪਨਿਆਸ “ਬਕਖਰੇ—ਬਕਖਰੇ ਸਚਵ” ਤੱਥ ਸਾਹਿਤਿਕ ਅਕਾਦਮੀ ਤੇ ਜਸ਼੍ਨੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਕੈਡਮੀ ਪਾਸੇਆ ਇਨਾਮ ਮਿਲੀ ਚੁਕੇ ਦਾ ਏ। ‘ਫੈਸਲਾ’ ਨਾਟਕ ਤੱਥ ਲਕਸੀ ਸ਼੍ਰੀ ਨਾਥ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਬੀ ਮਿਲੀ ਚੁਕੇ ਦਾ ਏ।

ਇੰਦਿਆਂ ਕਹਾਨਿਆਂ ਅਜੈ ਦੇ ਧਰਥਾਰਥ ਪਰ ਟਿਕੀ ਦਿਯਾਂ ਨ। ਭਾਸਾ ਸਰਲ, ਸਾਦੀ ਤੇ ਬਾਤਾਵਰਣ ਜਾਨਦਾਰ ਏ। ਕਥਿਤ ਤੇ ਸ਼ਿਲਖ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਬੀ ਇੰਦਿਆਂ ਕਹਾਨਿਆਂ ਸਫਲ ਸਿਦਧ ਹੋਂਦਿਆਂ ਨ। ਅਛਿਧੇਂ ਕਹਾਨਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹੋਂਗੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਗੀ ਕਵਿਤਾ ਸਂਗ੍ਰਹ ਤੇ ਨਾਟਕ ਬੀ ਦਿੱਤੇ ਦੇ ਨ।

ਰਚਨਾਂ :-

1.	ਨਿਆਂਡ ਦੀ ਮੌਤ	(ਕਹਾਨੀ ਸਂਗ੍ਰਹ)
2.	ਮੇਰੇ ਹਾਸ਼ਸੇ ਮੇਰੀ ਖੁਣਿਆਂ	(ਕਵਿਤਾ ਸਂਗ੍ਰਹ)
3.	ਮੁਕਖ	(ਉਪਨਿਆਸ)
4.	ਪਰਛਾਮੋਂ ਦੇ ਕਨੈ—ਕਨੈ	(ਕਵਿਤਾ ਸਂਗ੍ਰਹ)
5.	ਅਤੀਤ ਤੇ ਪਰਛਾਮੋਂ	(ਕਹਾਨੀ ਸਂਗ੍ਰਹ)
6.	ਫੈਸਲਾ	(ਨਾਟਕ)
7.	ਬਕਖਰੇ—ਬਕਖਰੇ ਸਚਵ	(ਉਪਨਿਆਸ)
8.	ਇਕ ਸਮੁੰਦਰ ਪੀਡੇਂ ਦਾ	(ਕਵਿਤਾ ਸਂਗ੍ਰਹ)
9.	ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ	(ਕਹਾਨੀ ਸਂਗ੍ਰਹ)
10.	ਖਾਲੀ ਅੰਭਰ	(ਉਪਨਿਆਸ)
11.	ਕੁਝ ਅਪਨੇ	(ਕਹਾਨੀ ਸਂਗ੍ਰਹ)

‘ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ’ ਕਹਾਨੀ ਸਂਗ੍ਰਹ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਰਹਿਣੇ ਕਨੈ ਡੋਗਰਾ ਗ੍ਰਾਈ ਜਨਜੀਵਨ ਦੀ ਅਕਕਾਸੀ ਕਰਨੇ ਆਹਲਿਯਾਂ ਨ। ਇਹ ਕਹਾਨਿਆਂ ਤੱਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੁਮਾਵੋਂ ਗੀ ਬਾਣ ਕਰਨੇ ਆਹਲਿਯਾਂ ਬਜ਼ਾਂਦਿਆਂ ਨ। ਸਂਗ੍ਰਹ ਦਿਇਆਂ ਕਹਾਨਿਆਂ ਬਡੀ ਰੋਚਕ ਤੇ ਸ਼ਕਤ ਕਹਾਨਿਆਂ ਨ। ਕਹਾਨੀ ਦੀ ‘ਥੀਮ’ ਉਸਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਚ ਘਟੀ ਦੀ ਸਚੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਅਕਸ ਸੇਹੀ ਹੋਂਦਾ ਏ।

‘ਨਿਆਂਡ ਦੀ ਮੌਤ’ ਕਹਾਨੀ ਸਂਗ੍ਰਹ ਅਜ਼ਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਚ ਤ੍ਰੁਟਦੇ ਆਦਰਣੇ ਕਨੈ ਸਰਬਾਂਧਤ ਰਖਦਾ ਏ। ਸਮਾਜ ਚ ਫੈਲੇ ਦੇ ਭ੍ਰਾਤਾਚਾਰ ਧੈਨ—ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਗੀ ਵਿਥੇ ਬਨਾਇਆ ਇਹ ਕਹਾਨਿਆਂ ਲਿਖੀ ਗੇਦਿਆਂ ਨ। ਸਾਫ਼ਾ ਅਜ਼ਜ ਦਾ ਸਮਾਜ ਬੁਝਾਂਦੇ ਕਨੈ ਗ੍ਰਸ਼ਤ ਏ ਤੇ ਬਲਲੋਂ—ਬਲਲੋਂ ਓਹ ਅਪਨੀ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਚ ਇਸਗੀ ਇਕ ਨਿਧਮ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਪਾਲਾ ਦਾ ਏ।

‘ਬਕਖਰੇ—ਬਕਖਰੇ ਸਚਵ’ ਉਪਨਿਆਸ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ, ਪੂਰੇ ਮੁਲਖਾ ਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੇ ਭ੍ਰਾਤ ਦੂਸ਼ਤ ਬਾਤਾਵਰਣ ਗੀ ਬਕਖਰੇ—ਬਕਖਰੇ ਖੇਤਰੋਂ ਚ ਬਾਧੇ ਦੇ ਸਿਧਾਸੀ, ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕੇਈ ਚਾਲੀ ਦੇ ਸਚਵ ਦੀ ਅਕਕਾਸੀ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਏ। ਉਪਨਿਆਸ ਦਾ ਉਦਦੇਸ਼ ਇਹ ਏ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਜਿਸਲੈ ਬੀ ਕੋਈ ਮਾਲੀ ਇਮਦਾਦ ਲੋਕਾਂ ਤਗਰ ਪਜਾਂਦੀ ਏ ਓਹ ਲੋਕਾਂ ਤਗਰ ਤੇ ਸਾਫ਼ਾ ਕਨੈ ਨੇਈ ਪੁਜਦੀ ਜਿਧਾਂ ਪੁਜਨੀ ਚਾਹਿਦੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਲੋਕ ਗੈ ਕਨੈ ਹਾਇਅਡ ਇਸ ਚ ਆਨੀ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰਿਅਤ ਅਪਨਾ ਫਾਧਦਾ ਦਿਕਿਖਾਈ

ਕੇਇਥੋਂ ਗਰੀਬੋਂ ਗੀ ਹੋਰ ਗਰੀਬ ਬਨਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਇਧੈ ਉਦਦੇਸ਼ ਲੇਇਥੈ ਉਪਨਿਆਸ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਭੁਨੇਆ ਗੇਦਾ ਏ। ਗ੍ਰਾਂਡ ਚ ਭੂਚਾਲ ਆਂਦਾ ਏ। ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੇਆ ਲੋਕੋਂ ਗੀ ਮਾਲੀ ਇਮਦਾਦ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਪਰ ਕਿਸ ਲੋਕ ਪਟੋਆਰੀ ਕਨ੍ਹੈ ਸਾਂਢ-ਗਾਂਢ ਕਰਿਥੈ ਅਪਨੇ ਘਟਟ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਮਤੇ ਪੈਸੇ ਲੈਨੇ ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਨ ਤੇ ਜੇਹੜੇ ਕੋਈ ਚਲਾਕੀ ਨੇਈ ਕਰਦੇ ਤਾਂਨੋਂਗੀ ਅਪਨੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕੋਲਾ ਅਦਧੇ ਪੈਸੇ ਬੀ ਨੇਈ ਥਹੋਂਦੇ।

'ਬਕਖਰੇ-ਬਕਖਰੇ ਸਚਵ' ਨਿਕਕੀ-ਨਿਕਕੀ ਘਟਨਾਏਂ ਰਾਹੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਮਨੈ ਨਿਕਕੇ-ਨਿਕਕੇ ਵਿਚਾਰ, ਨਿਕਕੇ-ਨਿਕਕੇ ਸਚਵ ਸਾਮਨੈ ਆਹਨੌ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਇਕ ਪਾਸੈ ਪਟਵਾਰੀ, ਗਰਦੌਰ, ਲਮਭਡ, ਤਸੀਲਦਾਰ, ਡੀਂਡ ਸੀਂਡ ਤੇ ਕਮੀਸ਼ਨਰ ਤਗਰ ਇੰਤਜਾਮਿਆ ਦੇ ਲੋਕੋਂ ਆਸੇਆ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਏ ਤੇ ਦੂਏ ਪਾਸੈ ਏਮ੦ ਏਲ੦ ਏਂਡ ਤੇ ਸਿਧਾਸੀ ਨੇਤਾ ਗੇਟ ਲੈਨੇ ਆਸਟੈ ਅਵਾਮ ਗੀ ਮੁਟਟ ਬਨਾਂਦੇ ਤੇ ਫਹੀ ਬਾਦ ਚ ਜਨਤਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹਵਕਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਪਰ ਅਪਨੇ ਸ਼ਵਾਰਥ ਸਿਦਧ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਤਾਂਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਨ।

8.4 ਅਭਿਆਸ

1. ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ ਕੇਸਰ ਹੁਂਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਸਾਹਿਤਿਆ ਪਰ ਵਿਸ਼ਤਾਰਪੂਰਣ ਚੱਚਾ ਕਰੋ।
2. ਓਸ ਵਿਦਾਰੀ ਹੁਂਦੀ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਜ਼ਾਨੋਂ ਪਰ ਲੋਡ ਪਾਓ।
3. ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਹ ਸੁਸ਼ੀਲ ਹੁਂਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

8.5 ਸਹਾਯਕ ਸਾਮਗ੍ਰੀ

1. ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ; ਜਿਤੇਨਦ੍ਰ ਉਧਮਪੁਰੀ।
2. ਸਾਫ਼ਾ ਸਾਹਿਤਿਆ (ਵਿਕਿਤਤ ਅਂਕ)

0000000

ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਾਰ

• ਰੂਪਰੇਖਾ

9.1 ਉਦਦੇਸ਼

ਵਿਧਾਰ्थੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੂਲ ਭਾਵ ਕਨੈ ਪਰਿਚਿਤ ਹੋਡਨ।
ਤਾਨੌਂਗੀ ਢੁਗਰ ਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੀਤਿ ਰਥਾਜੋਂ ਦਾ ਲਗਣ।
ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਭਾਵ ਗੀ ਸਮਝਾਨੇ ਦੀ ਸਮਰਥ ਔਗ।
ਪ੍ਰਾਸਾਦਿਕ ਘਟਨਾਏਂ ਦਾ ਮਹਤਵ ਸਮਝਾ ਚ ਔਗ।

9.2 ਅਥਾਰ ਸਮਗ੍ਰੀ

ਇਸ ਪਾਠ ਆਸਤੈ ਸਮਗੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੁਨਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਲਿਖੇ ਦਾ ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਹੈ।

9.3 ਪਾਰ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

9.3.1 ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਾਰ

9.3.2 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

9.3.3 ਅਭਿਆਸ

9.3.1 ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਾਰ

ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰ ਨ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਡੋਗਰੀ ਸੱਥਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਦਾ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਨੀ ਰਾਹੋਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਸਮਾਜ ਚ ਚਲਾ ਕਰਦੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੋਂ ਦਾ ਕਰਸਾਨੇਂ ਤੇ ਦੂਝਾਂ ਸਾਮਿਧਾਂ ਕਨੈ ਹੋਨੇ ਆਹਲੋਂ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਜੁਲਮੋਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਚ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕੀਤੇ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਗੈ ਨੇਈ ਬਲਕੋਂ ਉਸ ਬੈਲਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੀਤਿ ਰਥਾਜੋਂ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਸਾ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਹੈ।

ਇਹ ਨਾਟਕ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਜੰਦਾ ਜਾਗਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਕਾਰ ਨੇ ਨਾਟਕ ਚ ਉਸ ਬੈਲਲੇ ਦੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੋਂ ਆਦੇਸ਼ ਗਰੀਬ ਕਰਸਾਨੇਂ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਦਾ

ਚਿਤ੍ਰਣ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਨਾਟਕ ਚ ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਚਾਰ ਵਿਚਾਰ ਰੀਤ ਰਖਾਜ, ਸਮਧਤਾ ਤੇ ਸਂਸਕ੍ਰਤਿ ਦੀ ਬੀ ਸਜੀਬ ਝਾਂਕੀ ਮਿਲਦੀ ਏ। ਜਿਥਾਂ ਜੋ ਜਾ ਡੈਨ ਆਸੇਆ ਬੁਆ ਗੌਰੀ ਪਰ ਬਾਰ ਕਰਨਾ ਫਹੀ ਗੌਰੀ ਗੀ ਹੋਸ਼ ਚ ਆਹਨਨੇ ਆਰਸ਼ੈ ਬਾਵੇ ਮੰਡਲੀਕ ਦੇ ਥਾਨ ਉਪਰ ਲਟਾਇਥੈ ਫਾਂਡਾ ਕਰਨਾ ਸੇਤੀ ਸਰੇਆਂ ਸੁਟਟਨਾ, ਗਾਰਡੀ ਦਾ ਕਾਰਕਾ ਗਈ —ਗਈ ਸੁਨਾਨਾ ਬਗੈਰਾ ਸਥ ਕਿਥ ਢੁਗਗਰ ਸਂਸਕ੍ਰਤਿ ਚ ਪਰਮਧਾ ਥਮਾਂ ਚਲਦੇ ਆਬਾ ਕਰਦੇ ਜਾਦੂ ਟੂਨੇਂ ਕਨੈ ਸਰਬਨਥ ਰੀਤ ਰਖਾਜ ਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਇਕ ਈਮਾਨਦਾਰ ਛਾਦਰ ਕਰਮਸੀਲ ਤੇ ਸਚੇ ਹਿਰਦੇ ਆਹਲੇਂ ਫਾਡੀ ਕਰਯਸਾਨ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੀ ਕਥਾ ਉਪਰ ਅਧਰਤ ਜੇਹਡਾ ਤ੍ਰਿਗਟਾ ਚ ਬਸੰਤ ਵੱਡੇ ਗ਼ਹਾਰ ਗ੍ਰਾਂ ਦਾ ਰੈਹਨੇ ਆਹਲਾ ਏ ਜਿਸਨੇ ਅਪਨੇ ਜੀਵਨ ਚ ਦੁਖੋਂ ਕਸਾਲੇਂ ਵੱਡੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕਿਥ ਨੈਈ ਦਿਕਖੇਆ। ਓਹਦਾ ਜੀਵਨ ਲਗਾਤਾਰ ਸਂਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਦੁਰਭਾਗ੍ਯ ਦੀ ਇਕ ਲਸੀ ਕਥਾ ਏ। ਨਾਟਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬੀ ਓਹਦੇ ਸਂਘਰਸ਼ਮਤ ਜੀਵਨ ਥਮਾਂ ਹੋਦੀ ਏ ਤੇ ਆਖਰ ਜਗਰ ਇਹ ਸਘਾਂਈ ਤੇ ਤਨਾ ਓਹਦੇ ਜੀਵਨ ਚ ਅੰਗ ਬਨਿਧੈ ਚਲਦਾ ਰੋਹਦਾ ਏ।

ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੌਰੀ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਾਂ ਮਹੇਟਰ ਕੁਡੀ ਕਨੈ ਅਪਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਚੋਂ ਖੁਚੇ ਦੇ ਦਿਨ ਕਟਟਾ ਕਰਦਾ ਏ। ਓਹਦੇ ਪਰੋਆਰ ਚ ਜੋ ਜਾਂ ਓਹਦੀ ਸਕਕੀ ਚਾਚੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਤਤ ਪੁਤਰ ਨ। ਜੋ ਜਾਂ ਚਾਚੀ ਡੈਨ ਏ ਤੇ ਓਹ ਅਪਨੇ ਪੁਤਰੋਂ ਕਨੈ ਮਿਲਿਧੈ ਜਿਤੋ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹਥ ਧੋਇਥੈ ਪੇਦੀ ਏ ਤੇ ਜਿਤੋ ਦੀ ਜਮੀਨ ਖੁਸਨੇ ਆਸਤੈ ਕੇਈ ਕਿਸਾਨ ਦਿਆਂ ਚਾਲਾ ਚਲਦੀ ਏ। ਕਦੋਂ ਓਹ ਗੌਰੀ ਉਪਰ ਬਾਰ ਕਰਦੀ ਏ, ਕਦੋਂ ਅਪਨੇ ਸਤੋਂ ਪੁਤਰੋਂ ਕੋਲਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਮਰਵਾਨੇਂ ਦਾ ਪਡਾਵਨਾ ਰਚਦੀ ਏ। ਦਕ ਬਾਰੀ ਚਾਚੀ ਜੋ ਜਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰੋਂ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਡਡਲਾ ਰੁਲਕਾਡਿਥੈ ਮਾਰਨੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਾਸ਼ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਕਦੇ ਪੱਚੈਤੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਪਨੇ ਹਕ ਚ ਕਰਵਾਇਥੈ ਅਦਦੇ ਦੇ ਥਾਹਾਰ ਜਿਤੋ ਗੀ ਅਠਮੇਂ ਹਿਸ਼ਾਸੇ ਦਾ ਹਕਕਦਾਰ ਬਨਾਈ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਧੈ ਗਲਿੰਦਾਂ ਥਾਂ ਤਾਂ ਪੇਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਨੈਈ ਲਭਨੇ ਕਰੀ ਜਿਤੋ ਅਪਨਾ ਗ਼ਹਾਰ ਗ੍ਰਾਂ ਛੋਡਨੇ ਗੀ ਤਥਾ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਥੈ ਇਕੋ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ ਜੇ ਜਿਤੋ ਦੇ ਸਮਾਜ ਚ ਭ੍ਰਾਦਰਾਚਾਰੀ ਦਾ ਬੋਲਾਲਾ ਹਾ, ਤਾਂ ਗੈ ਜਿਤੋ ਗੀ ਇਸਾਫ ਨੈਈ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਪੈਜ਼ਜ ਸਚਾਈ ਜਾਨਦੇ ਹੋਈ ਗਲਤ ਫੈਸਲਾ ਸੁਨਾਦੇ ਨ। ਤੇ ਜਿਤੋ ਗੀ ਗ੍ਰਾਂ ਛੋਡਨੇ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਨ। ਜੋ ਜਾਂ ਗੀ ਅਪਨੇ ਕਮਾ ਚ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਅਪਨਾ ਗ੍ਰਾਂ ਛੌਡਿਧੈ ਅਪਨੇ ਇਕ ਮਿਤਰ ਜੇਹਡਾ ਗੜ ਪੱਜਾਡ ਦਾ ਰੈਹਨੇ ਆਹਲਾ ਏ, ਓਹਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਰਨ ਲੈਨੇ ਆਸਤੈ ਸੋਚਿਧੈ ਹਾਰਾ ਨਿਕਲੀ ਪੌਦਾਂ ਏ। ਰਸਤੋਂ ਚ ਇਸੋ ਨਾਂ ਦੇ ਮੇਹਤਾ ਕਨੈ ਮਲਾਟੀ ਹੋਦੀ ਏ, ਜੇਹਡਾ ਏਸੀ ਓਹਦੇ ਮਿਤਰ ਰੁਲਲੋਂ ਲੁਹਾਰਾ ਦੇ ਧਾਰਾ ਤਗਰ ਲੇਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਅਪਨੇ ਮਿਤਰੋਂ ਗੀ ਗ੍ਰਾਂ ਛੋਡਨੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦਸ਼ਦਾ ਏ। ਰੁਲਲੋ ਉਸੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹੀ ਆਸਤੈ ਜਮੀਨ ਦੋਆਨੇ ਦਾ ਵਾਦਾ ਕਰਦਾ ਏ। ਪਰ ਰੁਲਲੋ ਦੀ ਬੰਦੂਕਾਲੀ ਜਧੂਨੀ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਸਤਰਕ ਹੋਨੇ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰਾਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਾਰੈ ਚੰਗੀ ਚਾਲੀ ਬਾਕਫ ਏ ਤੇ ਰੁਲਲੋ ਕੋਲਾ ਮਤੀ ਹੋਇਆਰ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਏ। ਜਧੂਨੀ ਰੁਲਲੋ ਤੇ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਸਮਝਾਂਦੀ ਏ ਜੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਬੱਡੇ ਚਲਾਕ ਤੋਂ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਨ, ਇਸ ਕਰੀ ਜਿਤੋ ਗੀ ਵਾਪਸ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰਾਂ ਪਰਤੋਈ ਜਾਨਾ ਲੋਡਾ ਏ। ਕੀ ਜੇ ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਹੋਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਏ। ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਚ ਜਧੂਨੀ ਗੀ। ਜਿਤੋ ਦਾ ਭਕਿਖ ਧੁੰਦਲਾ ਨਜਰੀ ਆਂਦਾ ਏ। ਪਰ ਰੁਲਲੋ ਅਪਨੇ ਮਿਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਧਾਰ ਤੇ ਇਜ਼ਜਤਮਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਕਿਸ਼ ਨੈਈ ਬੀ ਦਿਖਦਾ ਤੇ ਓਹਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਗੀ ਪੌਦਾਂ ਏ। ਓਹ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਇਸ ਬੇਲੈਂਡੀ ਦੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਕੋਲ ਲੇਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਰੁਲਲੋ ਬਡਿਧਾਂ ਸਫਾਰਸ਼ਾਂ ਪਾਇਥੈ ਜਗੀਰਦਾਰ ਥਮਾਂ ਜਿਤੋ ਗੀ ਜਮੀਨ ਦੋਆਦਾਂ ਏ, ਜਿਸ ਚ ਮੈਹਤੇ ਨੇ ਉਸ ਜਮੀਨ ਚਾ ਸਾਲਲਾ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿਸ਼ਾਸ ਲੈਨਾ ਕੀਤਾ। ਕੀ ਜੇ ਉਸ ਜਮੀਨ ਚ ਛਡਾ ਜਾਂਗਲ ਜਾਡ ਤੇ ਪਥਰ ਹੈ। ਜਿਤੋ ਨੇ ਉਸ ਰਕਕਡ ਜਮੀਨ ਗੀ ਰਾਹੀ—ਬਾਹੀ ਦੇ ਜੋਗ ਬਨਾਨੇ ਆਸਤੈ ਇਸਾ ਗੀ ਅਪਨਾ ਭਾਈਗਾਲ ਬਨਾਈ ਲੇਆ ਤੇ ਕਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੌਨੋਂ ਭਾਈਚਾਲੋਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੇਹਨਤ ਕਰਿਧੈ ਇਸ ਜਾਡ ਆਹਲੀ ਜਮੀਨਾ ਫਸਲ ਲਾਈ ਦਿਤੀ। ਫਸਲ ਦਿਕਖੀ ਮੈਹਤੇ ਦੇ ਕਾਰ ਮੁੜਾਰੋਂ ਦੇ ਮਨੈ ਬੇਇਮਾਨੀ ਆਈ ਗੇਈ ਤਾਂ ਨੇ ਜਾਈ ਮੈਹਤੇ ਗੀ ਇਸ ਕੋਰੀ ਫਸਲ ਬਾਰੈ ਦਸ਼ਸੇਅ। ਮੈਹਤਾ ਬੀ ਫਸਲ ਦਿਕਖੀ ਲਲਚੋਈ ਗੇਆ ਤੇ ਓਹ ਕੀਤੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਗੀ ਭੁਲਿਧੈ ਅਦਦ ਮਂਗਨ ਲਗੀ ਪੇਆ। ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਅਪਨੇ ਕਾਰ ਮੁੜਾਰੋਂ ਤੋਂ ਪੁਜ਼ੀ ਗੇਆ। ਜਿਤੋ

ਦੋਂ ਨਵੈਨ ਗੇਦੇ ਓਹਾਦੇ ਪਿਚੁਆਂ ਛਟਾ ਪਰੋਆਨ ਲਗੀ ਪੌਂਦਾ ਏ। ਇਸੋ ਬਾਸਤੇ ਪਾਂਦਾ ਏ ਜੇ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਆਈ ਲੈਨ ਦੇਓ। ਪਰ ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿਂਹ ਲਾਲਚ ਚ ਅੰਨਾ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਇਸੋ ਗੀ ਮਾਰਨੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਨਾਂਦਾ ਏ। ਮੈਹਤੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇਸੋ ਗੀ ਸਾਰੀ ਕੁਟਿਧੈ ਇਕ ਬੂਟ੍ਟੇ ਕਨੈ ਬਨੀ ਓਡੇਂ ਨ। ਤਾਂ ਇੱਨੇ ਚਿਰੋਂ ਗੀ ਜਿਤ੍ਤੀ ਬੀ ਆਈ ਜਦਾਂ ਏ ਤੇ ਮੈਹਤੇ ਗੀ ਲਿਖਤੇ ਬਾਰੈ ਆਖਦਾ ਏ ਪਰ ਓਹ ਕਿਥਾ ਬੀ ਸੁਨਨੇ ਗੀ ਤਥਾਰ ਨੇਈ। ਜਿਤ੍ਤੀ ਏਹ ਸਬ ਕਿਥ ਦਿਕਿਖਿਧੈ ਸੈਫ਼ਨ ਨੇਈ ਕਰੀ ਸਕਦਾ ਤੇ ਕਟਾਰਾ ਲੇਝੈ ਕਨਕਾ ਦੇ ਫੈਰ ਉਪਰ ਖੜ੍ਹੋਇਧੈ ਕਟਾਰਾ ਅਪਨੇ ਫਿਫਡਾ ਚ ਮਾਰਿਧੈ ਆਤਮਹਤਿਆ ਕਰੀ ਲੈਂਦਾ ਏ।

ਸ਼ਬਦੇ ਦੇ ਅਰਥ

- ਕਾਰਕ — ਦੇਵੀ—ਦੇਵਤੋਂ ਦੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾ
- ਜੋਗੀ — ਕਾਰਕਾਂ ਗਾਨੇ ਆਹਲਾ
- ਮੁਆਡਨਾ — ਸਿਰ ਲਾਹਨਾ
- ਬਿਆਲਨਾ — ਜਗਾਨਾ
- ਬਾਂਗਾਰਨਾ — ਮਕਾਬਲੇ ਆਸਟੈ ਲਲਕਾਰਨਾ
- ਨਮਾਨੀ — ਬਚੈਰੀ, ਸਭਾਤ ਦੀ ਭਲੋਕੀ
- ਰੋਹਲ — ਰੈਨਕ
- ਮਾ—ਫੇਟਰ — ਜਿਸਦੀ ਮਾਂ ਮਰੀ ਗੇਦੀ ਹੋਏ
- ਖੁੰਬਾ — ਖੇਤਰ
- ਮੁਨਸ — ਬਡਾ ਦਿਲੇਰ ਤੇ ਜਿਦਾਂ ਦਿਲ
- ਡਿਰਗਾ — ਮੁਟਟੀ ਸਮਝਾ ਆਹਲਾ , ਮੁਰਖ
- ਨਿਰਣਾ — ਬਿਨਾ ਮਜਦੂਰੀ ਦੇ ਜਬਰਦਸ਼ੀ ਕਮ ਕਰਨਾ
- ਸਾਮ੍ਰੀ — ਮੁਜਾਰਾ
- ਹੀਖੀ — ਮੇਦ
- ਜਨੌਰ — ਜਾਨਵਰ
- ਵਿਹਾਨਾ — ਬਤਾਨਾ
- ਸਿਮਰਨਾ — ਸ਼੍ਰਦਧਾ ਕਨੈ ਚੇਤਾ ਕਰਨਾ
- ਕਪਣਾ — ਬਡਨਾ
- ਸਂਹਾਨਾ — ਹਾਨਾ
- ਯਾਬਰ — ਮੂਹ ਜੋਰੀ ਕਰਨੇ ਆਹਲਾ , ਜਬਰਦਸ਼ੀ ਕਰਨੇ ਆਹਲਾ
- ਖਲਾਡਾ — ਓਹ ਥਾਹਰ ਜਿਥੋਂ ਫਸਲ ਗਾਹੀ ਜਾਂਦੀ ਏਂ
- ਗਰੋਲੋਂ — ਗ੍ਰਾਹ ,ਜਿਧਾ ਰੁਟਟੀ ਦੇ ਗ੍ਰਾਹ

ਕਿਰਤਧਨ – ਨਾ–ਸ਼ੁਕਰਾ

ਬਸੁਰ – ਬੇਹੋਸ਼

ਲੋਥ – ਮੋਏ ਦੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ , ਸ਼ਾਵ

ਛਟ – ਬੈਹਤਰੋਂ ਪਰ ਸਮਾਨ ਲਦਦਨੇਂ ਆਸਤੈ ਬਨਾਈ ਗੇਂਦੀ ਖਾਸ ਖੁਰਜੀ

9.4 ਅਭਿਆਸ

(i) ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਾਰ ਅਪਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਚ ਲਿਖੋ।

(ii) ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਮੁਕਖ ਘਟਨਾ ਕੇਹ ਐ?

(iii) ਢੁਗਰ ਚ ਪ੍ਰਚਾਲਿਤ ਰੀਤਿ ਰਖਾਯੋ ਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ ।

(iv) ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦੇ ਮੈਹਲਾਂ ਚ ਕੇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਆ ਹਾ?

(v) ਪੱਚੈਤਾ ਚ ਕੇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਆ ਹਾ?

(vi) ਜ਼੍ਯੂਨੀ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਕੇਹ ਸਮਝਾਂਦੀ ਐ ?

9.5 ਸਹਾਯਕ ਗ੍ਰਿਥ

1. ਪ੍ਰੋ. ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ; ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ (ਨਾਟਕ) : ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਡੋਗਰੀ ਸੱਥਾ ਜਮ੍ਹਾ।

oooooooo

ਬਾਵਾ ਜਿੱਤੋ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੂਲਧਾਰ / ਤਤਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਆਲੋਚਨਾ

• **ਰੂਪਰੇਖਾ**

10.1 ਉਦਦੇਸ਼

1. ਵਿਧਾਰਥੀ ਤਤਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਬਾਵਾ ਜਿੱਤੋ ਨਾਟਕ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਿਏ ਉਸਦੀ ਖੁਬਿਅਤ ਗੀ ਜਾਣੀ ਸਕਣ।
2. ਵਿਧਾਰਥੀ ਕਾਵਿਆਤ ਆਸੇਆ ਦਸ਼ੇ ਗੇਂਦੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਤਵਾਂ ਕਨ੍ਹੈ ਵਾਕਫ ਹੋਣ।
3. ਕੁਸ਼ੇ ਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨੇ ਚ ਸਮਰਥ ਹੋਣ।

10.2 ਪਾਠ – ਪਰਿਚੇ :-

ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਬਾਵਾ ਜਿੱਤੋ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੂਲਧਾਰ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਆਸੇਆ ਦਸ਼ੇ ਗੇਂਦੇ ਤਤਵਾਂ ਵੱਡੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਦਾ ਏ।

10.3 ਪਾਠ – ਪ੍ਰਕਿਧਾ

10.3.1 ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਤਵਾਂ ਦਾ ਪਰਿਚੇ

- 1 ਕਥਾਨਕ ਜਾਂ ਕਥਾਵਸਤੁ
- 2 ਸੰਵਾਦ ਜਾਂ ਕਥੋਪਕਥਨ
- 3 ਪਾਤ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਣ
- 4 ਦੇਸ਼ਕਾਲ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ
- 5 ਅਮਿਨਿਅ
- 6 ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ
- 7 ਉਦਦੇਸ਼

10.3.1 ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਤਵਾਂ ਦਾ ਪਰਿਚੇ

‘ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰ੍ਣ ਵਿਧਾ ਏ। ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹੋਰਨੇ ਵਿਧਾਏਂ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਨਾਟਕ ਦੇ ਕਿਥ ਤਤਵ ਮਨੇ ਗੇ ਨ। ਪਸ਼ਚਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਮਤਾਬਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਤਵ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :–

- 1 ਕਥਾਨਕ ਜਾਂ ਕਥਾਵਸਤੁ
2. ਸੰਵਾਦ ਜਾਂ ਕਥੋਪਕਥਨ

3. पात्तर चित्तरण
4. देशकाल ते वातावरण
5. अभिनय
6. भाशा शैली
7. उद्देश्य

- 1. कथानक जां कथावस्तु :-** जिस कथा गी जां कहानी गी लेइयै नाटक सिरजेआ जा उसगी कथानक जां कथावस्तु आख्यदे न। नाटकार ने नाटक दी कथावस्तु गी इस चाल्ली ढाले दा होना चाहिदा जिस कन्नै नाटकीय उद्देश्य दी पूर्ती होई सकै। कथानक च गति होनी चाहिदी ते दर्शकें गी शुरू शा लेइयै खीर तोड़ी जिज्ञासा ते उत्सुकता बनी दी रौहनी चाहिदी ऐ।
- 2. संवाद जां कथोपकथन :-** नाटक च पात्तर जेहडी गल्लवात करदे न उसगी सवांद जां कथोपकथन गलाया जंदा ऐ। संवाद लौहके लौहके चस्तु ते दिलचस्प होने चाहिये न। सवाद राहें पात्तरें दे स्था-सुआतम ते उंदे अन्दरले रुपै गी पाठकें सामने प्रस्तुत कीता जंदा ऐ।
- 3. पात्तर चित्तरण:-** नाटक दे पात्तरें गी अभिनेता बी आख्येआ जंदा ऐ। पात्तर मुक्ख तौरा द'ऊं चाल्ली दे होंदे न। मुक्ख पात्तर ते सहायक पात्तर। पात्तरें दी किस्म गौण पात्तर होदी ऐ। गौण पात्तर ओह होदे न जेहडे नाटक च मुक्ख पात्तर दे स्वार्थ दी सिद्दी च सैहयोग दिन्दे न।
- 4. देशकाल ते वातावरण:-** स्थानकाल ते कार्य दी एकता पाठक च खास तौरा पर लागू होनी चाहिदी ऐ। जिस समस्या गी लेइयै नाटक रचेआ जा ओह इकै थाहरै इक खास अवधी च घटी दी होनी चाहिदी।
- 5. अभिनय:-** नाटक द्रिश्य काव्य ऐ इस करी उ'ये नाटक सफल मन्नेआ जंदा ऐ जेहडा सफलता पूर्वक रंगमच उपर खेड़ेआ जाई सकै। नाटककार गी रंगमच दियें बरीकियें दी जानकारी होनी चाहिदी। नाटककार गी मते निर्देशनें थमां बी बचना चाहिदा।
- 6. भाशा-शैली :-** लेखक , पाठक ते पात्तरें दी आपू चे झत भाशा राहें गै होई सकदी ऐ। इसकरी पाठक दी भाशा सरोखड़ , सैहज सरल ते सोआदली होनी चाहिदी।
- 7. उद्देश्य :-** बगैर कुसै उद्देश्य दे कोई बी रचना नेई सिरजी जंदी। जिसलै कोई रचनाकार नाटककार कोई रचना लिखदा ऐ तां उसदा किश नां किश उद्देश्य जरुर होंदा ऐ।

बावा जितो नाटक दा मूल्यांकन अर्थात तत्वे दे अधार पर आलोचना:-

काव्य शास्त्रियाँ नाटक दे किश मूल तत्व मनने दे न तां जे इंदे अधार पर कुसै नाटकी रचनां दा मूल्यांकन कीता जाई सकै। बावा जितो नाटक दा मूल्यांकन इस चाल्ली ऐ:-

कथानक जां कथावस्तु:- बावा जितो इक इतिहासक नाटक ऐ ते इसदे नाटककार प्रो० रामनाथ शास्त्री होर न। प्रस्तुत नाटक दा कथानक रहार ग्रांड दे इक जितो नां दे गरीब ते इमानदार करसान दे जीवन पर अधारत ऐ जिसी शुरू थमां खीर तगर इक संघर्ष आहला ते दुखी जीवन व्यतीत करना पौदा ऐ। परोआर दे तना भरोचे वातावरण ते

ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਿਗਡੀ ਦੀ ਭ੍ਰਾਤ ਵਿਵਸਥਾ ਆਹਲੇ ਢਾਚੇ ਨੇ ਉਸੀ ਸਾਰੀ ਤਮਰ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਨੇਈ ਲੈਨ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਅਪਨੀ ਬਦਨਸੀਬੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭ੍ਰਾਤ ਵਿਵਸਥਾ ਕਨੈ ਸਂਘਰਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅਪਨੀ ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰੀ ਗੇਆ।

ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਂਡ ਦਾ ਏਹ ਨਾਟਕ ਪਨ੍ਡੇ ਦਿਸ਼ਣੋਂ ਚ ਬੰਡੋਏ ਦਾ ਏ। ਘਟਨਾਏਂ ਦੀ ਟਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਨਾਟਕ ਬੜਾ ਗੈ ਰੋਚਕ ਤੇ ਮਨੌਰਜਕ ਏ। ਸ਼ੁਰੂ ਥਮਾਂ ਅਤਾਂ ਜਾਗਰ ਤੁਤਸੁਕਤਾ ਬਨੀ ਦੀ ਰੈਹਦੀ ਏ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਗੀ ਕਥਾ ਰੂਪ ਚ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦੇ ਬਲਿੰ ਕਿਸ਼ ਇਕ ਕਾਤਧਨਕ ਪਾਤਰੋਂ ਦਾ ਸ਼ਹਾਰਾ ਬੀ ਲੈਤਾ ਗੇਦਾ ਏ ਪਰ ਮਤਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਨਾਟਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਆਦਾਂ ਏ।

ਕਥਾਨਕ ਚ ਕੁਤੈ ਬੀ ਕੁਸੈ ਬੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਮੀ ਜਾਂ ਡਿਲਲਾਪਨ ਨੇਈ ਮਿਲਦਾ। ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਚ ਇਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜਿਸੀ ਪਾਠਕ ਪੂਰੀ ਤੁਤਸੁਕਤਾ ਤੇ ਜਿੜਾਸਾ ਕਨੈ ਪਫ਼ਦਾ ਚਲਦਾ ਏ। ਮਤੇ ਹਾਰੇ ਦਿਸ਼ਣੋਂ ਚ ਗਾਰਡੀ ਦਿਯਾਂ ਕਾਰਕਾ ਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਕਥਾ ਗੀ ਰੋਚਕ ਬਨਾਨੇ ਚ ਸਹਾਯਕ ਸਿਦਦ ਹੋਦਿਆਂ ਨ। ਨਾਟਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਿਤੋ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰੋਂ ਆਸੇਆ ਜਿਤੋ ਗੀ ਮਾਰਨੇ ਦਿਯਾਂ ਕੋਸ਼ਾਂ ਪਂਚੈਤੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਜਿਤੋ ਦੇ ਖਲਾਫ ਜਾਨਾ ਜਿਤੋ ਆਸੇਆ ਅਪਨੀ ਸਾਰੀ ਜਮੀਨ ਚਾਚੀ ਜੋਂਾਂ ਗੀ ਸੌਂਪਨਾ ਜਿਤੋ ਦਾ ਮਾ-ਮੇਟਰ ਕੁਡੀ ਬੁਆ ਗੈਰੀ ਗੀ ਕਨੈ ਲੇਇਧੈ ਘਰ ਛੋਡਿਧੈ ਨਿਕਲਨਾ, ਰਸਤੇ ਚ ਈਸੋ ਮੇਂ ਕਨੈ ਝਾਤ ਹੋਨਾ ਈਸੋ ਦੀ ਮਦਦ ਕਨੈ ਅਪਨੇ ਰੁਲਲੋ ਨਾਂ ਦੇ ਮਿਤਰਾ ਗੀ ਮਿਲਨਾ, ਜਧੂਨੀ ਦਾ ਰੁਲਲੋ ਤੇ ਜਿਤੋ ਗੀ ਸਮਝਾਨਾ ਰੁਲਲੋ ਦੀ ਬਾਹੀ ਆਸਟੈ ਈਸੋ ਗੀ ਭਾਈਬਾਲ ਬਨਾਨਾ, ਰਕਕਡ ਜਮੀਨਾ ਉਪਰ ਮੈਹਨਤ ਕਰਿਧੈ ਫਸਲ ਉਗਾਨਾ ਤੇ ਆਖਰ ਚ ਮੈਹਤੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਧਾਤ, ਧੋਖੇ ਆਹਲੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਆਹਲੇ ਬੰਤਾਵ ਕੋਲਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਧੈ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਧਾਨਾ ਆਦਿ ਕਥਾਨਕ ਗੀ, ਬੇਡ ਸ਼ਵੇਈ ਫੱਗ ਕਨੈ ਚਿਤ੍ਰਤ ਨ। ਜਿਤੋ ਦੇ ਸਮਪੂਰ੍ਣ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸ ਬੈਲ੍ਲੇ ਦੀ ਭ੍ਰਾਤ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਗੀ ਸ਼ਵਕਤ ਕਰਨੇ ਆਹਲਾ ਏਹ ਇਕ ਰੋਚਕ ਤੇ ਰੋਮਾਂਚਕ ਨਾਟਕ ਏ। ਬਕਖ ਬਕਖ ਘਟਨਾਏਂ ਗੀ ਇਕ ਧਾਗੇ ਚ ਪਰੋਇਧੈ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਟੱਗੈ ਕਨੈ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਕੁਲ ਮਲਾਇਧੈ ਦਿਕਖੇਆ ਜਾਂ ਤਾਂ ਏਹ ਇਕ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਏ।

ਸ਼ਵਾਦ ਜਾਂ ਕਥੋਪਕਥਨ:-

ਕਾਈ ਬੀ ਨਾਟਕ ਉਸਲੈ ਗੈ ਸਫਲ ਹੋਈ ਸਕਦਾ ਏ ਜਿਸਲੈ ਔਹਦੇ ਸ਼ਵਾਦੇ ਚ ਕੁਸੈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਡਿਲਲਾਪਨ ਨੇਈ ਹੋਏ। ਇਸ ਆਸਟੈ ਏਹ ਬੜਾ ਲਾਜਮੀ ਏ ਜੇ ਸ਼ਵਾਦ ਸਰਲ ਸੈਹਲ ਤੇ ਲੌਹਕੇ ਹੋਨ। ਮੰਚ ਉਪਰ ਲਮ੍ਮੇ ਸ਼ਵਾਦ ਇਨ੍ਹੇ ਸਫਲ ਨੇਈ ਹੋਦੇ ਤੇ ਦਰਸਕ ਬੀ ਲਮ੍ਮੇ ਸ਼ਵਾਦੋਂ ਕੋਲਾ ਤਾਂਗ ਪੇਈ ਜਨਦੇ ਨ ਤੇ ਤਾਂਦੀ ਰੁਚਿ ਕਿਸ਼ ਘਟਟੀ ਜਨਦੀ ਏ। ਤਾਂਾਂ ਬੀ ਸਟੇਜ ਉਪਰ ਲਮ੍ਮੇ ਸ਼ਵਾਦ ਭਾਸ਼ਨ ਜਨ ਸੇਹੀ ਹੋਦੇ ਨ ਤੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਨ।

ਸ਼ਵਾਦ ਜਾਂ ਕਥੋਪਕਥਨ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਕ ਮਹਤਵਪੂਰ੍ਣ ਅੰਗ ਨ। ਸ਼ਵਾਦੇ ਦੇ ਬਗੈਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਕਾਤਧਨ ਬੀ ਨੇਈ ਕੀਤੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਚ ਸ਼ਵਾਦ ਅਤੇ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਭਾਵਕ ਨ ਪਰ ਕੁਤੈ ਕੁਤੈ ਲਮ੍ਮੇ ਸ਼ਵਾਦੋਂ ਦੀ ਧੋਜਨਾ ਬੀ ਮਿਲਦੀ ਏ ਪਰ ਰੋਚਕਤਾ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਆਹਲਾ ਗੁਣ ਹਰ ਥਾਹਰ ਝਾਲਕਦਾ ਏ। ਮੰਚ ਦੀ ਟਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਨਾਟਕ ਦੇ ਏਹ ਸ਼ਵਾਦ ਬੜੇ ਸਾਰਥਕ ਸਿਦਦ ਹੋਦੇ ਨ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਪਾਤਰੋਂ ਦੀ ਸਮਰਥ ਸਿਥਤਿ ਤੇ ਸੇਮਂ ਤੇ ਮਤਾਬਕ ਗੈ ਸ਼ਵਾਦੋਂ ਦੀ ਧੋਜਨਾ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਇਸੀ, ਰੁਲਲੋਂ ਜਿਤੋ ਬਗੈਰਾ ਸਜ਼ਜਨ ਪਾਤਰੋਂ ਕੋਲਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਵਿਨੰਨ ਭਾਸ਼ਨ ਕਰੋਆਦਾ ਏ। ਦੂਜੇ ਪਾਸ਼ੇ ਮੈਹਤਾ ਤੇ ਮਲਲੀ ਆਦਿ ਦੁਸ਼ਟ ਪਾਤਰੋਂ ਕੋਲਾ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦੋਂ ਆਹਲੇ ਸ਼ਵਾਦੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੋ ਆਦਾ ਏ ਗਾਰਡੀ ਦਿਯਾਂ ਕਾਰਕੋਂ ਚ ਸਰਲ ਗੀਤੋਂ ਦਾ ਲੈਹਜਾ ਤੇ ਬੁਆ ਗੈਰੀ ਦੇ ਸ਼ਵਾਦੋਂ ਚ ਬਚਪਨ ਦੀ ਝਾਲਕ ਸਾਫ ਝਾਲਕਦੀ ਏ। ਅਰਥਾਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਵਾਦ ਦੇਸ਼ਕਾਲ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕਦਮ ਸਤੁਲਿਤ ਤੇ ਵਿਵਸਥਤ ਫੱਗ ਕਨੈ ਰਚੇ ਗੇਦੇ ਨ।

ਪਾਤ੍ਰ ਚਹਿਰੇ:- ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕ ਏ ਤੇ ਪਾਤਰੋਂ ਦੀ ਗਿਤਰੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਏ। ਪਾਤਰੋਂ ਦੀ ਟਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਏਹ ਪੂਰੀ ਚਾਲੀ ਸਫਲ ਨਾਟਕੀ ਰਚਨਾ ਏ। ਨਾਟਕ ਚ ਜਿਤੋ, ਰੁਲਲੋ, ਈਸੋ ਮਲਲੀ ਸਪੋਲਿਯੋ, ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੰਹ ਆਦਿ ਸੁਕਖ

ਪੁਰਖ ਪਾਤਰੋਂ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਜੋਗੀ, ਜੋਜਾ ਦੇ ਸਤਤ ਪੁਤਰ, ਬੁਡਢਾ ਠੌਕਰ, ਜਸਰੋਟੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਾਜੇ ਦੇ ਦੋ ਸਪਾਹੀਆਂ ਆਮ ਪਾਤਰੋਂ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨ। ਜਨਾਨਾ ਪਾਤਰੋਂ ਚ ਬੁਆ ਗੈਰੀ, ਜੋਜਾਂ ਜ਼ਧੂਨੀ ਬਗੈਰਾ ਦਾ ਨਾਂਡ ਔਦਾ ਏ। ਹਰ ਪਾਤਰ ਗੀ ਓਹਦੀ ਸਿਥਤਿ ਤੇ ਸਮਾ ਦੇ ਅਨੁਭੂਤ ਚਿਤ੍ਰ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਵਿਧਕੀ ਪਾਤਰ ਅਪਨੀ ਪੂਰੀ ਨੀਚਤਾ, ਕਰਤਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਜਨੇਹ ਗੁਣੇ ਕਨੈ ਭਰੋਚੇ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰੋਂ ਚ ਮੈਹਤਾ ਤੇ ਜੋਜਾਂ ਸਥਾਨ ਰੂਪ ਚ ਉਥਰਿਯੈ ਸਾਮਨੈ ਆਵੈਂ ਨ। ਦਸਦੇ ਇਕਦਮ ਤੱਤ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦੀ ਸਜ਼ਜਨਤਾ ਆਹਲਾ ਚਰਿਤ੍ਰਾ ਬੀ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਜਿਤ੍ਤੀ ਇਕ ਧਰਮਿਕ ਵ੃ਤਿ ਆਹਲਾ, ਸਚਾ ਮੇਹਨਤੀ ਤੇ ਹਕ ਹਲਾਲ ਤੇ ਕਰਮਸੀਲ ਪਛਾਡੀ ਕਰਸਾਨ ਏ ਜੇਹਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਚ ਅਪਨੀ ਸਜ਼ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਸ਼ਾਈ ਉਪਰ ਇਕ ਦਮ ਖਾ ਉਤਰਦਾ ਏ। ਸਤ੍ਰੀ ਪਾਤਰੋਂ ਚ ਚਿਤ੍ਰ ਕਰਦੇ ਬੈਲ੍ਹੇ ਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰਕ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਪਾਤਰ ਕਨੈ ਨਾਂਡ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ।

ਦੇਸ਼ਕਾਲ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ:-

ਕੁਝੈ ਬੀ ਨਾਟਕ ਗੀ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕਰਦੇ ਬੈਲ੍ਹੇ ਉਸ ਬੈਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਂ ਗੀ ਧਰਾਵ ਰੂਪ ਕਨੈ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਗੈ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਖੋਆਂਦੀ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕ ਏ ਤੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਚ ਉਸ ਬੈਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਾਮਾਜਿਕ ਸਾਮਾਜਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਂ ਗੀ ਪੂਰੀ ਚਾਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ। ਦੇਸ਼ਕਾਲ ਦਾ ਸ਼ਵੇਈ ਚਿਤ੍ਰ ਤੋਅਅਰਨੇ ਚ ਨਾਟਕਕਾਰ ਪੂਰੀ ਚਾਲੀ ਸਫਲ ਏ। ਉਸ ਬੈਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਂ ਗੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦ'ਊ ਭਾਗੇ ਚ ਬਡਿਧੇ ਤੁਂਦਾ ਵਿਖਲੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ। ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਿਥਤਿ। ਜਗੀਰਦਾਰ ਤੁਨੈਂ ਦਿਨੋਂ ਕਰਸਾਨੇ ਕਨੈ ਤੇ ਅਪਨਿਧੋਂ ਸਾਮਿਧੋਂ ਕਨੈ ਬਡਾ ਕੂਰਤਾ ਆਹਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਅਪਨਿਧੋਂ ਸਾਮਿਧੋਂ ਕੋਲਾ ਬਗਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਦਬ ਦਬੇ ਹੇਠ ਰੈਹਾਂਦੀ। ਤੁਨੈਂ ਅਪਨੇ ਦੁਖ ਦਰ੍ਦ ਸੁਨਾਨੇ ਦਾ ਸੌਕਾ ਬੀ ਨੇਈ ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਅਰਥਾਤ ਜਗੀਰਦਾਰ ਅਪਨੀ ਸਾਮਿਧੋਂ ਦਾ ਹਰ ਚਾਲੀ ਕਨੈ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਨ। ਜਿਤ੍ਤੀ ਇੱਥੇ ਇਲਾਵਾ ਚਤੁਰ ਇਸੋ ਆਦਿ ਪਾਤਰ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਤੁਂਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਦੇ ਅਕਸਰ ਸ਼ਕਾਰ ਬਨਦੇ ਰੈਹਦੇ ਨ। ਉਸ ਬੈਲ੍ਹੇ ਦਾ ਸਮਾਜ ਅਨਪਢ ਤੇ ਪਿਛੇ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਜਾਦੂ—ਟੂਨੇ ਡੈਨ ਮੈਤਰ ਤੇ ਦੂਝਧੈ ਅੰਘਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਹਲਿਧੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਗਲਿੰਚ ਚ ਪੂਰੀ ਚਾਲੀ ਲਿਪਤ ਹਾ ਜਿਸਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਨਾਟਕ ਚ ਚੰਗੀ ਚਾਲੀ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਜੋਜਾਂ ਡੈਨ ਉਸ ਜਾਦੂ—ਟੂਨੇ ਆਹਲੇ ਅੰਘਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿਤਵ ਕਰਦੀ ਸੇਹੀ ਹੋਦੀ ਏ। ਜਾਤ—ਪਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬੀ ਤੁਨੈਂ ਲੋਕਾਂ ਚ ਆਮ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਹਤਾ ਇਸੋਂ ਗੀ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦਾ ਭਾਈਬਾਲ ਬਨੇ ਦਾ ਸੁਨਿਧੈ ਇਕਦਮ ਕ੍ਰੋਧਤ ਹੋਰਟ ਉਠਦਾ ਏ। ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਚ ਕਰਸਾਨੀ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਆਹਲੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਪਾਣ ਚਿਤ੍ਰਣ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਨਾਟਕ ਚ ਦੇਸ਼ਕਾਲ ਤੇ ਉਸ ਬੈਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਆਸੇਆ ਅਪਨਾਏ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਸਾਮਨੇ ਆਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਅਰਥਾਤ ਨਾਟਕ ਚ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਤੇ ਬੈਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਆਸੇਆ ਬਨਾਏ ਗੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੈਹਿਨੋਂ ਦਾ ਕਿਟਠਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਮਿਲਦਾ ਏ।

ਅਭਿਨਿਧ :— ਨਾਟਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਕਾਵਿ ਖੋਆਂਦਾ ਏ ਇਸ ਕਰੀ ਅਭਿਨਿਧ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਭਨੋਂ ਥਮਾਂ ਸੁਖ ਅਂਗ ਜਾਂ ਤਤਵ ਮਨੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਅਭਿਨਿਧ ਗੈ ਨੇਈ ਹੋਰੈ ਸਕਦਾ। ਅਭਿਨਿਧ ਨਾਟਕ ਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਅਭਿਨਿਧ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਇਕ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਏ। ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ 100 ਬਾਰੀ ਅਭਿਨਿਧ ਕੀਤਾ ਜਾਈ ਚੁਕੇ ਦਾ ਏ। ਦੁਸ਼ਟ ਸਮਾਂ ਆਹਲੀ ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂ ਤੇ ਮੈਹਤਾ ਅਭਿਨਿਧ ਦ੍ਰਾਗ ਖਲਨਾਇਕਾ ਤੇ ਖਲਨਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਚ ਸਫਲ ਸਿਦਦ ਹੋਵੇ ਨ। ਬੁਆ ਗੈਰੀ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਬੈਲ੍ਹੇ ਧੌਲੋਂ ਬਾਲ ਖਲਾਰਿਧੋਂ ਓਹਦਾ ਜੋਰਾ ਕਨੈ ਗਡਾਕਾ ਮਾਰਿਧੇ ਮੈਂਤਰ ਪਢਨੇ ਦਾ ਅਭਿਨਿਧ ਮੈਹਤੇ ਦਾ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਸ਼ਾਨ ਕਨੈ ਸਾਰੀ ਗੁਡਗਡਾਵੇਂ ਹੋਈ ਅਪਨੇ ਕਾਰ—ਮੁਖਤਾਰੋਂ ਕਨੈ ਪੱਲਗਾ ਉਪਰ ਲੋਕੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨੇ ਆਸਟੈ ਬੌਹਨੇ ਦਾ ਨਾਟਕੀਧ ਅਭਿਨਿਧ ਬਡਾ ਗੈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਏ।

ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਈਸੋ ਰੁਲਲੋ ਜ਼੍ਯੂਨੀ ਤੇ ਜਿਤ੍ਤੋ ਆਦਿ ਅਪਨੀ ਸਜ਼ਜਨਤਾ ਦੇ ਅਭਿਨਿਯ ਚ ਇਕਦਮ ਪੂਰੇ ਉਤਰਦੇ ਨ। ਮਲ੍ਲੀ ਸਪੋਲਿਯਾਂ ਆਦਿ ਮੈਹਤੇ ਦੇ ਖੈਖਾਹ ਤੇ ਹਾਂ ਕਨੈ ਹਾਂ ਮਲਾਨੇ ਆਹਲੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਕੇ ਦੇ ਅਭਿਨਿਯ ਚ ਸਫਲ ਸਿਦਦ ਹੋਵੇ ਨ। ਬੁਆ ਗੈਰੀ ਕੋਲਾ ਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਸੈਹਜ ਝਲਕ ਦੇਨੇ ਆਹਲਾ ਅਭਿਨਿਯ ਕਰੋਆਏ ਦਾ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਕਿਥ ਆਮ ਪਾਤ੍ਰ ਅਪਨੇ ਅਭਿਨਿਯ ਚ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਥਾਹਰ ਸਫਲ ਸਿਦਦ ਹੋਵੇ ਨ। ਕੁਲ ਮਲਾਇਧੈ ਦਿਕਿਖੇਆ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਭਿਨਿਯ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਏਹ ਇਕ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਐ।

ਭਾਸ਼ਾ-ਸੌਲੀ

ਅਸਲ ਚ ਕੁਸੈ ਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਓਹਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਪਰ ਨਿਰ्भਰ ਕਰਦੀ ਐ। ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਸਰਲ ਤੇ ਸੈਹਜ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਲਿਖੇਆ ਗੇਦਾ ਐ। ਨਾਟਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਆਹਲੀ ਉਸ ਬੈਲਲੇ ਦੀ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਐ। ਨਾਟਕ ਚ ਪਾਤਰੋਂ ਦੀ ਮਨ ਸਿਥਤਿ ਤੇ ਸਭਾ ਦਾ ਆਭਾਸ ਤੱਦੇ ਸ਼ਵਾਦੇਂ ਰਾਹੋਂ ਗੈ ਮਿਲਦਾ ਐ ਇਸ ਕਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੀ ਪਾਤ੍ਰਾਨੁਕੂਲ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਦਾ ਐ। ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਚ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਥਤਿ ਤੇ ਪਾਤਰੋਂ ਗੀ ਦਿਖਦੇ ਹੋਈ ਗੈ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਬੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਦਾ ਐ। ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਤੇ ਮਲ੍ਲੀ ਸਪੋਲਿਯਾ ਆਸੇਆ ਬੋਲਲੇ ਗੇਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਥ ਕਠੋਰ ਤੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾਨੇ ਸੇਹੀ ਹੋਵੇ ਨ। ਜਦੋਕੇ ਈਸੋ ਜਿਤ੍ਤੋ ਰੁਲਲੋ ਬਗੈਰਾ ਪਾਤਰੋਂ ਕੋਲਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਨਰਮ ਤੇ ਸਿਦਦ ਸਦਦੇ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੋਆਏ ਦਾ ਐ। ਗਾਰਡੀ ਦਿਧੇ ਕਾਰਕੋਂ ਚ ਇਕ ਸਿਦਦਾ ਸਾਵਾ ਵਰਣ ਮਿਲਦਾ ਐ ਤੇ ਕਾਰਕੇ ਦੀ ਸੁਰ ਲੈਹ ਮਲਾਨੇ ਆਸਟੈ ਕੁਤੈ - ਕੁਤੈ ਵਾਕਰਣ ਦੇ ਸ਼ਹਾਬੈ ਕਨੈ ਅਥੁਦ੍ਵ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਤੇ ਕੁਤੈ ਕੁਤੈ ਵਾਕਰਣ ਗੀ ਭੰਗ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਵਾਕਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੀ ਮਿਲਦਾ ਐ ਜੇਹੜਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਐ। ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਚ ਦ'ਊ ਕਾਰਕੋਂ ਗੀ ਛੌਡਿਧੈ ਬਾਕੀ ਆਹਲਿਧੈ ਸਭਨੋਂ ਕਾਰਕੋਂ ਚ ਗੀਤ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤੁਕ ਮਲਾਨੇ ਆਸਟੈ ਸ਼ਬਦ ਕਨੈ ਆਈ ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵ ਰੂਪੀ ਧਵਨਿ ਸਾਨ੍ਧ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਲਗਭਗ ਸਭਨੋਂ ਕਾਰਕੋਂ ਚ ਮਿਲਦਾ ਐ। ਇਕੱਕੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮਾਜ ਕਨੈ ਸਰਬਧਤ ਹੋਵੇ ਹੋਈ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਸ਼ਤਰ ਆਹਲੇ ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਇਕ ਅਂਤਰ ਆਈ ਜਾਂਦਾ ਐ। ਇਕੱਕੀ-ਦੁਕਕੇ ਉਦੂ ਸ਼ਬਦੋਂ ਗੀ ਛੌਡਿਧੈ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਚ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮਿਲਦਾ ਐ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਚ ਡੋਗਰੀ ਖੁਆਨੋਂ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੀ ਹੋਏ ਦਾ ਐ।

ਉਦਦੇਸ਼ਧ:-

ਕੋਈ ਬੀ ਰਚਨਾ ਬਗੈਰ ਉਦਦੇਸ਼ਧ ਦੇ ਨੇਈ ਰਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹਰ ਰਚਨਾ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਉਦਦੇਸ਼ਧ ਜਰੂਰ ਹੋਵੇਂਦਾ ਐ। ਜੇ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਕਾਰ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਅਪਨੇ ਨਾਟਕ ਚ ਕੁਸੈ ਉਦਦੇਸ਼ਧ ਗੀ ਲੇਇਧੈ ਚਲੈ ਤਾਂ ਓਹ ਉਸਦੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਇਕ ਬਡੀ ਬਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮਨੀ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਉਦਦੇਸ਼ਧ ਰੈਹਤ ਨਾਟਕ ਮਨੋਰਾਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨੇਈ ਮਨੇਆ ਜਾਂਦਾ। ਨਾਟਕ ਮਨੋਰਾਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਐ ਗੈ ਪਰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਸ਼ਤ੍ਰੋਤ ਬੀ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਦਾ ਐ। ਉਦਦੇਸ਼ਧ ਗੀ ਸਾਮਨੇ ਰਖਨਾ ਗੈ ਨਾਟਕ ਦਾ ਗੁਣ ਮਨੇਆ ਜਾਂਦਾ ਐ। ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਨਾਟਕ ਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਪਨਾ ਉਦਦੇਸ਼ਧ ਚਗੀ ਚਾਲੀ ਸ਼ਘਣ ਕੀਤੇ ਦਾ ਐ। ਇਸ ਚ ਨਾਟਕਕਾਰ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੋਂ ਦੇ ਸਰਵਗੀਣ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕੋਥਾਂ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਐ। ਜਿਸ ਚ ਅਪਨੇ ਹਕ ਤੇ ਸਚ ਉਪਰ ਅਡੁਨੇ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨੌਛਾਵਰ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਜਿਤ੍ਤੋਂ ਦੇ ਬਲਿਦਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੁਕਖ ਐ। ਜਿਤ੍ਤੋਂ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਰਾਹੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਉਪਰ ਬੀ ਲੋ ਪੈਂਦੀ ਐ।

'ਬਾਬਾ ਜਿਤ੍ਤੋ' ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਦੇ ਅਲਾਵਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਗੀ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕਰਨਾ ਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦਾ ਉਦਦੇਸ਼ਧ ਐ। ਨਾਟਕ ਚ ਜਿਤ੍ਤੋ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸ ਬੈਲਲੇ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਗੀ ਸ਼ਘਣ ਕਰਦੇ ਬੈਲਲੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਪਿਛਡਫ਼ਨ ਤੇ

ਅਨਪੜਤਾ ਦੀ ਝਾਂਕੀ ਬੀ ਮਿਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਨਾਟਕ ਚ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੀ ਬਲਿਦਾਨ ਤੇ ਸਚਵਾਈ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੈਲ ਚਿਤ੍ਰਨ ਹੋਏ
ਦਾ ਏ ਜੇਹੜਾ ਪ੍ਰੇਰਣਾਦਾਯਕ ਏ। ਉਦਦੇਸ਼ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ “ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ” ਇਕ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਏ।

10.4 ਅਭਿਆਸ:-

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੇ ਸੁਆਲੇ ਦੇ ਉਤਰ ਲਿਖੋ

1. ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦੀ ਤਤਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪਰ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰੋ।
2. ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਮਿਨਿਅ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਮੂਲਧਾਂਕਨ ਕਰੋ।
3. ਨਾਟਕ ਚ ਚਿਤ੍ਰਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
4. ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦਾ ਉਦਦੇਸ਼ ਕੇਹੜੇ ਏ ?
5. ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ – ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਕਨੈ ਲਿਖੋ।
6. ਨਾਟਕ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

10.5 ਸਹਾਯਕ–ਸਮਗ੍ਰੀ :

1. ਪ੍ਰੋ. ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸ਼ਵੀ : ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ (ਨਾਟਕ); ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਡੋਗਰੀ ਸੱਥਾ ਜਮ੍ਹਾ।
2. ਪ੍ਰੋ. ਲਕਸ਼ੀ ਨਾਰਾਯਣ; ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿ ਚੰਚਾ

000000

बावा जित्तो नाटक दे पात्तरें दा चरित्र चित्रन

रूपरेखा

11.1 उददेश्य

- (i) विधार्थियें च पात्तरें दे चरित्तर गी समझने दी समर्थ पैदा होग।
- (ii) विधार्थी नाटक च पात्तरें दे म्हतव गी समझी सकडन।
- (iii) विधार्थी नाटक च चगे तें माडें पात्तरें कन्नै परिचित होडन।

11.2 पाठ – परिचे

इस पाठ च नाटक दे लगभग सभने मुक्ख पात्तर दा चरित्तर-चित्रण कीता गेदा ऐ।

11.3 पाठ-प्रक्रिया

- (1) सभने पात्तरें दा वक्ख-वक्ख चरित्तर चित्रण कीता गेदा ऐ।

11.3.1 नाटक दे पात्तरें दा चरित्तर –चित्रण

प्रस्तुत नाटक च मुक्ख ते गौण पात्तरें दी गिनतरी ठाई ऐ, जिदें चा बावा जित्तो नाटक दा मुक्ख पात्र ते नायक दे रूप च सामनै आँदा ऐ। सारी कथा जित्तो दे ईद-गिर्द घुमदी ऐ। नाटक दे मुक्ख-मुक्ख पात्तरें च जित्तो दे इलावा मैहता, मैहते दा सलाकार, ईसो मे, कारमुख्तार जोजां चाची, बुआ गौरी, रुल्लो लुहार ते ज्यूनी ऐ। इसदे इलावा जसरोटे दा राजा, राजे दे दो सपाही, जोजां दे सत्त पुत्तर बुड्डा रुकआल, गारडी ते आम लोक पात्तरें च आँदे न। सारा नाटक अत्यंत सुनियोजित सुगठत ते व्यवास्थित ऐ। हर इक पात्तर अपनी म्हता रखदा ऐ ते नाटककार ने उंदे चरित्र रचने च उंदे कन्नै पूरा न्यांड कीते दा ऐ।

किश इक पात्तरें गी छोडियै बाकी आहले मुक्ख-मुक्ख पात्तर जिंदा चरित्तर चित्रण कीता जा रादा ऐ इतिहासक न। इंदे च बावा जित्तो नाटक दा मुक्ख पात्र ते नायक ऐ, बुआ गौरी औहदी धींड मैहता उस ग्रांड दा जगारदार, मल्ली सपोलिया ओहदा सलाकार ऐं, रुल्लो लुहार जित्तो दा मितर, ज्युनी रुल्लो दी हारा आहली ते ईसो बावा जित्तो दा भाईबाल ऐ। इत्थै इनें सभनें दा बक्खो-बक्ख चरित्तर चित्रण कीता जाए रदा ऐ।

1. बावा जित्तो

बावा जित्तो इक धर्मिक वृति आहला, सिददा सादा सच्चा सुच्चा निश्कपट माता बैण्णों देवी दा भगत ते अपने

ਹਕ ਉਪਰ ਕਾਧਮ ਰੈਹਨੇ ਆਹਲਾ ਪਾਤ੍ਰ ਏ। ਏਹ ਛਲ ਕਪਟ ਰੈਹਤ ਘਾੜੀ ਕਰਸਾਨ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਅਪਨੇ ਵਾਦੇ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਚਲਨੇ ਆਹਲਾ ਤੇ ਧਰਮ ਇਮਾਨ ਆਹਲਾ ਸਾਹਨੂ ਏ। ਸਚਿ ਉਪਰ ਲਡਦੇ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਗਰ ਤਾਧੀ ਓਡਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਜਨਮ ਸ਼ਾ ਲੇਝਾਈ ਮਰਨੇ ਤਗਰ ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਦੁਖੋਂ ਕਥਣੋਂ ਆਹਲੀ ਹਾਲਤ ਚ ਰੇਹਾ ਪਰ ਫ਼ਹੀ ਬੀ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾ ਭ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇਈ ਹੋਆ।

ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਕਟਡੇ ਦੇ ਕੋਲ ਗ਼ਹਾਰ ਨਾਂਡ ਦੇ ਗ੍ਰਾਂਡ ਦਾ ਰੈਹਨੇ ਆਹਲਾ ਦਕ ਗਰੀਬ ਬ੍ਰੈਹਮਣ ਕਰਸਾਨ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਬੇਸ਼ਕ ਗਰੀਬ ਏ ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਖਟਟੂ ਨੇਈ ਏ।

ਮਹੇਸ਼ਾ ਕਮੰਡੇ ਚ ਰੁਜ਼ੋਂ ਦਾ ਰੈਹਦਾ ਏ ਤੇ ਕਰਸਾਨੀ ਆਹਲੇ ਕਮੰਡੇ ਗੀ ਪ੍ਰਯਾ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਏ। ਓਹਦੀ ਇਕ 9–10 ਬਾਰੋਂ ਦੀ ਮਾ ਸ਼ੈਟਰ ਕੁਡੀ ਬੀ ਏ ਜਿਸੀ ਜਨਮ ਦਿਨੇ ਗੇ ਮਾਂ ਚਲੀ ਬਸੀ ਹੀ। ਜਿਤੋ ਛਡਾ –ਛਾਂਟ ਤੇ ਕਲਾ ਏ, ਜਿਸਕਾਰੀ ਉਸੀ ਅਪਨੀ ਗੌਰੀ ਦੀ ਜਿਮੇਬਾਰੀ ਵੀ ਚਿੱਠਾ ਮਹੇਸ਼ਾ ਲਗੀ ਦੀ ਰੈਹਦੀ। ਜਿਤੋਂ ਗੌਰੀ ਦੇ ਪਾਲਨ–ਪੋਸ਼ਨ ਦੀ ਹੀਖੀ ਅਪਨੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਚੇ ਖੁਚੋਂ ਦੇ ਦਿਨ ਕਟਟਨਾ ਚਾਹੰਦਾ ਏ ਪਰ ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਤ੍ਤੋਂ ਪੁਤਰ ਉਸੀ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਨੇਈ ਲੈਨ ਦਿੰਦੇ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਤਾਂਗ ਕਰਨੇ ਆਸਤੈ ਕੇਈ ਮੈਡਿਯਾ ਚਾਲਾ ਚਲਦੇ ਨ। ਇਕ ਬਾਰੀ ਬਾਵੇ ਗੀ ਢਡਲਾ ਬੀ ਰੁਲਕਾਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਬਾਵਾ ਰਾਜੋਂ ਮਣਡਲੀਕਾ ਦੀ ਕ੃ਪਾ ਕਰੀ ਬਚੀ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂ ਬੁਆ ਗੌਰੀ ਪਰ ਬਾਰ ਕਰਿਧੈ ਉਸੀ ਮਾਰਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰੋਂ ਥਮਾਂ ਤਾਂਗ ਪੇਇਧੈ ਪੱਚੈਤ ਬੁਲਾਦਾ ਏ। ਪਰ ਪੱਚੈਤ ਚ ਬੀ ਓਹਦੇਂ ਕਨੈ ਨਾਂਡ ਹੋਂਦਾ, ਉਸੀ ਜਮੀਨਾ ਦੇ ਅਦਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਜਾਏ ਅਠਮੋਂ ਹਿੱਸੇਂ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਬਨਾਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਸਰਪੈਂਚ ਬੀ ਓਹਦੇਂ ਸ਼ਰੀਕੋਂ ਦੇ ਹਕ ਚ ਗੈ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਏ। ਇੰਨੋਂ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਓਹ ਦੁਖੀ ਹੋਇਧੈ ਸਾਬ ਕਿਥਾ ਛੋਡਿਧੈ ਗ੍ਰਾਂਡ ਛੋਡਨੋਂ ਗੀ ਤਾਧੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਬਾਵਾ ਜਿਤੋਂ ਗ੍ਰਾਂਡ ਛੋਡਿਧੈ ਗਢ ਪੰਜੋਡੇ ਅਪਨੇ ਮਿਤਰ ਰੁਲਲੋ ਦੇ ਘਰ ਆਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਰੁਲਲੋ ਉਸੀ ਮੈਹਤੋਂ ਥਮਾਂ ਰਾਹਨੋਂ ਬਾਹਨੋਂ ਆਸਤੈ ਜਿਮੀਂ ਦੁਆਂਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਈਸੋਂ ਮੇਧ ਗੀ ਅਪਨਾ ਭਾਈਵਾਲ ਬਨਾਦਾ ਤੇ ਫਸਲ ਤਾਧੀ ਕਰਦਾ ਏ। ਪਰ ਮੈਹਤਾ ਜਗੀਰਦਾਰ ਅਪਨੇ ਬਚਨ ਥਮਾਂ ਸੁਕਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਏ ਤੇ ਚੌਥੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਜਾਏ ਅਦਦੀ ਕਨਕ ਲੈਨਾ ਚਾਹੰਦਾ ਏ। ਬਾਵੇ ਜਿਤੋ ਦੀ ਜਿਸਲੈ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨੇਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਓਹ ਅਪਨੀ ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰੀ ਲੈਂਦਾ ਏ।

ਜਿਤੋ ਇਸ ਨਾਟਕ ਚ ਇਕ ਮੁਕਖ ਪਾਤਰ ਤੇ ਨਾਯਕ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਸਾਮਨੇ ਔਂਦਾ ਏ।

ਓਹ ਇਕ ਸਚਿਆ ਸੁਚਿਆ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤ ਤੇ ਮਾਂ ਬੈਣਾਂ ਦਾ ਅਰਾਧਕ ਏ। ਓਹ ਅਪਨੇ ਦਸ਼ਸੇ ਨੈਹੈ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਹਕ ਲਹਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਉਪਰ ਗੈ ਵਿਖਾਸ ਕਰਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੇ ਸਮਾਂ ਚ ਜਾਤਿਮੇਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇਈ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਹਕ ਖੁਸ਼ਸੇ ਜਾਨੇ ਉਪਰ ਬਰੋਧ ਕਰਨਾ ਤੋਂ ਅਪਨੇ ਹਕ ਆਸਤੈ ਲਡਨਾ ਨਾਧੀਚਿਤ ਸਮਝਦਾ ਏ। ਕੁਲ ਮਲਾਇਧੈ ਦਿਕਖੇਆ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਗੀ ਪੂਰੀ ਤਮਚ ਸਵਾਏ ਦੁਖੋਂ ਕਥਣੋਂ ਦੇ ਕਿਥਾ ਨੇਈ ਮਿਲੇਆ।

2. ਗੌਰੀ

ਗੌਰੀ ਮਾਂ ਸ਼ੈਟਰ 9–10 ਬਾਰੋਂ ਦੀ ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੀ ਕਲੀ –ਕਲੀ ਲੋਆਦ ਏ। ਬੁਆ ਗੌਰੀ ਘਟਟ ਤਮਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦੇ ਹੋ ਬੀ ਅਪਨੇ ਭਵਿਕਖ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਬਡੀ ਸੋਹਗੀ ਤੇ ਗੈਹਰੀ ਸੋਚ ਰਖਦੀ ਏ। ਗੌਰੀ ਅਪਨੇ ਧੀਓਂ ਗੀ ਅਪਨਾ ਗ੍ਰਾਂਡ ਨੇਈ ਛੋਡਿਧੈ ਜਾਨੇ ਆਸਤੈ ਸਮਝਾਂਦੀ ਏ ਕੀ ਜੇ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰਾਂਡ ਛੋਡਨੋਂ ਚ ਉਸੀ ਅਪਨਾ ਭਵਿਕਖ ਕਿਥਾ ਧੁੰਧਲਾ ਜਨ ਸੇਹੀ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਬੀ ਅਪਨੀ ਧੀਓਂ ਗੌਰੀ ਗੀ ਸਾਕਾਤ ਮਾਤਾ ਬੇਣਾਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਰੂਪ ਆਖਦਾ ਏ। ਗੌਰੀ ਧਰਮਿਕ ਵ੃ਤਿ ਆਹਲੀ ਏ। ਜਨਮ ਥਮਾਂ ਗੈ ਓਹਦੇ ਅਨਦਰ ਚਾਂਗੋਂ ਸੰਸਕਾਰ ਨ। ਗੌਰੀ ਸਬੈਲਾ ਬਾਪੂ ਦੇ ਠੋਗਰੋਂ ਗੀ ਨੋਹਾਲਨੇ ਆਸਤੈ ਸੁਚਿਆ ਪਾਨੀ ਲੈਨੇ ਗੀ ਬੌਲੀ ਉਪਰ ਰੋਜ ਨਿਜਮੈ ਕਨੈ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਉਸੀ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰਾਂਡ ਕਨੈ ਬਡਾ ਮੋਹ ਏ। ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੇ ਘਰ ਛੋਡਨੋਂ ਪਰ ਗੌਰੀ ਦਾ ਮਨ ਘਾੜੀ–ਮੁਡੀ ਅਪਨੇ ਘਰਾ

ਗੀ ਖਚੋਂਦਾ ਏ। ਗੈਰੀ ਗੀ ਨਿਕਿਕਧਾਂ—ਨਿਕਿਧਾਂ ਚੀਜਾਂ ਬੀ ਛੋਡਿਯੈ ਜਾਨੇ ਗੀ ਮਨ ਨੇਈ ਮਨਦਾ। ਉਸੀ ਲੌਹਕੀ ਤਮਰੀ ਚ ਗੈ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਘਰ ਛੋਡਿਯੈ ਪਰਾਏ ਥਾਹਰ ਜਾਨਾ ਪੇਆ। ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਦਿਧਾਂ ਸਤਰਾਂ ਗੈਰੀ ਦੇ ਮੋਹ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਧਿਆਂ ਨ:-

ਗੈਰੀ :- “ ਨੇਹਾ ਸ਼ੈਲ ਥਾਹਰ ਛੋਡਿਯੈ ਅਸ ਜਾਗੇ ਕੁਥੋਂ ਬਾਪ੍ਤ ? ਏਹ ਮਾਤਾ ਵੈਣਿਓਂ ਦੀ ਸੈਲੀ ਧਾਰ ਏਹ ਛਰ ਕਰਦੇ ਨਾਡਾਂ ਦਾ ਅਸਰਤ ਤੁਲ ਮਿਟਾ ਨੀਰ। ਏਹ ਚੀਡੇਂ ਦੀ ਸਾਂ—ਸਾ ਕਰਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ। ਏਹ ਸਥ ਕਿਥ ਛੋਡਿਯੈ ਕਿ'ਧਾਂ ਜਾਗੇ ?”

ਬਚੀ ਦੇ ਇਸ ਮੋਹ ਭੰਗ ਦੀ ਪੀਡਦਾਇਕ ਦਸ਼ਾ ਗੀ ਦਿਕਿਖਾਇ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਹੋਰ ਮਤਾ ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇਂ ਕਨੈ ਆਕਖਦਾ ਐ:- “ ਹੁਨ ਇਸ ਗ੍ਰਾਂਡ ਸਾਫ਼ਾ ਦਾਨਾ ਪਾਨੀ ਸਮੀਂ ਗੇਆ ਏ। ਕਲਾ ਦੀ ਪੱਚੈਤੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਭਰਮ ਤ੍ਰੋਡੀ ਦਿੱਤਾ ਏ।”

ਸ਼ਹਿਰ ਏ ਜੇ ਮੈਹਤੇ ਦੀ ਕੂਰਤਾ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਛੜਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਜਾਂ ਦੁਏ ਲੋਕੋਂ ਗੈ ਗੈ ਨੇਈ ਬਲਕੇ ਗੈਰੀ ਗੀ ਬੀ ਹੋਨਾ ਪੇਆ। ਗੈਰੀ ਕਨਕੂ ਦੇ ਦਾਨੇ ਖਾਨੇ ਗੀ ਤਰਸਦੀ ਰੇਹੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਪਰ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਗੈਰੀ ਗੀ ਦੋਧੀ ਕਨਕਾ ਥਮਾਂ ਮਹ਼ਰੂਮ ਕਰੀ ਦਿੱਦੀ ਏ। ਗੈਰੀਬੀ, ਦੁਖ ਤੇ ਕਥਣ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦੇ ਕਨੈ ਗੈਰੀ ਗੀ ਬੀ ਬਰੋਬਰ ਝਲਲਨੇ ਪੇ ਬਲਕੇ ਜਿਤ੍ਤੀ ਕੋਲਾ ਬੀ ਬਦਦ ਦੁਖ ਸ਼ਹਾਰਨੇ ਪੇ। ਗੈਰੀ ਪੈਂਫਲੇ ਜੋਜਾਂ ਡੈਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਾਰ ਬਨਦੀ ਏ ਤੇ ਪਹੀ ਮੈਹਤੇ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖੋਂ ਗੀ ਝਲਲੇ ਪਰੈਨਤ ਆਹ ਸਾਕਾਤ ਦੁਰਗ ਤੋਂ ਗੈਰੀ ਰੂਪ ਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਮਾਤ੍ਰ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋਲਾ ਬਂਚਿਤ ਰੈਹਨਾ ਸ਼ਰੀਕੋਂ ਦੇ ਸ਼ਕਜੋਂ ਚ ਫਸਨਾ ਚੰਗਿਆਂ—ਮਾਡਿਆਂ ਗਲਲ ਸੁਨਨਾ, ਬਾਰ ਝਲਲਨਾ ਤੇ ਮੈਹਤੇ ਦੀ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਪਨੇ ਧੋਡ ਦੀ ਮਨੈਤੀ ਦਾ ਦੁਖ ਸ਼ਹਾਰਨਾ ਮਮੂਲਾ ਸ਼ਕਿਤ ਦਾ ਕਮ ਨੇਈ ਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਏ ਜੇ ਬੁਆ ਗੈਰੀ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਸਾਕਾਤ ਜਗਦਮਾ ਦੇ ਬਰੋਬਰ ਏ ਜਿਸਗੀ ਅਪਨੀ ਲੌਹਕੀ ਹਾਰੀ ਤਮਰੀ ਚ ਏਹ ਸਥ ਕਿਥ ਦਿਕਖਨਾ ਪੇਆ।

3. ਰੁਲਲੇ

ਰੁਲਲੇ ਲੁਹਾਰ 35 ਬਾਰੋਂ ਦਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦਾ ਮਿਤਰ ਏ। ਏਹ ਮਿਤਰ ਧਰਮ ਗੀ ਨਭਾਨੋਂ ਆਹਲਾ ਬਾਦੇ ਦਾ ਪਕਕਾ, ਲਕੀਰ ਦਾ ਫਕੀਰ, ਸਿਦਦਾ — ਸਾਦਦਾ ਤੋਂ ਸਚਾ—ਸੁਚਾ ਮਨੁਕਖ ਏ। ਮੈਹਤੇ ਕੋਲਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਜਮੀਨ ਦੁਆਨੈ ਚ ਜੀ—ਜਾਨ ਕਨੈ ਔਹਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਏ। ਆਹ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦਾ ਸਚਾ ਹਮਰਦਦ ਏ। ਛਲ ਕਪਟ ਥਮਾਂ ਰੈਹਤ ਰੁਲਲੋ ਦੀ ਕਥਨੀ—ਕਰਨੀ ਇਕ ਏ। ਆਹਦੇ ਕਮਮ ਕਾਜ ਤੇ ਜਾਤ ਕੋਲਾ ਆਹਦਾ ਸਭਾਂ ਤੇ ਗੁਣ ਮਤੇ ਉਚਵੇ ਨ। ਬੈਣਿਓਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਗੇਦੇ ਇਕ ਬਾਰੀ ਰੁਲਲੋ ਤੇ ਜਿਤ੍ਤੀ ਮਿਤਰ ਬਨੋਂ ਹੇ ਤੇ ਖੀਰਾ ਜਗਰ ਉਨ ਆਕਡਾ ਧਰਮ ਨਭਾਧਾ ਤੇ ਜਿਤ੍ਤੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੇ ਆਸਤੈ ਅਪਨੀ ਹੋਰ ਆਹਲੀ ਕਨੈ ਬੀ ਬੈਹਸੋਂ ਬੈਹਸੀ ਕਰਨ ਲਗੀ ਪੈਦਾ ਏ। ਏਹ ਆਹਦੇ ਅਪਨੇ ਮਿਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਪਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਏ। ਰੁਲਲੋਂ ਸ਼ਾਰਣ ਚ ਆਏ ਦੇ ਮਾਹਨੂ ਦਾ ਪੂਰਾ—ਪੂਰਾ ਸਮਮਾਨ ਕਰਦਾ ਏ। ਨਾਟਕੈ ਦੇ ਇਕ ਪਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਸ ਤਥੈ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਨ “ਬਿਪਤਾ ਚ ਗੈ ਲੋਕ ਅਪਨੇ ਸਜ਼ਜ਼ਨੋਂ ਨਾਤੋਂ ਦੀ ਹੀਖੀ ਕਰਦੇ ਨ। ਤੁਸੀਂ ਭਲਾ ਲੋਕ ਏ ਤੇ ਏਹ ਬੀ ਕੋਈ ਭਲੋਂ ਲੋਕ ਨ।” ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਰੁਲਲੋਂ ਪਰ ਪੂਰਾ ਵਿਖਾਸ ਏ ਜਿਸ ਵਿਖਾਸ ਗੀ ਰੁਲਲੋ ਬਿਲਕੁਲ ਠੇਹ ਨੇਈ ਪੁਜ਼ਜਨ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਅਪਨੇ ਮਿਤਰ ਧਰਮ ਗੀ ਸਾਰਥਕ ਕਰਦਾ ਏ।

ਨਾਟਕ ਚ ਰੁਲਲੋ ਅਪਨੇ ਸਚੀ ਚਰਿਤ੍ਰਾ ਚ ਜਿਤ੍ਤੀ ਕੋਲਾ ਕੁਸੈ ਗਲਲਾ ਗੀ ਘਟਟ ਨੇਈ ਏ ਤੇ ਅਪਨੇ ਮਿਤਰ ਦੀ ਸਹਾਯਤਾ ਚ ਕੁਸੈ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਮੀ ਨੇਈ ਔਨ ਦਿੰਦਾ। ਪਾਠਕੋਂ ਦੇ ਮਨਾ ਚ ਰੁਲਲੋ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਉਨੀਂ ਗੈ ਹਮਦਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗਦੀ ਏ ਜਿਨ੍ਹੀ ਜਿਤ੍ਤੀ ਜਾਂ ਇਸੋ ਆਦਿ ਦੁਏ ਸਚੇ—ਸੁਚੇ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਪਾਤਰੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ। ਰੁਲਲੋ ਪਾਠਕੋਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕੋਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇਂ ਚ ਥਾਹਰ ਬਨਾਈ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਰੁਲਲੋ ਕਥਣ ਤੇ ਮਸੀਕਤ ਆਹਲੀ ਘੜੀ ਚ ਮਿਤਰਾ ਦੀ ਕਸ਼ਟੀ ਤੱਥ ਉਤਰਨੋਂ ਆਹਲਾ ਮਨੁਕਖ ਏ। ਏਹ ਨਿਸ਼ਵਾਰਥ ਭਾਵ ਕਨੈ ਅਪਨੇ ਮਿਤਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਏ। ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਰਾਹੀਂ —ਬਾਹੀ ਆਸਤੈ ਜਮੀਨ ਦੁਆਨੋਂ ਲੇਈ ਹਰ ਸਮਝ ਕੋਥਾਂ ਕਰਦਾ

ऐ, मैंहते गी जिमीं देने लई राजी करदा ऐ। एह इक नेक नियती कम्म करने आहला इंसान ऐ। एह इक दयालू ते परोपकारी मित्र ऐ। पूरे नाटक च एहदा चरित्र इक आदर्श मित्र आहला ऐ।

4. ईसो

ईसो मेघ 32 एं बरें दा जितो दा भाई बाल ऐ। जितो दी बाकफी ईसो कनै रुल्लों दे घरा दा रस्ता पुछदे बेल्ले ग्रांड दे रस्ते च होंदी ऐ। ईसो इक शरीफ ते समझौताबादी बिचारे आहला माहनू ऐ। ओह इस गल्ला गी मन्निये चलदा ऐ जे अस मैंहते दे सामी आं ते ओहदे गै हुक्म दे अनुसार चलना अपना धर्म ऐ। ओहदे अपने गै शब्दे च:-

“अस उंदियां सामियां जे होए बावा | उंदी रिआयश जे होए | पिता –पुरखी दिंदे आवा करने आं एह बगारां |”

ईसो जुल्म ते अत्याचारे दे खलाफ बरोध नई करना चांहदा ते अत्याचार लगातार सैहन करदा रौहंदा ऐ। चतरु अपने पुत्रा दी मौत होने पर बड़ा रोंदा करलांदा ऐ, उसी स्हारा देने आस्तै ईसो आखदा ऐ सबर नई करगा तां मरी जागा रोई रोई फामा होई जागा। एह बोले जाड एह आदमखोर चित्तरें एह कुसै दा रौना नई सुनदे।”

ईसो जितो दा भाईबाल ते फसली दा राखा ते अपने धर्म च बज्जे दा ऐ। इसदे अलावा ओह जंगलें दा राखा बी ऐ। सच्च दे उपर चलने आहला एह ईसो अपने भाईबाल दी खातर दुख झाल्लने गी बी त्याग रौहंदा ऐ। ईसो मेघ होदे होई बी मल्ली ते मैंहते जनेह उच्ची जाति दे कोला मता सुचचा तें उच्चे किरदार आहला ऐ। अर्थात ईसो असली नमक हलाल ते अपने हक उपर गै उरने आहला मनुख ऐ। ओह जितो कनै कुसै किस्म दा धोखा जां दल-कफर आपूं करना ते दूर बल्के अपने भाईबाल उपर कुसै दुए दे छल जां धोखे गी नई चलन दिदां। ईसो दे शब्दे च गै :-

“एह नर्थ नई करेओ माई बाप, भाईये गी आई लैन देओ। ओहदे आए बगैर कनकू गी कोई जना बी हत्थ नई ला। ते एह अदद कनेहा मल्ली पंत जी?” ईसो इस जुल्म दे खलाफ ऐ ते बरोध करने दी समर्था नई रखने होई बी किश हदद जगर अपना हीला करदा रौहंदा ऐ। ईसो इक सच्चा भाईबाल ते इक सच्चा मालक दा सेबक बी ऐ तां गै मैंहते दे हुक्म दे मताबक शकारा उपर गेदे चित्तरें कोला बी दलकोई जंदा ऐ। जितो दी खातर कोई किस्म दे दुख स्हारदा ऐ।

5. जोजां

जोजां जितो दी चाची ते कनै मासी ऐ। एह इक अधेड जन 45 एं बरें दी जनानी ऐ। जोजां उस बेल्लै उस लाके दी मन्नी दी डैन ऐ जिसने जितो दा जितों समेत सारा परिवार खाई मकाई छोड़ेआ। जोजां दे अपने शब्दे च एह गल चंगी चाल्ली स्पश्ट होई जंदी ऐ

जोजां:- बाह भई बाह ! एड़ा सत-बल ऐ तेरे च तां साभेआं अपना आप ! तेरी माऊ दा कालजा बी में गै खाददा हा, अज्ज में तुगी खाना ऐ ते कल्ल तेरे बापू उस जितो गी।”

जोजां इक निर्दयी डैन ऐ जेहडी कंजका उपर बार करने शा बी नई डरदी-झकदी, एह इक मननी दी निर्लज्ज ते निड्डर जनानी ऐ। लुत्त-कडुत्ती ते चोरी ओहदा सभाऽ ऐ। जितों दी जमीन खोहने आस्तै कोई किस्म दिया चाला चलदी ऐ। गौरी उपर बार करने च कामयाब होंदी ऐ। जितों गी डडला उपर रुलकाने आस्तै अपने पुत्तरें गी उससांदी

ऐ। सरपैंच कोला ओहदे खलाफ फैसला करोआंदी ऐ ते जित्तो दी जमीन खोहियै उसी ग्रां चा कड़दने च कामयाव होई जंदी ऐ। जोजां अपने पुत्रे कन्नै प्यार ते जित्तो कन्नै मातेरआं आहला बर्ताव करदी ऐ।

जोजां दा एह बर्ताब हेठ लिखे दे गारडी दे गीत चंगी चाल्ली स्पश्ट होई जंदा ऐं—

“ एह दुनिया महाभारत मचेआ थां—थां होए लडाई ,

भले गी मंदे जीन नेई दिंदे भले गी ढोई नाई।

ग्हार ग्रां बी उ'यै कहानी, दुखी होई चंगोआई,

सककी चाची पेश पेई गेई नित गै वैर बधाई।”

जोजां विधवा जरुर ऐ उसी अपने धमंडी पुत्रें पर बडा गुमान ऐ। जोजां सोची –समझियै गल्ल करने आहली जनानी ऐ। अपने आप गी सच्चा सुच्चा ते रहेई साबत कदे होई पंचैते दा फैसला अपने हक्के च करोआई लैदी ऐ। आखर बैले ओह जित्तो गी मरवाने च बी कामयाव रौहदी ऐ। जोजां छडी स्वार्थी ते डैन गै नेई सगुआं दुए दे मान—सम्मान गी बगारने आहली ते जिद्दी सभा आहली बी ऐ तां गै कनूक दी पड़ सिरा उपर चुकिकयै ईसो गी ढूटा दसदी ऐ ते गडाके मारदी मारदी आखदी ऐ।

“बै मेघटेआ सुनाई देआ अपने जित्तो गी जे तेरी चाची जोजां तेरा सुखसाद लैन आई ही। सै लेई चली आं।”
कुल मलाइयै दिक्खेआ जा तां जोजां च दुश्ट ते नीच सभाऽ आहले सारे अवगुण न। ओह नाटक च खलनायिका दी इक सफल भूमिका नभांदी ऐ।

6. ज्यूनी

ज्यूनी 30 एं बरैं उमरी दी रुल्लो लुहारे दी घरैआली ऐ। एह इक बुद्धिमान ते आले दुआले दे वातावरण प्रति इक दम सतर्क ते जागरूक ऐ। ज्यूनी उस समें दे मैहते वीर सिंह आंगर होर बी सत्ता आहले दुश्ट ते अत्याचारी लोकें दे चरित्र बारै चंगी चाल्ली बाकफ ऐ। इस करी ओह नेई चांहदी जे जित्तो जनेह शरीफ ते सिद्दे—साददे लोकें उपर कुसै किस्म दी मुसीबत बनै। इस्सै करी ओह अपने घरा आहले कन्नै बैहस करदी ऐ ते समझांदी ऐ तां जे रुल्लो कोला कुसै किस्म दी खुंझ नेई होई जा अर्थात चंगा कम्म करदे—करदे माडा नेई होई जा। ज्यूनी इक स्पश्टवादी ते मूळा उपर खरी खरी गल्ल आक्खने आहली ऐ। उसी अपने आहे—दुआले दे वातावरण दी पूरी जानकारी ऐ। ओह लोकें दी नीचता गी चंगी चाल्ली जानदी ऐ। उस वातावरण च ज्यूनी गी जित्तो दा भविक्ख धुंदला जन बझोदा ऐ। ज्यूनी गी पता ऐ जे जित्तो जने भले आदमी दा इस लाके दे गंदे वातावरण च गुजारा नेई होना। ओह कदें नेई चांहदी जे जित्तो गी कुसै किस्स दी मसीबत नेई बनी जा। जिन्नी हमदर्दी जित्तो कन्नै रुल्लो लुहारा गी उ'न्नी गै ज्यूनी गी बी ऐ, पर ओह उत्थू दे वातावरण गी दिखदे होई रुल्लों गी सावधान करना चांहदी ऐ। ज्यूनी रुल्लो कोला मती सतर्क ते सूझ—बूझ आहली जनानी ऐ। उसी जित्तो कन्नै छडी हमदर्दी गै नेई बल्के चिंता बी ऐ जे कुतै ऐसा नेई जे उ'न्नी सहायता जित्तो आस्तै दुखे दा प्हाड़ बनी जा। इस्सै करी ओह अपने घारा आहले कन्नै बी उलझी जंदी ऐ। पर रुल्लो दे रोहे करने उपर ज्यूनी दे अपने गै शब्द न, “ भट्ठी पर बेही—बेही ओहदी तपशी कन्नै तुन्दी अकल ऐ झालसोई गेदी लुहारा। अ'ऊं इंदे गै भले दी गल्ल आं करे करदी।”

ਜ੍ਯੂਨੀ ਗੀ ਪਤਾ ਏ ਜੇ ਜੇ ਬੁਰੇ ਲੋਕੇ ਦਾ ਸਭਾਡ ਗੈ ਐਸਾ ਹੋਧਾ ਏ ਜੇ ਓਹ ਭਲੇ ਤੇ ਬੁਰੇ ਚ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਗੈ ਹਰ ਮਨੁਖ ਗੀ ਅਪਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨਾ ਬਨਾਈ ਲੈਂਦੇ ਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਏ ਜੇ ਜ੍ਯੂਨੀ ਅਪਨੇ ਘਰਾ ਆਵਲੇ ਦੀ ਅਪੇਕ਼ਾ ਮਤੀ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਗਤਿਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਰਕਖਨੋਂ ਆਵਲੀ ਜਨਾਨੀ ਏ। ਓਹ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਝਸੇਲੇ ਆਵਲੇ ਕਮ਼ ਕੋਲਾ ਦੂਰ ਰੈਹਨੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਏ।

7. ਮਲ੍ਲੀ:-

ਮਲ੍ਲੀ ਸਪੋਲਿਆ ਮਰਦ ਪਾਤਰੋਂ ਚ ਸਭਨੇ ਥਮਾਂ ਘਟਟ ਉਮਰੀ ਆਵਲਾ 32 ਏਂ ਬਰੇ ਦਾ ਮੈਹਤੋਂ ਦਾ ਖਾਸ ਸਲਾਹਕਾਰ ਏ ਜੇਹੜਾ ਮਹੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਲਾਫ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾਂ ਏ। ਉਸੀ ਮੈਹਤੇ ਆਗਾਂ ਕੁਸੈਂ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਕਨੈਂ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨੇਈ ਚਲਦੇ ਕਮ਼ ਚ ਰੋਡ ਅੜਕਾਨਾ ਓਹਦਾ ਸਭਾਡ ਏ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਬਨਦੇ ਕਮ਼ ਗੀ ਬਗਾੜਨਾ ਓਹਦੇ ਖਬੋਂ ਹਤਿਆ ਦਾ ਕਮ਼ ਏ। ਓਹ ਮੈਹਤੇ ਗੀ ਔਹਦੇ ਮਨਾ ਦਿਧਾਂ ਗਲਾਂ ਸੁਨਾਇਥੈ ਤੇ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਚਲਾਂਦਾ ਏ। ਕੁਸੈਂ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੈਸ ਲੈਇਥੈ ਮੈਹਤੇ ਕੋਲ ਆਵਦਾ ਏ ਜਿਸ ਦੀ ਜਮੀਨ ਓਹਦੇ ਭਾਊ ਦੇ ਜਾਬਰ ਪੁਤਰੋਂ ਦਬਾਈ ਲੇਂਦੀ ਹੀ ਤੇ ਓਹਦਾ ਇਕ ਪੁਤਰ ਬੀ ਮਾਰੀ ਦਿਤੇ ਦਾ ਹਾ। ਮਲ੍ਲੀ ਦੇ ਸਨਾਨੇ ਪਰ ਮਲ੍ਲੀ ਆਖਦਾ ਏ:-

“ ਤਰਸ ਖਾਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਗਲਲ ਬਕਖਰੀ ਏ
ਸਰਕਾਰ , ਨੇਈ ਤਾ ਮਨਾਸਬ ਗਲਲ ਇਥੈ ਜੇ
ਦੂਰ ਘੜੇ ਦੀ ਗਲਲ ਬੀ ਸੁਨੀ ਲੋਡੀ ।”

ਏਹ ਇਕ ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਾਡ ਆਵਲਾ ਤੇ ਬਨਦੇ ਕਮ਼ ਗੀ ਰੁਕਾਨੇ ਦੀ ਕਲਾ ਚ ਮਾਹਿਰ ਏ। ਏਹ ਦੁਏ ਦੇ ਦੁਖ ਦਰਦ ਗੀ ਸਮਝਨੇ ਆਵਲਾ ਮਨੁਖ ਨੇਈ ਏ ਤਾਂ ਗੈ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਜਮੀਨ ਦੋਆਨੇ ਬੇਲ੍ਹੀ ਸਥ ਥਮਾਂ ਰਦਦੀ , ਰਕਕਡ ਤੇ ਬੇਕਾਰ ਜਮੀਨ ਦੋਆਨੇ ਦੀ ਕੋਥਾਂ ਕਰਦਾ ਏ, ਓਹਦੇ ਅਪਨੇ ਸ਼ਬਦ ਨ— “ਏਹ ਫਾਡੀ ਕਰਸਾਨ ਮੋਹਤਬਰ ਜੀ, ਏਹ ਫਾਡਿਂਧੇਂ ਉਪਰ ਪੈਡੀ ਪੈਡੀ ਖੁਮਕਿਆਂ ਤ੍ਯਾਗ ਕਰੀ ਲੈਂਦੇ ਨ ਕੀ ਜਿਤ੍ਤੀ ?”

ਮਲ੍ਲੀ ਸਪੋਲਿਆਂ ਬਕਖਰੀ ਪਾਡ ਤੇ ਚੁਗਲ ਖੋਰ ਏ ਤੇ ਏਹਦੀ ਚੁਗਲਖੋਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਚ ਬੀ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਬੁਡ਼ਾ ਠੈਕਰ:- “ਲੋਡ ਮਦ ਜੇ ਹੋਏ ਸਪੋਲਿਆ ਜੀ।

ਮੈਹਤੋਂ ਕੋਲਾ ਨਿਆਂਡ ਮਗਨ ਆਯਾਂ।”

ਮਲ੍ਲੀ:- “ਨਿਆਂਡ ਮਾਂਗਨ ? ਮਾਂਗੀ ਦੀ ਮਿਕਖ ਬੀ ਨੇਈ ਥਹੌਂਦੀ, ਬਾਵਾ। ਉਸੈ ਮੈਹਤੇ ਕੋਲਾ ਨਿਆਂਡ ਕੀ ਮਾਂਗਦੇ ਓ ਜਿਸੀ ਸਾਰੀ ਜਗੀਰਾ ਚ ਭਡੋਂ ਫਿਰਦੇ ਓ ਜੇ ਏਹ ਸਾਰਾ ਕਬਤਤਪੁਨਾ ਮਲ੍ਲੀ ਸਪੋਲਿਆਏ ਨੇ ਗੈ ਪੁਆਏ ਦਾ ਏ।

ਉਪਰ ਆਵਲੇ ਸ਼ਬਦ-ਸਾਫ ਮੈਹਤੇ ਗੀ ਭਡਕਾਨੇ ਆਵਲੇ ਤੇ ਚੁਗਲਖੋਰੀ ਆਵਲੇ ਨ ਮਲ੍ਲੀ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਚ ਸਤਤਾ ਦੇ ਨਥੇ ਤੇ ਘਮੜ ਆਵਲੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਏ। ਜਿਸਲੈ ਮੈਹਤਾ ਪੈਹਲੀ ਬਾਰੀ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੀ ਗੀ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਤਾਂ ਨਾਂ ਪੁਛਣੇ ਉਪਰ ਜਿਤ੍ਤੀ ਅਪਨਾ ਨਾਂ ਦਸਦੇ ਬੇਲ੍ਹੀ ਆਖਦਾ ਏ— “ਜਿਤ੍ਤੀ ਸਰਕਾਰ” ਮਲ੍ਲੀ ਉਸਲੈ ਘਮੜ ਤੋਂ ਸੈਜੂ ਦੇ ਲੈਹਜੋਂ ਚ ਆਖਦਾ ਏ— “ ਨਾਂ ਏ ਜਾਂ ਸ਼ੀਰਵਾਦ ਏ, ਜਿਤ੍ਤੀ ਸਰਕਾਰ!

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿਤਨਾ ਗੈ ਜਿਤਨਾ ਏ।

ਤੂ ਅਪਨਾ ਨਾਂ ਦਸਸ!

ਮਲੀ ਮੈਹਤੇ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਸੋਚ ਕਨ੍ਹੈ ਅਪਨੀ ਸੋਚ ਮਲਾਇਥੈ ਚਲਨਾ ਚਾਹਦਾ ਏ। ਇਹ ਮਲੀ ਮੈਹਤੇ ਦੀ ਦੁਸ਼ਟਪੂਰ੍ਣ ਨੀਤਿਯੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਹਯੋਗੀ ਏ।

11.4 ਅਭਿਆਸ

1. ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦਾ ਚਰਿਤਰ-ਚਿਤਰਣ ਕਰੋ।
2. ਬੀਰ ਸਿੰਹ ਮੈਹਤੋਂ ਦਾ ਚਰਿਤਰ-ਚਿਤਰਣ ਕਰੋ।
3. ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨਾਟਕ ਦੇ, ਕੁਝੋ ਦੱਖ਼ਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਪਾਤਰੋਂ ਦਾ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਣ ਕਰੋ।
4. ਤੁਸੋਂ ਗੀ ਕੇਹੜਾ ਪਾਤਰ ਚਗਾ ਲਗਾ ਤੇ ਕੀ?
5. ਕੁਝੋ ਦੱਖ਼ਾਂ ਮਹਿਲਾ ਪਾਤਰੋਂ ਦਾ ਚਰਿਤਰ ਚਿਤਰਣ ਕਰੋ।
6. “ ਜ੍ਯੂਨੀ ਇਕ ਸੋਹਗੀ ,ਸ਼ਾਨੀ ਨਾਰੀ ਏ, ” ਜੇਹਡੀ ਇਸ ਕਥਨ ਕਨ੍ਹੈ ਕੁਥੂੰ ਤਗਰ ਸੈਹਮਤ ਓ? ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਇਥੈ ਸਪਥਟ ਕਰੋ।

11.5 ਸਹਾਯਕ ਸਮਗ੍ਰੀ :

1. ਪ੍ਰੋ. ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ; ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ (ਨਾਟਕ); ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਛੋਗਰੀ ਸੰਸਥਾ, ਜਾਮ੍ਹੂ।

000000

प्रो रामनाथ शास्त्री हुन्दा व्यक्तित्व ते कृतित्व

- रूपरेखा

12.1 उद्देश्यः

इस पाठ गी पढ़ियै विघार्थी डोगरी साहित्य दे मन्ने-परमन्ने दे साहित्य दे मन्ने-परमन्ने दे साहित्यकार पद्म श्री प्रो० रामनाथ शास्त्री हुन्दे जीवन ते डोगरी साहित्य गी योगदान बारे परिचित होउन।

12.2 पाठ –परिचे

इस पाठ च प्रो० रामनाथ शास्त्री हुन्दे जीवन ते उंदी रचनाए खासकरियै नाटक दे खेतर च उंदे योगदान बारे जानकारी दित्ती जा रही ऐ।

12.3 पाठ – प्रक्रिया

12.3.1 प्रो० रामनाथ शास्त्री हुन्दा जीवन ते साहित्यक परिचे

(i) जीवन परिचे

डोगरी साहित्य च बहुमुखी प्रतिभा दे मालक पद्मश्री प्रो० रामनाथ शास्त्री हुन्दा बड़ा आदर मानै आहला थाहर ऐ। इंदा जन्म 15 अप्रैल 1914 ई० च माड़ी ग्राँ च पं० गौरी शकंर हुन्दे घर होआ। इंदे पिता आयूर्वद दे माहिर हे। इंदा बचपन उंदी दिक्ख-रिक्ख च जम्मू च बितेआ।

प्रो० रामनाथ शास्त्री होरें हिन्दी च प्रभाकर, संस्कृत च एम. ए. दी शिक्षा हासल कीती। शिक्षा हासल करने परैन्त इन्ने अपना कम्मै काजे आहला जीवन स्कूली अध्यापक दे तौरा पर शुरु कीता ते फही सन 1943 च प्रनिः ऑफ वेल्ज कालेज जी. जी. एम. साईस कालेज च हिन्दी ते संस्कृत दे अध्यापक नियुक्त होए। कालेज थमां रटैर होने पर 1971 ई० च इन्ने गी जम्मू युनिवार्सिटी दे डोगरी रिसर्च सैल दे सीनियर फैलो नियुक्त कीता गेआ। इसदे परैन्त सन 1975 ई० च इन्नेंगी जे० एण्ड के अकैडमी आफै आट, कल्वर एण्ड लैग्वेजिज च डोगरी डिक्शनरी दे प्राजैक्ट लेई चीफ अडीटर नियुक्त कीता गेआ ते डिक्शनरी दे छे भागें दा सम्पादन कम्म सपूरा करियै उत्थे दा सेवा निवृत होए। शास्त्री होर डोगरी दी सारे शा पैहली प्रमुख साहित्यक संस्था 'डोगरी संस्था दे संस्थापकें च इक हे। इन्ने पूरी उमर साहित्य सिरजना ते मातृभाशा दी सेवा कीती। ते खीर 8 मार्च 2009 गी प्रो शास्त्री होर सुरग सधरी गे।

(ii) साहित्यक परिचे:-

प्रो० रामनाथ शास्त्री होरे अपना साहित्यक जीवन हिन्दी च साहित्य –रचना कन्नै शुरु कीता पर बाद च डोगरी च लिखन लगी पे ते अपनी सफल ते सशक्त रचनाएं कन्नै डोगरी साहित्य गी सगोसार कीता। एह इक मन्नें –परमन्नें दे कहानीकार कवि शायर नाटककार, अनुवादक सफल अभिनेता ते डोगरी तैहरीक दे सोहगे स्यानें अगुवा रेह न। इ'नें अपनी मातृभाषा दी सेवा सिर्फ साहित्य–रचना करियै गै नेई कीती सबुआं केई नमें लखारियें गी प्रेरणा दित्ती, उंदा उत्साह बधेआ, डौगरे दे मनें च अपनी मातृभाषा आस्तै गौह् पैदा कीता।

डोगरी रचनां :-

1. धरती दा रिण (कविता संग्रह)
2. बदनामी दी छां (कहानी संग्रह)
3. झकदियां किरणां एकांकी संग्रह
4. तलखियां ग़ज़ल संग्रह
5. डुगर दे लोक नायक
6. बावा जित्तो (नाटक)
7. कलमकार चरण सिंह
8. नमां ग्रांड (नाटक) सह –रचना

सम्पादनः-

1. नमीं चेतना ; डोगरी त्रैमासिक पत्रिका
2. जागो डुगर
3. इक हा राजा
4. नरेन्द्र स्मारिका
5. संस्था रजन जयन्ती ग्रन्थ
6. डोगरी डिक्शनरी

अनुवाद

- 1 भतृहरि दे नीति तें वैराग्य शतक
2. टैगोर दी गीतांजलि दे त्रै नाटक –बलिदान, मालिनी तें डाकघर
3. रामायण : सी. राजा गोपाला चार्य
4. अ'न्ना युग : धर्मवीर भारती

5. आत्मकथा : महात्मा गांधी
6. मित्ती दी गड्डी : मृच्छकटिकम
7. पतालवासी
8. छे उपनिषद

प्रो० रामनाथ शास्त्री हुन्दा पूरा साहित्य बड़ा उच्च कोटि दा ऐ। इंदा साहित्य मनोरजनात्मक होने दे कन्नै –कन्नै ज्ञान बर्धक बी ऐ। प्रो० शास्त्री हुन्दी कविता चा डुगर दा प्रकृति–चित्रण, मातृ भाशा प्रति प्रेम आडम्बरें दे प्रति बिद्रोह आदि रुझान इंदी कविताएं चमिलदे न। ए रातीं दा खीरी बेल्ला, सन्नासर, चक्की बगैरा इन्दी सशक्त कविता दे सरोखड़ उदाहरण न। प्रो० शास्त्री होरें डोगरी साहित्य गी उच्च कोटि दियां कहनियां देझै सगोसार कीतें दा ऐ।

सम्मान

प्रो० रामनाथ शास्त्री हुन्दें साहित्य गी जोगदान गी दिक्खें होई उनें गी कई सम्मानें कन्नै सम्मानत कीता गेदा ऐ। जियां:-

1. बदनामी दी छाँ : कहानी संग्रह साहित्य अकादमी पुरस्कार
2. तलखियां : गज़ल संग्रह जम्मू कश्मीर कला, संस्कृति ते भाशा अकादमी दा पुरस्कार
3. मित्ती दी गड्डी : अनुवाद अकैडमी पुरस्कार
4. डुगर दे लोक नाटक , अकैडमी पुरस्कार
5. भारत सरकार आसेआ पद्म श्री दा पुरस्कार
6. जम्मू यूनिवर्सिटी आसेआं डा० आफ लैटरस दी उपाधि
7. साहित्य अकादमी आसेआ “ fellowship ” दा सम्मान

- डोगरी नाटक गी योगदान

जित्थु तगर डोगरी नाटक दे खेतर च प्रो० रामनाथ शास्त्री हुन्दे योगदान दी गल्ल ऐ, तां एह स्पृश्ट ऐ जे कृतियें दे तौर पर इनें ज्ञाकदियां किरण ; एकांकी संग्रह ते बावा जित्तो ,नाटक भेट कीते।

ज्ञाकदियां किरण एकांकी संग्रह च कुल छे एकांकी न बरांडी, पराना बड़ नमीं सिडक, नाथी दा होटल, साम्बा, बेबसाही ते बरोबरी । ‘साम्बा’ एकांकी इक दार्शनिक एकांकी ऐ। एहदा कथानक परस्वार्थी राज परोहत बावा अम्बों दी माहनता पर अधरत ऐ जेहड़ें शरण आए दे खतरी बपारी ‘रल्ली’ दी रक्खेआ करदे न। भाशा दी रवानी दार्शनिक विचारें गी बुहास्सरनें च समर्थ ऐ।

‘पराना बड़ ते नमी सिडक’ इक प्रतिकात्मक ते मनोविज्ञानक एकांकी ऐ। पराना बड़ स्थिर परम्पराएं जां प्रीतक ऐ ते नमी सिडक’ अग्गे लेर्इ जानें आहली ऐ विचारधरा दी प्रतीक ऐ। प्रभावपूर्ण संवादें राहें शास्त्री होरें परानी पीढ़ी ते नमीं पीढ़ी दी विचारधारा दे फासले गी बड़ी सफलता कन्नै गुआड़े दा ऐ।

'ਬੇਬਸਾਹੀ' ਏਕਾਂਕੀ ਚ ਸਮਾਜਕ ਸਮਸਥਾ ਗੀ ਬਡੇ ਮਨੋਵਿਜ਼ਾਨਕ ਫਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨੀ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਏਕਾਂਕੀ ਚ ਭਟਕਦੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਬਦਲਿਆਂਦੀ ਮਨੁਕਖੀ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਿੱਨਤਾ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਅਜੈਂ ਦੇ ਮਰਧਾਹੀਨ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤਿ ਬੇਸਾਹੀ ਪ੍ਰਤਿ ਬਿਚਾਰ ਇਸ ਏਕਾਂਕੀ ਚ ਸਥਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੋਂ ਬੁਹਾਸਰੋਂ ਗੇਦੇ ਨ।

"ਨਮਾਂ ਗ੍ਰਾਂ" ਪੂਰੀ ਲੱਖਾਈ ਦਾ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਦੀਨੂ ਭਾਈ ਪਨਤ ਤੇ ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਅਬਰੋਲ ਹੋਰੋਂ ਰਲਿਥੈ ਲਿਖੇਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਉਦਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਾਈ ਸਮਾਜਕ ਬੁਰਾਇਂ ਗੀ ਗੁਹਾਡਨਾ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਚ ਜਾਗ੍ਰਤਿ ਆਹਨਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਕੇਈ ਬਾਰੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਖੋਣੇਆ ਗੇਆ।

'ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੋ' ਨਾਟਕ ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਰਸਾਨ ਸ਼ਹੀਦ 'ਜਿਤ੍ਤੋ' ਦੇ ਅਮਰ ਬਲਿਦਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਪਰ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਜਿਤ੍ਥੈ ਇਕ ਪਾਸੈ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੋ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਥੈ ਗੈ ਉਸ ਬੈਲਲੈ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬੀ ਸਕਕਾਸੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੋ ਨਾਟਕ ਢੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਰਸਾਨ ਸ਼ਹੀਦ 'ਜਿਤ੍ਤੋ' ਦੇ ਅਮਰ ਅਲਿਦਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਪਰ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਜਿਤ੍ਥੈ ਇਕ ਪਾਸੈ ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੋ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਹਾਨੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਥੈ ਗੈ ਉਸ ਬੈਲਲੈ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬੀ ਅਕਕਾਸੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਵਾ ਜਿਤ੍ਤੋ ਕਟਡੇ ਦੇ ਕੋਲ ਗ੍ਰਾਂਡ ਦਾ ਰੋਹਨੇਂ ਆਹਲਾ ਕਰਸਾਨ ਬਾਵਦਾਣ ਹਾ। ਅਪਨੀ ਚਾਚੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰਰਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰੋਂ ਥਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਥੈ ਅਪਨੀ ਮਾਂ -ਸ਼ੇਟਰ ਘੀਡ ਗੌਰੀ ਗੀ ਲੇਇਥੈ ਅਪਨੀ ਘਰ-ਬਾਰ ਤੇ ਜਿਮੀਂ ਫੇਰੀ ਛੋਡਿਥੈ 'ਗਢ-ਪੰਜੋਡੈ ਅਪਨੇ ਸਿਤਾ ਰੁਲਲੋ' ਕਥ ਚਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਹੀ ਰੁਲਲੋ ਉਸੀ ਜਗੀਰਦਾਰ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਮੈਹਤੋਂ ਕਥ ਰਾਹਨੋਂ-ਬਾਹਨੋਂ ਆਸਤੈ ਜਮੀਨ ਦੁਆਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੱਹ ਸ਼ਾਮੈਕਕੈ ਦਾ ਰਕਕਡ ਜਾਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਦਲੇ ਚ ਰਿਯਾਤੀ ਤੌਰ ਪਰ ਜਿਤ੍ਤੋ ਥਾ ਫਸਲਾ ਦਾ ਅਦਦ ਲੈਨੇ ਦੇ ਬਜਾਏ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਸਲ ਤਧਾਰ ਹੋਨੇ ਪਰ ਅਦਦ ਭਰਨ ਲਗ ਤਾਂ ਜਿਤ੍ਤੋ ਨੇ ਇਸ ਬੇਨਧਾਈ ਦੇ ਖਲਾਫ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰੀ ਲੇਆ।

ਪੰਦਰੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਣੋਂ ਪਰ ਅਧਾਰਤ ਇਹ ਨਾਟਕ ਇਕ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਚੁਕਤ ਸੰਵਾਦ ਤੇ ਰੋਚਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੋਂ ਇਹ ਅਪਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਪਰ ਇਕ ਖਾਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੋਡਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਬਡੇ ਸਜੀਬ ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਾਨੀ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨੇਈ ਹੈਨ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਠੇਠ ਡੋਗਰੀ ਗ੍ਰਾਂਡ ਆਹਲਾ ਹੈ। ਅਪਨੀ ਇਨ੍ਹੋਂ ਖੁਬਿਧੀਂ ਕਾਰਣ ਗੈ ਇਹ ਨਾਟਕ ਸਿਰਫ ਅਪਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਚ ਗੈ ਨੇਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਚ ਬੀ ਬਡੀ ਸਫਲਤਾ ਕਿਵੇਂ ਖੋਣੇਆ ਜਾਈ ਚੁਕੇਆ ਹੈ।

ਇਧਾਂ ਅਸ ਦਿਕਖਨੇਆਂ ਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੀ ਹਰ ਵਿਧਾ ਗੀ ਸਗ਼ੋਸਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਪਰ ਲੇਖਿਤ ਕ੃ਤਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਅਮਿਨਿਅ ਕਿਥੈ, ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਇਥੈ ਡੋਗਰੀ ਗੀ ਜਨਤਾ ਤਗਰ ਪਯਾਓ। ਡੋਗਰੀ ਸਾਹਿਤਿਆ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਤੱਦੇ ਕਰਜਦਾਰ ਰੋਹਡਨ।

12.4 ਅਭਿਆਸ

1. ਪ੍ਰਾਂਤ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੁਂਦੇ ਵਿਕਿਤਤ ਪਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਂਦੇ ਹੋਈ ਡੋਗਰੀ ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਗੀ ਤੱਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੈ ਚੰਚਾ ਕਰੋ।

12.5 ਸਹਾਯਕ – ਸਸਤਰੀ :

1. ਪ੍ਰਾਂਤ ਰਾਮਨਾਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ (ਸੋਨੋਗ੍ਰਾਫ)

कविताएं ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਵਸ਼੍ਟੁ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ

- **ਰੂਪਰੇਖਾ**

13.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਚ “ਡੋਗਰਾ ਦੇਸ ਜਗਾਈ ਜਾਯਾਂ”, “ਕਲਿਅਗ ਦੀ ਮੈਹਮਾ” ਤੇ “ਜਿੰਦਾ ਅੱਝਾਂ ਚਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ” ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਏਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸ਼੍ਟੁ ਦੇ ਮੂਲ-ਭਾਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ ਪਢਿਯੈ ਵਿਦਾਰਥੀ ਕੁਸੈ ਬੀ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਸ਼ ਚ ਛਘੇ ਦੇ ਗੂਢ ਵਿਚਾਰ ਤਗਰ ਪੁਜ਼ਨੇ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋਈ ਸਕਣਨ। ਤੰਦੇ ਚ ਕੁਸੈ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਭਾਵ ਗੀ ਸਮਝਾਨੇ—ਸਮਝਾਨੇ ਬਾਰੈ ਸਮਰਥਾ ਪੈਦਾ ਹੋਗ ਤੇ ਤੰਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਕਿਤ ਚ ਤੀਕਰਤਾ ਤੇ ਪੈਨਨੇਪਨ ਦਾ ਗੁਣ ਬਾਂਦੀਗ ਤੇ ਮਠੋਗ।

13.2 ਪਾਠ—ਪਰਿਚੇ

ਉਪਰ ਬਖਾਨੀ ਗੇਦੀ ਚੌਨੇ ਰਚਨਾਏਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਯੋਗਿਕ ਤੌਰਾ ਪਰ ਸਪ਼ਸ਼ਟੀ—ਕਰਣ ਕਰਨੇ ਦੇ ਉਦਦੇਸ਼ ਕਨ੍ਨੇ ਸਮਗ੍ਰੀ ਸਮਾਦਤ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਐ ਤੇ ਵਿਦਾਰਥੀ ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿਯੈ ਕੁਸੈ ਕਾਵਿ—ਰਚਨਾ ਦੇ ਮਰਮ ਗੀ ਸਮਝੀ ਸਕਨ ਇਸਲੋਈ ਇਸ ਪਾਠ ਲੇਈ ਆਧਾਰ ਬਨਾਈ ਗੇਦਿਧੋਂ ਕਵਿਤਾਏਂ ਬਾਰੈ ਸਪੂਰੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਐ।

13.3 ਪਾਠ—ਪ੍ਰਕਿਧਾ

13.3.1 “ਡੋਗਰਾ ਦੇਸ ਜਗਾਈ ਜਾਯਾਂ” ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਵਸ਼੍ਟੁ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ।

- (i) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੂਲ ਭਾਵ
- (ii) ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ—ਵਸ਼੍ਟੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਪ਼ਸ਼ਟੀਕਰਣ

13.3.2 “ਕਲਿਅਗ ਦੀ ਮੈਹਮਾ” ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸ਼੍ਟੁ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ।

- (i) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੂਲ ਭਾਵ
- (ii) ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ—ਵਸ਼੍ਟੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਪ਼ਸ਼ਟੀਕਰਣ

13.3.3 “ਜਿੰਦਾ ਅੱਝਾਂ ਚਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ” ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ—ਵਸ਼੍ਟੁ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ

- (i) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੂਲ ਭਾਵ

(ii) ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਪਥੀਕਰਣ

13.3.1 “ਡੋਗਰਾ ਦੇਸ ਜਗਾਈ ਜਾਯਾਂ” ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ।

(i) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੂਲ ਭਾਵ

“ਡੋਗਰਾ ਦੇਸ ਜਗਾਈ ਜਾਯਾਂ” ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੰਧ ਕਹਿ ਰਘੁਨਾਥ ਸਿੱਹ ਸਮਾਲ ਹੋਰੇਂ ਲਿਖੀ ਦੀ ਏ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਹਿ ਨੇ ਡੁਗਰ ਦੇਸੈ ਦਾ ਬਖਾਨ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਤਾਨੋਂ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ ਜੇ ਏਹ ਡੁਗਰ ਦੇਸ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਲੇਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਏ ਜੇਹਡਾ ਕੇ ਇਸਗੀ ਦੁਨਿਆ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜਗਹਾਂ ਕੋਲਾ ਉਚਾ ਕਰਦੀ ਏ। ਡੁਗਰ ਦੇਸ ਰੌਂਗਲੀ ਧਾਰੋਂ ਆਹਲਾ ਦੇਸ ਏ ਜੇਹਦੇ ਚ ਬਡ੍ਡੇ-ਬਡ੍ਡੇ ਮਹਾਤਮਾ, ਵੀਰ, ਤਪਸਵੀ, ਜਾਨੀ ਮਾਹਨੁਏਂ ਦਾ ਬਾਸ ਏ। ਤਾਂ ਗੈ ਤੇ ਏਹ ਧਰਤੀ ਕੁਸੈ ਸੁਰਗੈ ਕੋਲਾ ਘਟਟ ਨੇਈ ਏ।

• ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਵਸਤੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਪਥੀਕਰਣ

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੋਂ ਕਹਿ ਨੇ ਡੁਗਰ ਦੇਸਾ ਦਾ ਬਖਾਨ ਇਸ ਚਾਲੀ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ ਜੇ ਪਢਦੇ ਸਾਰ ਗੈ ਡੁਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਕ੃ਤਿਕ ਝਲਕ, ਡੁਗਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਦਾਪਨ ਤੇ ਕੁਸੈ ਦੀ ਮਦਦ ਆਸਟੈ ਤੈਧਾਰ ਰੈਹਨੇ ਦੀ ਲਲਕ ਸਥ ਕਿਸ਼ ਨਜ਼ਰੀ ਸਾਮਨੈ ਆਈ ਜਾਂਦੇ ਨ। ਡੁਗਰ ਦੇਸ ਇਕ ਐਸਾ ਦੇਸ ਏ ਜਿਸ ਚ ਰੈਹਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸਾਫ ਏ। ਕੋਈ ਬੀ ਕੁਸੈ ਚਾਲੀ ਬੀ ਕੁਸੈ ਨੈ ਖੈਰ ਨੇਈ ਖੰਦਾ, ਹਰ ਕੋਈ ਇਥੈਂ ਅਪਨੇ ਰਾਂਗੋਂ ਚ ਮਸਤ ਫਿਰਦਾ ਰੈਹਦਾ ਏ, ਡੋਗਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੈ ਚ ਇਕ ਚੰਚਲਤਾ ਬਸ਼ੀ ਦੀ ਏ, ਏਹ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕੋਲਾ ਜਧਾਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੇਈ ਮਹੇਸ਼ਾ ਅਗੋਂ ਰੌਂਹਦੇ ਨ, ਇਕ ਖੰਡੁ ਆਹਲੀ ਮਠਾਸ ਭਰੀ ਟਕਾਂਦੇ ਨ। ਪਰ ਏਹ ਇਨ੍ਹੇ ਬੀ ਮੋਲੇ ਨੇਈ ਹੋਂਦੇ ਜੇ ਹਰ ਕੋਈ ਇਨੋਂਗੀ ਠਗਨੇ ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਜਾ, ਜੇਕਰ ਕੁਤੈ ਇਨੋਂਗੀ ਮਸੂਸ ਹੋਈ ਜਾ ਜੇ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹੇ ਕਨੈ ਗਲਤ ਜਾਂ ਬੋਈਮਾਨੀ ਕਰਾ ਦਾ ਏ ਤਾਂ ਏਹ ਕੁਸੈ ਬੀ ਚਾਲੀ ਬੰਦਾਸ਼ ਨੇਈ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਨਾਵੂ ਦੇ ਠੰਡੇ ਪਾਨੀ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਮਿਟਟੇ ਹੋਂਦੇ ਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਕਡ ਬੀ ਦਸ਼ੀ ਜਾ ਤਾਂ ਏਹ ਕੁਸੈ ਪੀਰੈ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਤੰਦੇ ਪਰ ਤ੍ਰੁਟਿਟਾਈ ਪੇਈ ਜਾਂਦੇ ਨ।

ਇਸ ਦੇਸਾ ਦੇ ਲੋਕ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਚ ਅਪਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਨ, ਏਹ ਧਾਰਮਿਕ ਵ੃ਤਿ ਆਹਲੇ ਲੋਕ ਧਰਮੰ ਦੇ ਕਮੈ ਚ ਲੀਨ ਰੌਂਹਦੇ ਨ। ਇਨ੍ਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੈਹਨੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦਿਲੋਂ ਦੇ ਨਰਮ ਡੋਗਰੋਂ ਗੀ ਜੇਕਰ ਕੁਤੈ ਗਲਤ ਨਜ਼ਰ ਕਨੈ ਦਿਕਖੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਏਹ ਉਸਗੀ ਸਥਕ ਸਖਾਨੇ ਚ ਬੀ ਪਿਛੋਂ ਨੇਈ ਰੌਂਹਦੇ।

ਇਧਾਂ ਗੈ ਕਹਿ ਦਾ ਗਲਾਨਾ ਏ ਜੇ ਜਿਧਾਂ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਦਾ ਦਰੇਆਏਂ ਦਾ ਥਾਹ ਨੇਈ ਕੋਈ ਬੀ ਹੁੰਦਾ ਮੌਸਮੇ ਦੇ ਬਦਲਨੇ ਦਾ ਮਜਾਜ ਬੀ ਕੋਈ ਨੇਈ, ਦੁਨਿਆ ਚ ਜਗਹਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਬਖਾਨ ਬੀ ਕੋਈ ਨੇਈ, ਸ਼ਮਾਨਾ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਥੈਹ ਕੋਈ ਨੇਈ, ਇਧਾਂ ਗੈ ਇਨ੍ਹੀ ਸਥ ਖੂਬਿਯੋਂ ਗੀ ਦਿਕਿਖਾਈ ਨੇਈ ਘਬਰਾਈ ਜਾਯਾਂ ਕੀ ਜੇ ਡੁਗਰ ਦੇ ਲਾਕੇ ਚ ਏਹ ਸਥ ਚੀਜਾਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨ, ਜੇਹਡਿਆਂ ਕੁਸੈ ਹੋਰ ਥਾਹਰਾ ਨੇਈ ਪਾਈ ਜਾਂਦਿਆਂ।

ਵਿਪਤਾ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰ ਇਤ੍ਥੂ ਦੇ ਲੋਕ ਡਟਿਯੈ ਸਾਮਨੈ ਹੋਇਥੈ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਨ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੁਸੈ ਬੀ ਔਕਖੀ ਘੜੀ ਚ ਅਪਨੇ ਹੌਸਲੇ ਗੀ ਸ਼ਿਥਿਲ ਨੇਈ ਹੋਨ ਦਿੰਦੇ, ਮੁਸੀਬਤ ਚ ਅਪਨੇ ਹੌਸਲੇ ਗੀ ਪਕਡਿਥੈ ਤੇ ਡਟਿਯੈ ਕਮ ਕਰਨਾ ਡੋਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਗੀ ਰਾਗ-ਰਾਗ ਚ ਬਸ਼ੇ ਦਾ ਏ।

13.3.2 "ਕਲਿੁਗ ਦੀ ਮੈਹਮਾ" ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਵਸ਼੍ਟੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ

(i) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੂਲਭਾਵ

"ਕਲਿੁਗ ਦੀ ਮੈਹਮਾ" ਕਵਿਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਦਤ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਹੋਰੋਂ ਲਿਖੀ ਦੀ ਏ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੋਂ ਤਨੋਂ ਏਹ ਗਲਲ ਸਮਝਾਨੀ ਚਾਹੀ ਦੀ ਏ ਜੇ ਏਹ ਕਲਿੁਗ ਐਸਾ ਯੁਗ ਏ ਜਿਥੈ ਹਰ ਇੱਸਾਨ ਮਤਲਬੀ ਹੋਈ ਗੇਦਾ ਏ ਕੋਈ ਕੁਸੈ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨੇਈ ਕਰਾ ਦਾ ਅਪਨਾ ਗੈ ਫਾਧਦਾ ਤੁਘਨਾ ਲੋਕੋਂ ਦੀ ਆਦਤ ਬਨੀ ਗੇਦੀ ਏ, ਇਸ ਆਸਤੈ ਓਹ ਕੁਸੈ ਬੀ ਹਵਾ ਤਗਰ ਜਾਨੇ ਗੀ ਤੈਧਾਰ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਸ ਯੁਗ ਚ ਲੋਕ ਹਰ ਪਾਸੈ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਲੋਕ ਬੈਠੇ ਦੇ ਨ, ਭਾਮੋਂ ਗਲਲ ਖਾਨੇ-ਪੀਨੇ ਦੀ ਹੋਏ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਦੀ ਗਲਲ ਹੋਏ ਜਾਂ ਕੁਸੈ ਬੀ ਚਾਲਲੀ ਦੀ। ਕਲਿੁਗ ਅਪਨੇ ਪੈਰ ਪਕਕੇ ਕਰੀ ਗੇਦਾ ਏ।

(ii) ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਵਸ਼੍ਟੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਪ਼ਸ਼ਟੀਕਰਣ

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਵਿ ਨੇ ਕਲਿੁਗ ਚ ਹੋਆ ਕਰਨੇ ਕੁਰੇ ਕਮਮੈ ਗੀ ਲੇਝਧੈ ਅਪਨੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਕਵਿ ਸੋਚਦਾ ਏ ਜੇ ਇਸ ਯੁਗ ਚ ਨਾਂ ਗੈ ਕੋਈ ਕੁਸੈ ਦੀ ਪਰੋਆਹ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾਂ ਗੈ ਕੋਈ ਕੁਸੈ ਦੀ ਫਿਕਰ, ਹਰ ਬਕਖੀ ਚਲਾਕਿਆਂ, ਰਿਖਤਖਾਰੀਆਂ, ਧੋਖਾਧਡਿਆਂ, ਚਾਪਲੂਸਿਆਂ, ਬੇਈਮਾਨਿਆਂ ਬਧੀ ਗੈ ਜਾ ਦਿਧਾਂ ਨ। ਕੁਸੈ ਗੀ ਬੀ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਕਨੈ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨੇਈ ਰੇਹਦਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਰਦਾ ਬੀ ਏ ਤਾਂ ਓਹ ਬੀ ਅਪਨੇ ਸੁਆਰਥ ਆਸਤੈ, ਇਸ ਕਹਿਯੈ ਓਹ ਆਖਦਾ ਏ ਜੇ ਇਨੋਂ ਸਮਨੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੋਥਿਧੋਂ ਗੀ ਖੋਲਨੇ ਦਾ ਕੇਹ ਫਾਧਦਾ ਜੇਕਰ ਹਰ ਕੁਸੈ ਨੇ ਅਪਨੀ ਗੈ ਕਰਨੀ ਏ, ਉਸ ਥਮਾਂ ਕੋਈ ਅਚਛੀ ਮਤ ਨੇਈ ਲੇਝਧੈ ਅਪਨੇ ਫਾਧਦੇ ਤੁਘਨੇ ਦੇ ਨਮੋਂ-ਨਮੋਂ ਤਰੀਕੇ ਗੈ ਕਢਣੇ ਪੌਨੇ ਨ। ਇਸ ਯੁਗ ਚ ਸਾਰੇ ਗੈ ਮਤਲਬੀ ਨ, ਪੁਟਠਾ-ਸਿਦਧਾ ਤਿਕਡਮ ਲਾਇਧੈ ਅਪਨਾ ਲਾਹ ਕਢਦੇ ਨ।

ਇਸ ਯੁਗ ਚ ਲੋਕੋਂ ਧਰਮੰ ਦੀ ਪਾਰਿਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਬਦਲੀ ਦਿੱਤੇ ਦਾ ਏ, ਹਰ ਕੋਈ ਕੁਸੈ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨੇ ਚ, ਕੁਸੈ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੇ ਚ ਕੁਸੈ ਦੇ ਕਮਮ ਆਨੇ ਚ ਅਪਨਾ ਭਲਾ ਨੇਈ ਸਮਝਦੇ ਬਲਕੇ ਓਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਪਨਾ ਮਤਲਬ ਕਿਧਾਂ ਨਿਕਲਦਾ ਏ, ਅਪਨਾ ਸੁਆਰਥ ਕਿਧਾਂ ਨਿਕਲਦਾ ਏ, ਕੁਸੈ ਗੀ ਕਿਧਾਂ ਮਤ੍ਤੂ ਬਨਾਧਾ ਜਾ ਇਸ ਚ ਗੈ ਅਪਨਾ ਧਰਮ ਸਮਝਨ ਲਗੀ ਪੇਦਾ ਏ।

ਮੰਦਰ ਦਾ ਪਤ ਬੀ ਅਜ਼ਜਕਲ ਮੰਦਰੈ ਚ ਤਾਂ ਗੈ ਪੂਜਾ ਕਰਾ ਦਾ ਏ ਕੀ ਜੇ ਉਸਗੀ ਉਤਥੁਆਂ ਕਿਸ਼ ਥਹੋਆ ਦਾ ਏ, ਉਤਥੈ ਬੀ ਓਹ ਅਪਨਾ ਗੁਨਗਾਨ ਕਰਾਨੇ ਚ ਲਗ੍ਗੇ ਦਾ ਰੋਹ੍ਦਾ ਏ, ਮੰਦਰੈ ਦੇ ਚਢਾਵੇ ਚਾ ਓਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਪਨੇ ਗੈ ਬਾਹਜੇ ਭਰਾ ਦਾ ਏ, ਪਤ ਬੀ ਇਸ ਯੁਗ ਚ ਆਇਧੈ ਸੁਆਰਥੀ ਹੋਈ ਗੇਦੇ ਨ।

ਖਾਨੇ ਪੀਨੇ ਚ ਬੀ ਲੋਕੋਂ ਅਜ਼ਜ ਅਪਨਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਭੁਲਲਾ ਕਰਦੇ ਨ ਕੁਸੈ ਗੀ ਬੀ ਖਾਨੇ ਦਾ ਡਾਂਗ ਨੇਈ ਏ, ਸਾਤਵਿਕ ਭੋਜਨ ਛੋਡਿਧੈ ਓਹ ਤਾਮਸਿਕ ਭੋਜਨ ਆਹਲੀ ਬਕਖੀ ਬਧੀ ਗੇਦੇ ਨ ਤਾਂ ਗੈ ਤਾਂਦੀ ਸੋਚ ਤਾਂਦੀ ਸਾਮਰਥ ਬੀ ਤਾਂਧੈ ਲੇਈ ਗੈ ਹੋਂਦੀ ਜਾ ਕਰਦੀ ਏ।

13.3.3 ਜਿੰਦਾ ਅਊਂ ਚਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਵਸ਼੍ਟੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ

(i) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੂਲਭਾਵ

”ਜਿਂਦਾ ਅੱਤ ਚਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ“ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਭੋਗਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੰਫ ਕਵਿ ਤਾਰਾ ਸਮੈਲਪੁਰੀ ਹੋਰੋਂ ਲਿਖੀ ਦੀ ਏ। ਏਹ ਇਕ ਹਾਸ਼ਿਆਂ-ਵਾਂਗ ਕਨੈ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੂਢ ਜਾਨ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੈ ਬੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦੇ ਨ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਵਿ ਨੇ ਪਾਠਕ ਗੀ ਉਸ ਜਾਨ ਕਨੈ ਝੜਤ ਕਰਾਈ ਦੀ ਏ ਜੇਹੜਾ ਹਰ ਇੱਥਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਮਜੂਦ ਹੋਂਦਾ ਏ ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸਕੀ ਦਿਕਖੀ ਨੇਈ ਪਾਂਦਾ, ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੋਂ ਪਾਠਕ ਉਸ ਹਿੰਮਤ ਰੂਪੀ ਜਾਨ ਕਨੈ ਝੜਤ ਕਰਾਇਥੈ ਪਾਠਕਾਂ ਅੰਦਰ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਦਿਆ ਜਲਾਏ ਦਾ ਏ।

(ii) ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਵਸ਼ਟੁ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਪ਼ਸ਼ਟੀਕਰਣ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਵਿ ਨੇ ਇਕ ਐਸੇ ਇੱਥਾਂ ਦੇ ਬਾਰੈ ਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ ਜੇਹੜਾ ਅਪਨੀ ਜਿੰਦਗੀ ਚ ਕੋਈ ਔਖਾਂ ਔਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਬੀ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਦਾਮਨ ਨੇਈ ਛੋਡਦਾ ਤੇ ਖੀਰ ਚ ਅਪਨੀ ਮੰਜਲ ਪਾਨੇ ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਏ। ਇੱਥਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਚ ਕੋਈ ਐਸੇ ਮੋਡ ਆਂਦੇ ਨ ਜੇਹੜੇ ਕੋਈ ਬਾਰੀ ਇੱਥਾਂ ਗੀ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਬਸ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਨਿਰਾਸਾਵਾਦੀ ਆਹਲਾ ਵਧਿਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਹਦੀ ਤਾਂ ਯੈ ਲਾਚਾਰੀ ਉਸਕੀ ਲੇਈ ਤੁਲਵਾਦੀ ਏ ਤੇ ਜੇਕਰ ਐਸਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ ਮਤਲਬ ਆਸਾਵਾਦੀ ਸੋਚ ਆਹਲਾ ਮਾਹੂ ਅਪਨਾ ਫਿੰਡ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਿਥੈ ਤਾਂ ਸਾਰੋਂ ਔਖੋਂ ਗੀ ਪਾਰ ਕਰੀ ਜਂਦਾ ਏ ਜੇਹੜੇ ਉਸ ਸਾਮਨੈ ਆਂਦੇ ਨ। ਕਵਿ ਨੇ ਇਤਥੈ ਇਕ ਐਸੇ ਇੱਥਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੇ ਦਾ ਏ ਜੇਹੜਾ ਕਲਲਾ ਕੁਤੈ ਨਹੋਰੇ ਸਮੁਦਰੈ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਜਗਹ ਪੁਜ਼ਜੀ ਏ ਜਿਤਥੈ ਸੌਤ ਦਾ ਦਾਮਨ ਫਗਡਨ ਲਗੀ ਪੌਂਦੀ ਏ ਪਰ ਉਸ ਇੱਥਾਂ ਦਾ ਆਸਾਵਾਦੀ ਫਿੰਡਿਕੋਣ ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ, ਹੌਸਲੋਂ ਦਾ ਜੱਬਾ ਉਸਗੀ ਉਸ ਭਧਾਨਕ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲੈਹੜੇ ਗੀ ਪਾਰ ਕਰਨੇ ਚ ਪੂਰੀ—ਪੂਰੀ ਪਦਦ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ ਓਹ ਸੌਤ ਗੀ ਜਿੰਦਗੀ ਚ ਬਦਲਨੇ ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਏ।

13.4 ਅਭਿਆਸ

- “ਕਲਿਅਗ ਦੀ ਸੈਹਮਾ” ਕਵਿਤਾ ਵ ਮੂਲਭਾਵ ਅਪਨੇ ਸ਼ਬਦੋਂ ਚ ਲਿਖੋ।
- “ਭੋਗਰਾ ਦੇਸ ਜਗਾਈ ਜਾਇਆਂ” ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸ਼ਟੁ ਸਪ਼ਸ਼ਟ ਕਰੋ।

13.5 ਸਹਾਯਕ – ਸਮਗ੍ਰੀ

- ਪ੍ਰੋ. ਲਲਿਤ ਮਗੋਤ੍ਰਾ (ਸ.): ਆਧੁਨਿਕ ਭੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ; ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਭੋਗਰੀ ਸੰਖਾ, ਜਮ੍ਹਾ।

000000

विशे-परक लौहके सुआल

• **रूपरेखा**

14.1 उद्देश्य

विद्यार्थियें च विशे-विशेषा सरबंधी तीव्र अभिव्यक्ति दी योग्यता पैदा करने आस्तै लौहके-लौहके सुआलें दे नमूने दिते गेदे न जिनेंगी पढ़ियै ते अमल करियै विद्यार्थी तौलै, तुर्त ते स्हेई-स्हेई उत्तर देने च समर्थ होडन।

14.2 पाठ-परिचे

इस पाठ दे भाग-अ च विशे-परक लौहके-लौहके सुआलें दे त्रै उपपाठ दिते गेदे न ते उंदे उत्तरें दी कुंजी हर उपपाठ दे खीरा च दित्ती गेदी ऐ। ते भाग-ब च विशे-परक लौहके-लौहके सुआलें दे त्रै उपपाठ दिते गेदे न। विद्यार्थियें भाग-अ दे उपपाठें चा हासल कीती दी योग्यता दे अधार उप्पर उंदे सुआलें गी आपूं करना ऐ।

14.3 पाठ-प्रक्रिया

- (i) आधुनिक डोगरी कविता पुस्तक दे भाग-1 चा खाल्ली थाहर पुरे करने दे त्रै सुआल।
- (ii) 'बावा जित्तो' नाटक दा खाल्ली थाहर पुर करने दे त्रै सुआल।
- (iii) 'आधुनिक डोगरी कविता' पुस्तक दे भाग-1 चा त्रै लौहके सुआल जिंदे त्रै-त्रै परते दिते गेदे न उंदे चा स्हेई उत्तर गी (✓)दा नशान लाना ऐ।
- (iv) 'बावा जित्तो' नाटक चा त्रै लौहके-लौहके सुआल जिंदे त्रै-त्रै परते दिते गेदे न उंदे चा स्हेई उत्तर गी टिक (✓) दा नशान लाना ऐ।

14.3.1 विशे-परक लौहके सुआल

- (अ) खाल्ली थाहर पुर करो :-
- (i) इद्दर तुणां उद्दर तुणां, तुणां.....गुआचे दा।
  - (ii) एह कुन माऊ दा लाल.....मरी गेआ।
  - (iii) बसाख मनै बिच्च सोच.....बुरे कम्म नेई करेआं जी।

- (iv) घर रूपो दे ठौगर.....ऑस नराणै लाई।
- (v) पैंच जी.....ग्रां बड़ा लौहका जनेहा थाहर ऐ।
- (vi) जित्तो, पंचैती दा धरम ऐ झगड़े दा.....करना।
- (b) हेठ दिते दे उत्तरें चा स्हेई उत्तर दे सामनै टिक (✓) दा नशान लाओ :-
- (i) इं'दे च यश शर्मा दी कविता ऐ :
- तपाश, त'वी, बारां माह्
- (ii) 'सच्चा राही' कविता दे रचनाकार न :
- संतोष खजूरिया, रामलाल शर्मा, हरदत्त शास्त्री
- (iii) 'आधुनिक डोगरी कविता' पुस्तक दा प्रकाशन कीते दा ऐ :
- डोगरी डिपार्टमेंट ने, डोगरी संस्था ने, साहित्य अकादेमी ने
- (iv) 'बावा जित्तो' नाटक दे कुल्ल द्रिश्श न :-
- बारां, चौदां, पंदरां।
- (v) 'बावा जित्तो' नाटक च जित्तो दे मित्तर दा नांड ऐ :
- मल्ली सपोलिया, सल्लो लुहार, घग्घी।
- (vi) नाटक 'बावा जित्तो' च मैहते दी सामी ऐ :-
- इसो मेघ, बुड्ढा रुकोआल, जोगी।

दिक्खो स्हेई उत्तर :

- (अ) (i) लाल (ii) सीतें (iii) मनुक्खा (iv) त्रुट्ठे (v) ग्हार (vi) नपटारा
- (ब) (i) त'वी (ii) संतोष खजूरिया (iii) डोगरी संस्था ने (iv) पंदरां (v) रुल्लो लुहार
(vi) बुड्ढा रुकोआल

14.3.2 विशेषक लौहके सुआल :-

- (अ) खाल्ली थाहर पुर करो :-
- (i) में अग्गी नै अग्ग बुझानी, मी.....दी लोउ नेई।
- (ii) ते एह हिम्मत दी.....ऐ, जिदा आऊं चिर पुजारी आं।
- (iii) में गासै दा.....मेरी उच्ची दूर डआरी।
- (iv) जित्तो भाइया, एह सब करतूत तुंदी.....जोजां दी ऐ।

- (v) अस एहदे कोला फसला दा अदधा नैर्ह.....हिस्सा गै लै करगे।
- (vi) उ'यै जगीरदार.....ऐ तेरे बापू दा हत्यारा रानो।
- (b) हेठ दित्ते दे उत्तरें चा स्वेह्व उत्तर उपर टिक (✓) दा नशान लाओ :—
- (i) 'पटोआरी' कविता दे कवि न :
- अभिशाप, इन्द्रजीत केसर, ज्ञानेश्वर
- (ii) इं'दे च ध्यान सिंह दी कविता ऐ :
- तूं की रोन्ही, खिनका, भाख मियां ढीडो।
- (iii) 'ऑंगल फड़ी बसंता ने' कविता च :
- प्रकृति दा मानवीकरण कीता गेदा ऐ, प्रकृति गी बेजान दस्सेआ गेदा ऐ, प्रकृति दियां कमियां उजागर कीतियां गेदियां न।
- (iv) 'बावा जित्तो' नाटक च :
- जगीरदारी नजाम गी टनकारेआ गेदा ऐ, अंध विश्वासें पर बल दित्ता गेदा ऐ, जोजां दी मैहमा गाई गेदी ऐ।
- (v) 'बावा जित्तो' नाटक च जित्तो दी धी दा नां ऐ :
- बुआ कौड़ी, गौरी, बू रानी।
- (vi) 'बावा जित्तो' नाटक च चाची जोजां दे पुत्तरें दी गिनतरी दस्सी गेदी ऐ :
- दिक्खो स्वेह्व उत्तर :**
- (अ) (i) पानी (ii) देवी (iii) पैঁछी (iv) चाची (v) चौथा (vi) मैहता
- (ब) (i) इन्द्रजीत केसर (ii) भाख मियां ढीडो (iii) प्रकृति दा मानवीकरण कीता गेदा ऐ
(iv) जगीरदारी नजाम गी टनकारेआ गेदा ऐ (v) गौरी (vi) सत

14.3.3 विशेष-प्रक लौहके सुआल :-

- (अ) खाल्ली थाहर पुर करो :-
- (i) ऑंगल फड़ी बसंता ने, साधन.....ने।
- (ii) तूं की रोन्ही ऐ मेरिये माए? विधना ने गै.....लखाए।
- (iii) मेरा दिल ऐ इक.....दा खंडर।
- (iv) भले.....जन्म बाबे दा, नारी मंगल गाई।

- (v) ਦਿਕਖ ਬਾਪੂ ਚੀਡੇ ਦੇ.....ਏਹ ਕਨੇਹੀ ਸ਼ੈਲ ਸਿਲ ਏ।
- (vi) ਫਟ੍ਰੇ ਦਾ ਚੋਲਾ ਹੋਆ.....ਕੋਈ ਨਿੰ ਸੰਦਾ ਦਰਜੀ।
- (ਬ) ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਦੇ ਉਤਰੋਂ ਚਾ ਸ਼ੇਈ ਉਤਰ ਉਪਰ ਟਿਕ (✓) ਦਾ ਨਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :—
- (i) 'ਆਧੁਨਿਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ' ਪੁਸ਼ਟਕ ਦੇ ਭਾਗ—1 ਚ ਕਵਿਤਾਏਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਏ :
ਦਸ, ਉਨ੍ਹੀ, ਬੀਹ।
- (ii) ਜਿ'ਦਾ ਅ'ਊ ਚਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ ਕਵਿਤਾ ਚ ਕਵਿ ਪ੍ਰਯਾ ਕਰਦਾ ਏ :
ਦੁਗਾ ਦੇਵੀ ਦੀ, ਲਕਸੀ ਦੇਵੀ ਦੀ, ਹਿੰਸਤ ਦੇਵੀ ਦੀ
- (iii) 'ਮੈਂ ਚਾਂਦਨ ਦਾ ਝੌਂਕਾ ਅਡਿਧੇ ਤੂਂ ਬੁਟਨੇ ਦੀ ਕਥਿਓਈ' ਰਚਨਾ ਏ :
ਗੀਤ, ਚਮੁਖਾ, ਕੁੰਡਲੀ
- (iv) 'ਓਹ ਪੁਤਰਾ ਫਂਦੀ, ਤੁਸੀਂ ਦਗ ਦੇਈ ਗੇਆ ਏ, ਬੋਲ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ :
ਬੁਢਫੇ ਰੁਕੋਆਲ ਨੇ, ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਨੇ, ਚਾਚੀ ਜੋਜਾਂ ਨੇ।
- (v) ਬਾਵਾ ਜਿਤੋ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਰੁਲਲੋ ਦੀ ਘਰੈਆਹਲੀ ਦਾ ਨਾਂਡ ਏ :
ਜਿਧੂਨੀ, ਗੈਰੀ, ਜੋਜਾਂ।
- (vi) ਮੈਹਤਾ ਬੀਰ ਸਿੱਹ :
ਇਕ ਜਗੀਰਦਾਰ ਏ, ਇਕ ਸਪਾਹੀ ਏ, ਇਕ ਸ਼ਾਹੁਕਾਰ ਏ

ਦਿਕਖੋ ਸ਼ੇਈ ਉਤਰ :

- (ਅ) (i) ਸਾਂਤਾ (ii) ਲੇਖ (iii) ਭੁਟ੍ਟੇ-ਮਜ਼ਜ਼ੇ (iv) ਨਛਤਰ (v) ਖਾਲੀ (vi) ਪਰਾਨਾ
- (ਬ) (i) ਬੀਹ (ii) ਹਿੰਸਤ ਦੇਵੀ ਦੀ (iii) ਗੀਤ (iv) ਬੁਢਫੇ ਰੁਕੋਆਲ ਨੇ (v) ਜਿਧੂਨੀ
(vi) ਇਕ ਜਗੀਰਦਾਰ ਏ

14.4 ਅਭਿਆਸ

- ਵਿਸ਼ੇ—ਪਰਕ ਲੌਹਕੇ ਸੁਆਲ :-

- (ਅ) ਖਾਲੀ ਥਾਹਰ ਪੁਰ ਕਰੋ :—
- (i) ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਏ ਇਕ ਨੀਲਾ ਤੇ.....ਸਾਗਰ।
- (ii) ਚੇਤਰ ਪਿਛੀ ਸੋਚ ਮਨੁਕਖਾ, ਦੇਹ ਮਾਨਸ.....ਥਾਂਦੀ ਜੀ।
- (iii) ਖੂਹੋਂ ਦਾ ਠੰਡਣਾ.....ਬੀ ਡੋਗਰੇ।
- (iv) ਏਹ ਕੈਸਾ.....ਕੀਤਾ ਈ ਪਾਪਿਧ।

- (v) ओह.....कुथै गई मैहता, जेहदे च तुसें आपूं फसला दा चौथा हिस्सा लैना मन्नेआ हा।
- (vi) पाना नई भई....., ते निर्णा होई जाना।
- (ब) हेठ दित्ते दे उत्तरें चा स्वेई उत्तर दे सामनै टिक (✓) दा नशान लाओ :-
- (i) आई दी छार भखाई जायां।
डोगरा देस जगाई जायां।।
- कविता पंगतियां न :
- दीनू भाई पन्त दियां, रघुनाथ सिंह सम्याल दियां, तारा स्मैलपुरी दियां
- (ii) इंदे च रामलाला शर्मा हुंदी कविता ऐ :
तपाश, संघर्ष, त'वी
- (iii) 'लीरे कच्ची खानें दे' कविता दे लेखक न :
यश शर्मा, संतोष खजूरिया, मुहम्मद यासीन बेग
- (iv) 'असੈं तेरी हालती पर तरस खाइयै तुगी जमीन दित्ती ही' बावा जित्तो नाटक दी एह पंगती गलाई दी ऐ :
मल्ली सपोलिया ने, घग्धी ने, मैहता बीर सिंह ने।
- (v) घग्धी ऐ :
मैहते दा सलाहकार, कारमुखार, सपाही
- (vi) बावा जित्तो दे भाईवाल दा नांड ऐ :
रुल्लो, ईसो, मैहता
- नोट : सुआलें दे उत्तरें लेई 'आधुनिक डोगरी कविता' भाग-1 ते 'बाबा जित्तो' पुस्तकां दिक्खो।
- **विशेषक लौहके सुआल :-**
- (अ) खाल्ली थाहर पुर करो :-
- (i) बरत ते रोजे रक्खी-रक्खी.....गी कैत सकांदे ओ।
- (ii) नां गै में गुरमैन्तर....., नां गै कुसै दी पानी कैठी।
- (iii) एह कु'न देस बासी जो.....ठरी आ।
- (iv) साढे देसा दा हुंदा ब्राह्मण, खाड़ा.....ठानी।
- (v) भाई लुहारिये, तौल कर, अंदरा मेरा.....आहनी दे।

- (vi) जियूनी लुहारी ते गरमो न्यानी, दौनें.....डाही ।
- (ब) हेठ दित्ते दे उत्तरें चा स्वेई उत्तर दे सामनै टिक (✓) दा नशान लाओ :-
- (i) रामलाल शर्मा हुंदी कविता ऐ :
- सच्चा राही, तूं की रोन्नी, संघर्ष
- (ii) 'नगमा' कविता :
- सौंदर्य—अनुभूति दा भाव जगांदी ऐ, प्रकृति दी दर्द—बेदन गी गुहाड़दी ऐ, संसार च व्यापी प्रदूषण दी समस्या गी उजागर करदी ऐ।
- (iii) 'एह कु'न माऊ दा लाल' कविता :
- सरमायादारी शासन दे खलाफ क्रांति दा सुर जगांदी ऐ, देशभगती दा सुर बझालदी ऐ, अध्यात्मवाद दा सुर मुखरत करदी ऐ।
- (iv) 'बाबा जित्तो' नाटक दे रचनाकार न :
- प्रो. रामनाथ शास्त्री, दीनूभाई पत्ता, डी. सी. प्रशांत
- (v) 'जोजां' नांड दा पातर :
- खलनायका दी भूमिका नभांदा ऐ, स्नेश पातर दी भूमिका नभांदा ऐ, भंड—मरासी दी भूमिका नभांदा ऐ।
- (vi) 'उस जित्तो गी मारी देगे, जिसने डैन बनाई' बोल आखे दे न :
- मैहते बीर सिंह ने, रुल्लो लुहार ने, चाची जोजां दे पुतरै ने।
- नोट : सुआलें दे उत्तरें लेई 'आधुनिक डोगरी कविता' भाग—1 ते 'बाबा जित्तो' पुस्तकां दिक्खो।
- **विशेषक लौहके सुआल :-**
- (अ) खाल्ली थाहर पुर करो :-
- (i) ग्रां छोड़ने दा पक्का.....करी लैता ऐ तुसें बापू?
- (ii) नमें मरकरी.....दिया लोई।
- (iii) बिना भजन दे कक्ख नेई बनदा कटोंदी नेई.....जी।
- (iv) केह करनी.....अडेओ, खरा में पटोआरी।
- (v) अस ते दसें नैहें दी.....पर भरोसा करने आहले लोक आं।
- (vi) तुस.....नेई हारेओ ईसो जी।

- (b) हेठ दित्ते दे उत्तरें चा स्वेई उत्तर दे सामनै टिक (✓) दा नशान लाओ :–
- (i) 'नां आदी नां अन्त, बस चलना गै चलना'। पंगतियां न :
  - 'tवी' कविता दियां, 'तपाश' दियां, 'पैछी' दियां।
  - (ii) 'तूं की रोन्नी' कविता च सुर झलकदा ऐ :
  - नारी सशक्ति करण दा, नारी दी दुर्दशा दा, नारी विरोध दा।
  - (iii) 'जिंदा अ'ऊं चिर पुजारी आं' कविता दे कवि न :
  - किशन स्मैलपुरी, तारा स्मैलपुरी, रामनाथ शास्त्री
  - (iv) बावा जित्तो नाटक च नायक दी भूमिका नभांदा पात्तर ऐ :
  - जित्तो, मैहता, ईसो
  - (v) 'बावा जित्तो' नाटक दा प्रकाशन कीते दा ऐ :
  - डोगरी संस्था, जमू ने, साहित्य अकादेमी ने, लेखक ने।
  - (vi) 'बावा जित्तो' नाटक :
  - रंगमंची नाटक ऐ, सिर्फ पढने जोग नाटक ऐ, सिर्फ रेडियो नाटक ऐ।
- नोट : सुआलें दे उत्तरें लेई 'आधुनिक डोगरी कविता' भाग-1 ते 'बावा जित्तो' पुस्तक दिक्खो।

14.5. सहायक-समग्री

- 1) आधुनिक डोगरी कविता भाग-1
- 2) बाबा जित्तो (नाटक)

oooooooo